

Om sosialarbeiderens forståelse av ansvar

I spenningsfeltet mellom hensynet til klient og system

Elise Kvellestad Isaksen

Mastergradsoppgave i Profesjonsetikk og diakonivitenskap

UNIVERSITETET I OSLO

Det teologisk fakultet

Høsten 2012

Veileder: dr. philos. Knut W. Ruyter

© Elise Kvellestad Isaksen

2012

Om sosialarbeiderens forståelse av ansvar:

I spenningsfeltet mellom hensynet til klient og system

Elise K. Isaksen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: CopyCat Forskningsparken

Sammendrag

Tema for oppgaven er hvordan sosialarbeidere, og da spesielt sosionomer, kan forstå individuelt ansvar i dag, i spenningsfeltet mellom hensynet til klient og system.

Utgangspunktet er den særegne dobbeltrollen sosialarbeidere står i som *portvakt* for velferdsstaten og som klientens *advokat*. Sosialarbeiderne utfordres når reformer med bakgrunn i New Public Management innføres for å effektivisere offentlig sektor. Forskning viser at det er et misforhold mellom velferdsstatens ambisjoner og de ressursene som stilles til rådighet. Det er i dette spenningsfeltet at behovet for økt forståelse av ansvar blir tydelig.

Bakgrunnen for valg av tema er et konkret eksempel fra praksis, hvor sosialarbeidere opplever at krav fra ledelsen ikke stemmer overens med egen faglige og etiske overbevisning. For å søke økt forståelse av individuelt ansvar drøftes ulike analytiske perspektiver i lys av praksiseksempelen. Tilnærmingen til tema er inspirert av narrativ etikk.

Oppgaven viser at dilemmaer og utfordringer som sosialarbeidere møter i dag ikke er av ny dato. Det å se på de lange linjene i historien gir økt bevissthet om det allmenne ved å ta ansvar og bli tatt ansvar for, å gi omsorg og å motta omsorg, men også om det tvetydige ved all omsorg. Disiplinering, paternalisme, makt/avmakt, verdig/ uverdig er sentrale begreper gjennom historien. Begrepene er relevante også i dag, både i et samfunnsperspektiv og på individnivå.

Et sentralt funn i oppgaven er betydningen av møtet med klienten, ansikt til ansikt. Filosofen Levinas utfordrer dagens førstelinjetjeneste ved å mene at ansvar vekkes i møte med den Andre, ansikt til ansikt, og at valget om å gi et gjensvar oppstår her. Sosialarbeidere har et stort etisk ansvar i kraft av sin yrkesrolle. Møtet i seg selv garanterer ikke at sosialarbeidere handler til beste for klienten. Det kreves mer enn kvalifikasjoner i form av teoretisk og praktisk kunnskap, det kreves at sosialarbeiderne har og tar i bruk dyder og egenskaper til beste for klienten. Møtet kan derimot stimulere til at dyder og egenskaper blir styrket.

For at sosialarbeideren skal kunne oppleve mening i spenningsfeltet mellom rollen som *advokat* og *portvakt*, er det nødvendig å forvente et gjensvar fra klienten. En verdig praksis avhenger av gjensidighet i møtet. Nærhet til klienten kan bidra til å styrke de egenskapene som må til for å gi omsorg til andre. Dersom møtet ikke skjer er det desto viktigere å være bevisst og å ta i bruk egenskaper og dyder til beste for andre. Utfordringen og oppfordringen er å rette blikket innover, mot en selv som profesjonsutøver for å kunne få en økt forståelse av ansvar.

Forord

Denne masteroppgaven er skrevet i forbindelse med studiet Profesjonsetikk og diakonivitenskap ved Det teologisk fakultet. Jeg vil benytte litt plass her for å takke de som har bidratt til å gjøre denne skriveprosessen til en verdifull, utfordrende og ikke minst spennende tid.

Jeg vil rette en stor takk til min veileder, Knut W. Ruyter, som har vært med meg i prosessen fra dens spede begynnelse, da temaet stod klart for meg, men frustrasjonen over hvor og hva jeg ville var stor og skremmende. Takk for konstruktive råd og god veiledning, for støtte og for at du ikke mistet troen underveis!

Det har vært både artig og fint å være i denne læringsprosessen med mine medstudenter. Erla, Helena, Maud og Hanne: Takk for koselige kaffe- og lunsjpauser, men også spennende og lærerike studietimer med dere alle sammen.

Hanne, takk for gode samtaler og et godt vennskap som har utviklet seg gjennom studiet. Jeg håper det vil vare, vare og vare! Takk for gode tilbakemeldinger og gjennomlesing i innspurten.

En takk må også gå til mine supre og flinke kollegaer på Oslo Krisesenter, og særlig til dere som selv har vært i en master-innsjurt de siste månedene. Takk for inspirerende samtaler, men også god støtte og oppmuntring underveis.

Takk til gode venner for at dere har heiet på meg!

At jeg har skrevet en masteroppgave har nok vært en utfordring for flere enn meg selv! Kjære familien min: Pappa, mamma, Maria, Helene og Karoline. Takk for tålmodig lytting, støtte og oppmuntring gjennom studiet. Maria, tusen takk for korrekturlesing og nyttige tilbakemeldinger! Mamma- du er virkelig en super-sykepleier. Tusen takk for gode og spennende samtaler. Du har, med ditt praksisnære blikk og engasjement, vært en uvurderlig støtte på veien!

Sist, men ikke minst: Kyrre, kjæresten min, takk for at du har holdt ut både i opp- og nedturen.

Nå kan vi endelig og virkelig begynne å snakke bryllup!

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Presentasjon av tema	1
1.2	Bakgrunn og interesse for temaet ansvar.....	2
1.3	Forskning omkring temaet ansvar	3
1.4	Problemstilling og forskningsspørsmål	6
1.5	Tilnærming fra praksis.....	7
1.6	Fremgangsmåte.....	9
1.7	Avgrensning av oppgaven	11
1.8	Begrepsdefinisjoner	12
1.8.1	Sosialarbeider	12
1.8.2	Sosialt arbeid	12
1.8.3	Bruker eller klient.....	13
1.8.4	Ansvar:	14
1.8.5	Profesjonelt ansvar	15
2	Praksiseksempel	18
2.1	Utfordringer og problemstillinger i praksiseksempellet	19
2.1.1	Undergraving av individuelt ansvar	20
2.1.2	Økt asymmetri mellom sosialarbeider og klient	20
2.1.3	Verdig eller uverdig?.....	21
2.1.4	Hvem har ansvaret?.....	21
3	Sosialt arbeids lovgrunnlag	23
3.1	Fattigomsorgen i eldre tider.....	23
3.1.1	Middelalderen – slekta som forsørger	23
3.1.2	Å hjelpe de fattige – veien til egen frelse.....	24
3.1.3	«Rette» og «urette» fattige, «verdig» og «uverdig» trengende	24
3.1.4	Overføring av oppgaver fra kirke til stat	25
3.1.5	”Statspietismen”	25
3.2	Fattiglovene	26
3.2.1	Fattiglovene fra 1845 til 1900	26
3.2.2	Veien mot å gjøre forsorgsvesenet overflødig	27
3.3	1964: Lov om sosial omsorg	27

3.3.1	Fra folkevalgte legfolk til profesjonelle sosialarbeidere	28
3.3.2	Fra Lov om sosial omsorg til Lov om sosiale tjenester.....	28
3.3.3	Mål om et mer inkluderende arbeidsliv.....	29
3.4	Foreløpig drøfting: Relevans til praksiseksempelen	30
3.4.1	Har for mye ansvar blitt skjøvet over på samfunnet?.....	30
3.4.2	«Verdig» og «uverdige» trengende i dag?	32
3.4.3	Opplevelsen av mening	36
3.4.4	En mild form for disiplinering?.....	37
4	Sosialt arbeid – røtter og særpreg.....	39
4.1	På oppdrag fra det offentlige, på vegne av samfunnet	39
4.1.1	Sosialt arbeid: En lang og en kort historie	40
4.2	Arven fra Amerika.....	40
4.2.1	Mary Richmond og individuelt sosialt arbeid (case-work).....	41
4.2.2	Jane Addams og Hull House	42
4.2.3	Richmond vs. Addams	43
4.3	Sosialt arbeids utvikling i Norge	43
4.3.1	De første sosialarbeiderutdanningene	43
4.3.2	Fra forvaltningsorientert til individorientert utdanning	44
4.3.3	1960-tallet: Skepsis mot individuelt sosialt arbeid	45
4.3.4	1970-tallet: Konflikter mellom behandlings- og forvaltningssosionomene.....	45
4.3.5	1980-tallet: Avstanden mellom forvaltning og behandling minsker.....	46
4.3.6	Ny-liberalistisk tenkning: Individet er ansvarlig for egne problemer	46
4.3.7	1990-tallet: Interaksjonistisk teori.....	47
4.3.8	Sosionomenes dobbeltrolle som ”portvakt” og ”advokat”.....	47
4.4	Foreløpig drøfting: Praksisfortellingen og sosialt arbeids røtter og særpreg	49
4.4.1	Individuelt sosialt arbeid undermineres?.....	49
4.4.2	Erkjennelse av dobbeltrollen.....	49
5	Sosialt arbeid i dag: NPMs inngripen i helse- og sosialsektoren	51
5.1	New Public Management (NPM)	51
5.2	«Bestiller-utøver»-modellen.....	52
5.3	Desentralisering og sentralisering av ansvar	53
5.4	Kritikk av NMP	54
5.5	Forskning på helse- og sosialfeltet etter innføringen av NPM	54

5.5.1	Avprofesjonalisering av sosialkontoret?	55
5.5.2	Ambisjonen om velferd for alle	55
5.5.3	Bakkebyråkrater og dårlig samvittighet	57
5.5.4	Å bære ansvar uten evnen til å påvirke	58
5.5.5	Undergraving av dyder som fremmer ansvarlighet.....	59
5.6	Foreløpig drøfting: Forskningens relevans til praksiseksempelet	60
5.6.1	Gap mellom intensjon og virkelighet?	60
5.6.2	Oppdragsgiverne – hvem jobber sosialarbeiderne for?.....	62
6	Emmanuel Levinas og Max Weber om ansvar	65
6.1	Emmanuel Levinas	65
6.1.1	Levinas om ansvar.....	66
6.1.2	Ansvaret og ansiktet	66
6.2	Relevans til praksisfortellingen	67
6.2.1	Møtet - Ansikt til ansikt	67
6.2.2	Levinas utfordrer «førstelinjeperspektivet»	68
6.2.3	Det allmenne vs. det profesjonelle ansvaret.....	70
6.2.4	Gjensidighet - Levinas krever ikke et gjensvar	72
6.2.5	Å bli menneske sammen med mennesker	73
6.3	Max Weber	74
6.3.1	Weber og byråkratiet.....	74
6.3.2	Byråkratiet – et ubrytelig herredømme	76
6.3.3	Den relasjonelle omsorgen vil møte grenser	76
6.4	Foreløpig drøfting.....	77
6.4.1	Å arbeide med og gjennom relasjoner.....	77
6.4.2	Fremmer byråkratiet rettigheter?.....	79
7	Utviklingen av retningslinjer og profesjonell selvrefleksjon	81
7.1	Fra plikter til diskurs og «verdier som forplikter»	81
7.1.1	Den første yrkesetikken i sosialt arbeid	81
7.1.2	Etterkrigstiden - liten interesse for yrkesetikk	82
7.1.3	Nordisk interesse for yrkesetikk.....	83
7.1.4	Kritikken av regeletikken	83
7.1.5	Fagforbundene som formidlere av yrkesetikken.....	84
7.1.6	Yrkesetikkens vendepunkt	84

7.1.7	Fra ansvarsfraskriving til personlig ansvar	85
7.1.8	Dagens yrkesetiske prinsipper.....	86
7.1.9	Yrkesetisk grunnlagsdokument og avdekking av uetisk praksis.....	87
7.1.10	Yrkesetisk grunnlagsdokument og individuelt ansvar	87
7.1.11	Internasjonale kodekser og individuelt ansvar	88
7.2	En drøfting av praksiseksempel i forhold til yrkesetiske kodekser	89
7.2.1	Rom for skjønn?	89
7.2.2	Praksis som korrigerer av yrkesetikken	90
8	Analyse – hvordan kan sosialarbeideren forstå ansvar?.....	92
8.1	Hva betyr individuelt ansvar for den enkelte sosialarbeider i dag i møte med klienten ansikt til ansikt?.....	92
8.2	Hvilket individuelt ansvar har eller tar den enkelte sosialarbeider i dag, i spenningsfeltet mellom hensynet til klient og system?	94
8.3	Hvem har ansvaret – klienten, den profesjonelle eller samfunnet?	95
8.4	Hvor kommer ansvaret fra?	97
8.5	Hvordan kan sosialarbeideren forstå ansvar?	97
9	Avslutning	100
	Litteraturliste	106

“Hun løfter hånden mot hodet, og så flytter hun den og legger hånden mot brystet. Hun er ikke de store faktenes kvinne, hun feker ikke med armene for å understreke alvor og poenger, men denne bevegelsen har hun altså. Det er når hun peker på at intellektuell forståelse av ansvar (hånden hennes berører hodet) er noe annet enn virkelig erkjennelse av det samme ansvaret (hun legger hånden mot brystet).

Niels Fredrik Dahl, A-magasinet 24.august 2012, om Alexandra Becks rapportgjennomgåelse fra 22.julikommisjonen.

1 Innledning

*“Lord grant me the serenity to accept the things
I cannot change, the courage to change the
things I can, and the wisdom to know the
difference.”*

Reinhold Niebuhr,
The Serenity Prayer (1943)

1.1 Presentasjon av tema

Denne oppgaven handler om individuelt ansvar i sosialt arbeid. Konteksten er sosialarbeidere i helse- og sosialsektoren, hvor elementer fra New Public Management-tradisjonen er svært fremtredende. Disse elementene, som økonomistyring og resultatorientering, synes å stå i sterk kontrast til sosialt arbeid som er verdibasert, og som bygger på humanistiske og demokratiske verdier. Utgangspunktet for oppgaven bygger på en opplevelse av at oppmerksomheten i stadig større grad rettes mot det systemet den enkelte sosialarbeider jobber i, fremfor mot den enkelte som søker hjelp. Utfordringene synes å bunne i et misforhold mellom det sosialarbeiderne etisk sett mener de bør gjøre og de ressursene de har tilgjengelig.

Sosialt arbeid som fag og sosionomenes profesjon har blitt utviklet og formet ettersom velferdsstaten har blitt utviklet. Mange sosionomer skal i det daglige arbeidet blant annet opptre i en slags ”portvaksrolle”, de skal skille mellom hvem som har og hvem som ikke har rett på ytelse etter regelverket, og hvilke rettigheter de eventuelt har krav på. Ved dette er sosionomene med på å ta viktige avgjørelser som kan få store konsekvenser for klientens liv. Samtidig skal sosionomen opptre som klientenes ”advokat” i forhold de bevilgende og lovgivende myndigheter, men også ellers i samfunnet for å synliggjøre deres behov. Sosionomene skal fremme og styrke klientenes ressurser og muligheter til å ta ansvar for sine egne liv. Professor i sosialt arbeid og sosialpolitikk, Knut Halvorsen (2010:118) konkretiserer: «Dette betyr at de samtidig som de skal i vareta hensynet til pasientens eller klientens beste, er satt til å forvalte samfunnets ressurser på en forsvarlig måte».

Denne dobbeltrollen, som både ”portvakt” for velferdsstaten, men også som ”advokat” for de hjelpetrengende synes å utfordre sosionomen som person. Egen praksiserfaring, men også litteratur og forskning rundt sosialarbeiderrollen i dag, tydeliggjør at ”portvaksrollen” blir mer vektlagt og tar større plass, slik at rollen som ”advokat” kan oppleves å bli mindre verdsatt. Dagens oppmerksomhet rundt mål-, økonomi- og resultatorientering synes å føre til at selve relasjonsarbeidet blir nedprioritert. Hvordan sosionomen kan forstå sitt individuelle ansvar i dagens helse- og sosialfelt i dag synes krevende i lys av denne dobbeltrollen. Det er med dette utgangspunktet jeg forankrer min diskusjon, altså i den dobbeltrollen som på den ene siden kan sies å være kjernen i sosionomenes virksomhet, men på den andre siden synes å utfordre den enkelte sosionom i dagens helse- og sosialsektor.

1.2 Bakgrunn og interesse for temaet ansvar

Det som har motivert meg til å skrive om dette temaet er først og fremst erfaringer fra egen praksishverdag. Jeg avsluttet min bachelorutdanning i sosialt arbeid i 2007, i og etter en periode hvor norsk helse- og sosialsektor bar preg av mange og store endringer. I 2002 ble blant annet ansvaret for helseinstitusjoner og spesialisthelsetjenestene overført til statlige helseforetak, og i 2004 ble ansvaret for rusinstitusjoner og oppgaver i rusomsorgen overført til de statlige helseforetakene. I 2006 var NAV-reformen (Ny Arbeids- og Velferdsetat), som sies å være den største offentlige velferdsreformen etter innføringen av Folketrygden i 1967, i gang med å bygge sine kontorer rundt om i landet. Her ble det gamle Aetat, Trygd og sosialkontor slått sammen, og sosialtjenesten inngår nå i NAV i alle landets kommuner. Alle reformene ble gjennomført som resultat av et krav om større brukervennlighet, men også mer gjennomsiktighet, effektivitet og økonomistyring. Denne utviklingen går hånd i hånd med samfunnsutviklingen generelt, hvor mer økonomistyring, privatisering og effektivisering ser ut til ha innvirkning på de fleste samfunnsarenaer. Og viktig her er at alle reformene bærer preg av store, institusjonelle og strukturelle forandringer – som også innvirker på den enkelte profesjonsutøver og forutsetningene og vilkårene for deres arbeid.

Mitt engasjement for temaet ansvar bunner også i at det synes å være et lite omtalt og i liten grad diskutert tema i sosialt arbeid. Jeg synes dette er problematisk. Jeg vil si meg enig med Tone Solbrekke som i innledningen til boken ”Professional Responsibility: New horizons of praxis” er opptatt av at hvordan profesjonelle forstår sitt ansvar og lever det ut i praksis er

svært viktig, fordi de har (og kan ha) en så stor betydning i folks liv (Solbrekke og Sugrue, 2011). Av grunnene nevnt over er det spesielt viktig å diskutere *ansvar* og *profesjonelt ansvar* i sosialfaglig sammenheng.

Ansvarsbegrepet har også i stadig større grad blitt løftet fram og diskutert i det året som har gått og etter katastrofen i Norge 22.juli 2011. ”Jeg har ansvaret for...”, ”jeg tar ansvaret...”, ”ansvaret er mitt...”, ”mitt største ansvar...”, ”jeg er ansvarlig for...”. Dette er utsagn som jeg stadig oftere har hørt i media, og som har aktualisert temaet jeg skriver om. Det har blitt stadig større fokus på enkeltpersoner og plassering av ansvar, hvem som har hatt ansvar for hva, når og for hvem. Skyldspørsmålet har også vært et viktig tema dette året. Kan den siktede i terrorsaken gjøres ansvarlig for sine handlinger? Det personlige, individuelle ansvaret er satt på dagsorden i den offentlige debatten. Dette har bidratt til ytterligere refleksjon rundt min egen utfordrende praksiserfaring og praksishverdag, selv om min interesse for temaet startet før katastrofen inntraff.

Det norske helsevesenet har vært igjennom en stor omstilling ved sammenslåing av sykehusene i Oslo og Akershus det siste året. Også dette har brakt ansvarsbegrepet på banen, det har blitt diskutert og analysert jevnlig i media, og vært sentralt i samfunnsdebatten. Akershus Universitetssykehus har mottatt kraftig kritikk den siste tiden, da uforsvarlig lav bemanning sies å ha gått utover pasientsikkerheten. I en kronikk i Aftenposten 24.september 2012 blir ordet *ansvarspulverisering* trukket frem, da Helseministeren fratradte sin stilling omtrent samme dag som den kritiske rapporten forelå. «Slik øker tendensen til ansvarspulverisering. Hvis det blir vanlig at ingen stilles til regnskap – forutsatt at det er påvist at det er gjort grove feil – blir det også til slutt uklart hva ansvar betyr» (Aftenposten, 2012). Dette sier noe om hvor alvorlig temaet *ansvar* er. Det synes å fremme sterke følelser, unnvikelser, frykt, engasjement, skam og likegyldighet for å nevne noe.

1.3 **Forskning omkring temaet ansvar**

Betydningen eller relevansen av ansvar i helse- og sosialfaglig sammenheng belyses i et spekter av faglitteratur og forskning. Forskningen jeg vil presentere i denne oppgaven tar utgangspunkt i både sosialarbeidere og andre profesjoner som jobber tett på mennesker, fordi

det synes å være nokså sammenfallende problemstillinger og utfordringer de profesjonelle står overfor.

Tone Dyrdal Solbrekke på Det utdanningsvitenskapelige fakultet ved UiO er fremtredende i forskning rundt profesjonelt ansvar og ansvarsbegrepet. Hun har, i samarbeid med andre, bidratt i en rekke studier, bøker og artikler om temaet. I artikkelen ”To Bring Professional Responsibility Back In” ønsker Englund og Solbrekke (2011) blant annet å bringe ansvarsbegrepet mer på banen i utdanningen av profesjonsutøvere. De setter spørsmålsteget ved praksiser hvor tidkrevende arbeid med mennesker blir nedprioritert. Ved å dekonstruere begrepene ”accountability” (økonomisk ansvarlighet) og ”responsibility” (moralsk ansvarlighet), så hevder de at økonomisk ansvarlighet er blitt viktigere enn moralsk ansvarlighet. Den profesjonelles ansvarlighet blir dermed utfordret i dagens systemverden, og denne bekymringen knytter de til hvilken rolle profesjonelle skal ha i samfunnet og hva profesjonenes mål skal være.

Nina Olsvold er også interessant, da hun har skrevet doktorgradsavhandlingen ”Ansvar og yrkesrolle: om den sosiale organiseringen av ansvar i sykehus” (2010). Hensikten her er å utforske den praktiske betydningen av ansvar for sykepleiere i sykehus. Olsvold er opptatt av sykepleiere, som må balansere mellom krav fra pasienter, pårørende og kollegaer, men samtidig også forholde seg til de kravene som stilles av arbeidstakerne i organisasjonen, i tillegg til det å forholde seg til sykehusets rammebetingelser. Olsvold mener sykepleiernes fleksible yrkesrolle fører til at ansvaret deres mangler organisatoriske begrensninger, og at de tar mye uformelt ansvar. Dette mener Olsvold blant annet kan ha negativ innvirkning på pasientsikkerhet og på organisatorisk effektivitet.

Funnene til Solbrekke og Englund (2011) og Olsvold (2010) er relevante som et bakteppe for min oppgave. De er eksplisitt opptatt av ansvarsbegrepet og viser ansvarets relevans i helse- og sosialfaglig sammenheng. Hovedfokus i min presentasjon av forskningsarbeider er på studier som ser på utfordringer profesjonsutøvere kan møte når forventninger som stilles til dem ikke står i samsvar med tildelte ressurser, men også når organisasjonen de jobber i organiseres på bakgrunn av New Public Management. Jeg vil presentere noen av disse i korte trekk under, og jeg vil gå mer i dybden på relevant forskning i kapittel 5.

Boken *Maktens samvittighet* (Vike m.fl 2002) inngår i Makt- og demokratiutredningen fra 1998-2003, og er en studie basert på intervjuer av omsorgspersonell og politikere. Forfatterne

mener at grenseløse forventninger til velferdsstaten skaper et gap mellom intensjon og virkelighet. De hevder at det som i utgangpunktet er et kapasitetsproblem fordekkes som et effektivitetsproblem, et problem som fremstår mer og mer som konkrete dilemmaer jo lengre nedover i organisasjonene en kommer. Det blir grasrotarbeiderne som må ta ansvaret og foreta avgrensningene, og på den måten gjør velferdsstaten seg avhengig av arbeidstakere som strekker seg langt. De har ikke samvittighet til å la mottakere av velferdstjenestene lide.

Sosionom Randi Kroken er bidragsyter i studien «Maktens samvittighet», og kom seinere med artikkelen «Dersom moralsk ansvar omformes til teknisk ansvar» (2006). Her beskrives en utvikling som har gått i retning av at ansvaret i velferdsstaten blir overført fra det politiske nivået til profesjonene og førstelinjearbeiderne. Ledelse og politikere befinner seg med andre ord i stadig større grad på avstand fra der ansvaret realiseres. Dermed blir det, ifølge Kroken, de ansatte i førstelinjen som blir stilt overfor grenseløse forventninger til velferdsstaten i dag, og ansvar og makt blir av den grunn sentrale begreper i denne utviklingen.

Noe lignende fremstilles i den kvalitative studien *Profesjonalitetens mange ansikter*, et samarbeidsprosjekt mellom Høgskolen i Telemark og Senter for profesjonsstudier. Studien har resultert i flere bøker og artikler. I artikkelen «Utfordringer i velferdsstatens yrker» av Damsgaard og Eide (2012) rettes søkelyset rettes mot nyutdannede helse- og sosialarbeidere og de utfordringene disse opplever i yrkene sine. «I et velferdssamfunn med store ambisjoner og begrensede økonomiske rammer delegeres ansvaret for å utforme velferdstjenestene til yrkesutøverne, også kalt bakkebyråkratene» (ibid:69). Informantene beskriver et spenningsfelt der mangel på tid og ressurser beskrives som et stort problem. Rammer de ikke selv rår over fører til dårlig samvittighet hos den enkelte, da de ikke føler at tjenestetilbudet ivaretar pasientens, klientens eller elevenes behov.

Professor Halvor Nordby (2012) er i boken «Etiske dilemmaer i helse- og omsorgsarbeid» opptatt av 1.linjearbeidere i helse- og sosialsektoren som representerer «systemet», men som utfordres ved at de blir ansvarliggjort i det samme systemet uten å ha reell påvirkningskraft. Påvirkningskraft når avgjørelser blir tatt med implikasjoner for deres praksis, men som de får få eller ingen begrunnelser for. Nordby er opptatt av at dette gjør noe med den profesjonelle over tid.

Forskerne som er nevnt her prøver på hver sin måte å forklare hvordan ansvar i større grad legges over på eller overlates til helse- og sosialarbeiderne, og de beskriver utfordringer profesjonsutøvere opplever i møte med pasienter eller klienter i førstelinjen. Det er også et

fokus på behovet for å bringe ansvarsaspektet mer på banen, og på opplevelser av ansvar. Det synes derimot å være mindre fokus på hvordan den enkelte sosialarbeider bør, kan eller skal *forstå* ansvar i lys av utfordringer den enkelte står overfor i dag. Utfordringer som oppstår i spenningsfeltet mellom hensynet til den personen de jobber for eller med, og det systemet sosialarbeideren jobber innenfor.

1.4 Problemstilling og forskningsspørsmål

Ansvar er et utfordrende, komplekst og viktig begrep. Jeg mener det er et ufravikelig tema når det gjelder mennesker som utøver et yrke hvor deres handlinger påvirker og kan bidra til å forme andre menneskers liv. Jeg mener altså at det er viktig å diskutere ansvarsaspektet etisk og kritisk. Samtidig ser jeg at det er av betydning for å kunne ha en forståelse av hvor ansvaret ligger. Med et slikt fokus og med en etisk tilnærming blir ikke bare spørsmålet «hva innebærer ansvaret?» relevant, men også «hvem har ansvaret?».

Temaet eller begrepet ansvar kan tilnærmes på flere måter, filosofisk, psykologisk og filosofisk for å nevne noen. Mitt utgangspunkt er av mer etisk karakter, og det vil også prege forskningsspørsmålene mine.

Den overordnede problemstillingen er:

Hvordan kan sosialarbeideren forstå individuelt ansvar i dag?

Jeg vil belyse den overordnede problemstillingen med følgende delspørsmål:

- **Hva betyr individuelt ansvar for den enkelte sosialarbeider i dag i møte med klienten ansikt til ansikt?**
- **Hvilket individuelt ansvar har eller tar den enkelte sosialarbeider i dag, i spenningsfeltet mellom hensynet til klient og system?**
- **Hvem har ansvaret – klienten, den profesjonelle eller samfunnet?**
- **Hvor kommer ansvaret fra?**

Sosialarbeidere, som alle andre yrkesgrupper, har forskjellige utgangspunkt og perspektiver, ulike praksiserfaringer alt etter hva de jobber med og hvor i livet de er. I tillegg er de påvirket

av utdanningen og sine egne livserfaringer. De påvirkes alle av dreininger og føringer i samfunnet, samt vilkårene arbeidsplassen setter for det individuelle arbeidet. Men det er uansett noe allmennmenneskelig over ansvar, det er noe alle sosialarbeidere må forholde seg til.

1.5 Tilnærming fra praksis

Jeg vil i denne oppgaven begynne med en praksisfortelling, og tilnærmingen er derfor inspirert av narrativ etikk. Dette er en historie blant mange andre, den er ikke unik, men den belyser utfordringer sosialarbeidere kan stå overfor i dag. Den kan med andre ord være allment gjenkjennelig. Praksisfortellingen avdekker også problemstillinger som forskere er opptatt av i dag. Praksisfortellingen viser blant annet tydelig at avgjørelser blir tatt på avstand fra der ansvaret skal realiseres. Det er en spenning mellom ressursene de ansatte har til rådighet og det de mener er nødvendig for å handle etisk og moralsk ansvarlig. Jeg mener egen praksiserfaring er et verdifullt utgangspunkt, da jeg ikke bare er ute etter å beskrive opplevelsen av ansvar, men også å fordype meg i *forståelsen* av ansvar.

Teolog Beate Indrebø Hovland sier (2011) sier at fortellinger spiller en avgjørende rolle i narrativ etikk. Fortellinger vi selv lever ut, men også de som blir formidlet gjennom andre eller kulturen vi tilhører spiller en viktig rolle for hvordan vi oppfatter og vurderer det som skjer rundt oss, og for hva vi selv velger å gjøre i en konkret situasjon. Samtidig er det viktig å rette oppmerksomheten mot den større konteksten som en handling alltid er en del av (ibid:31f). Jeg tror en allmenn gjenkjennelig praksisfortelling, som den som vil bli presentert i denne oppgaven, vil kunne bidra til å rette blikket mot spørsmål som går utover denne enkelte praksisen. Spørsmål som nettopp knytter seg til forståelsen av individuelt ansvar.

«We are a story-telling lot, we social-workers» (Wilks,2005: 1249). Den britiske sosionomen og foreleser i sosialt arbeid, Tom Wilks, innleder sin artikkel omkring etikk, narrativer og verdier i sosialt arbeid med disse ordene. Sosialt arbeid er først og fremst et praktisk fag, men praksisfortellinger er likevel noe en tidligere har vært skeptisk til i forskning. Til tross for at det er disse narrative som både former og binder sammen vår profesjonelle erfaring, så har historier, inntil nylig, blitt viet lite plass i analysen av profesjonell praksis i sosialt arbeid. Hvorfor har ikke praksiserfaring fått større oppmerksomhet som legitimt analyse-materiale?

Hovland (2011) mener at en svært forenklet kan si at den dominerende forståelsen av moral, primært og siden opplysningstiden, har vært et spørsmål om prinsipp- eller regelanvendelse. ”Den tradisjonelle måten å tenke på, er at en i møte med konkrete situasjoner må anvende etiske prinsipper som er fastlagt på forhånd” (jf Johnson 1993 i Hovland:22). Hovland (2011:22) påpeker at narrativ etikk derimot søker moralens grunnlag i det som ligger til grunn for disse prinsippene, i ”[...]menneskers grunnleggende erfaringer av godt og vondt, erfaringer som formidles og traderes gjennom fortellinger”.

Hovland (2011) påpeker at fortellinger, eller narrativer, har fått tiltakende betydning i kunnskapsutvikling og forskning innenfor helse- og sosialfeltet. Grunnen sier hun, er at narrativer er den språkformen som best fanger inn menneskers ulike erfaringer i møte med andre og under forskjellige omstendigheter (ibid:41). Både relevante «fiktive» fortellinger og profesjonens egne fortellinger fra praksis kan gi muligheter til å utforske og forstå hva som konstituerer god faglig praksis og profesjonell adferd. Siden fortellinger taler både til våre emosjonelle og kognitive sider, kan vi gjennom identifikasjon og innlevelse forstå problemstillinger og opplevelser som formidles, på en annen måte enn gjennom rent teoretiske framstillinger (Netterstrøm og Permin 2004 i Hovland 2011:83).

I denne historien er det jeg som selv forteller (dog i 3.person), noe som byr på både fordeler og utfordringer. Hovland (ibid:86) sier at dersom det er fortelleren selv som har opplevd det som fortelles, så kan det i særlig grad skapes en nærhet hos tilhøreren til fortellingen. Videre mener hun at det også kan skape et emosjonelt engasjement og åpne øynene våre for viktige aspekter ved en situasjon som vi ellers lettere ville kunne overse. Samtidig påpeker Hovland (ibid) at det motsatte også kan være tilfelle; det kan skape et følelsesmessig engasjement for det som fortelles, og det er fare for å overse andre viktige perspektiver. Men poenget med fortellinger er nettopp, og først og fremst, at de sier noe om hva som er betydningsfullt for fortelleren, hva han eller hun er opptatt av, og søker å forstå (ibid:16). Min forhistorie, min livshistorie, hvilke opplevelser, oppdragelse og skoloring som er en del av min biografiske bagasje, og har bidratt til å forme mitt blikk og min måte å handle på. Kanskje er historien preget av at jeg var en relativt nyutdannet sosionom på dette tidspunktet. Hovland er opptatt av at fortellinger kan være en motkraft til forutinntatte holdninger og fordommer: «Fortellinger viser oss at sannheten kommer i forskjellige utgaver, og fra forskjellige retninger, og at det alltid er forskjell på et ‘innenfra-perspektiv’ og et ‘utenfra-perspektiv’»

(ibid:79). Jeg mener at min opplevelse som relativt nyutdannet bør være vel så legitim som historien til en som har jobbet i noen år, for jeg tror at de første årene som yrkesaktiv etter endt utdanning kan prege en resten av ens yrkesliv. «Hva det er relevant og irrelevant å fortelle om i et hendelsesforløp, framgår aldri av hendelsene i seg selv, men er avhengig av fortellerens synsvinkel[...]» (Smith 1987, Pattison mfl. 1999 i Hovland 2011:16).

Praksisfortellingen er hentet fra egen praksis, og av konfidensialitetshensyn er den dermed anonymisert.

1.6 Fremgangsmåte

Praksisfortellingen i kapittel 2 vil være utgangspunktet for drøftingen, og i likhet med Damsgaard (2010) har teori og forskning som presenteres i oppgaven et praktisk formål. Teorien og forskningen fremstår som ulike analytiske perspektiver, og disse perspektivene er altså ment som grunnlag for refleksjon rundt praksis. Med dette har oppgaven et siktemål om økt bevissthet når det gjelder forståelsen av individuelt ansvar.

I kapittel 3 vil jeg anlegge et historisk perspektiv. Det har til alle tider vært en form for fattigomsorg, men samfunnets deltakelse og engasjement har variert både i forhold til hvem som har tatt ansvar, hva og hvem man har tatt ansvar for. Er det mulig å finne et felles meningsinnhold i noen av disse historiske trekkene sett i forhold til dagens helse- og sosialfelt? I dette kapitlet vil jeg ta for meg lovverket fra middelalderen og frem til i dag. Jeg vil til slutt i kapitlet trekke frem noen elementer fra utviklingen og drøfte disse opp mot praksiseksempelen.

I kapittel 4 vil jeg gå mer spesifikt inn på og belyse utviklingen av sosialt arbeid som fag og profesjon. Jeg vil peke på sentrale utviklingstrekk og viktige personer i perioden fra midten av 1800-tallet, og frem til sosialt arbeid for fullt utviklet seg som fag og profesjon også i Norge. Kanskje kan et historisk blikk, med fokus på sosialt arbeids røtter og særpreg, gi oss innsikt og bidra til økt forståelse av individuelt ansvar i sosialt arbeid i dag. Jeg vil avslutningsvis i kapitlet drøfte utviklingen opp mot utfordringer i praksiseksempelen, og spesielt da forholdet mellom individuelt sosialt arbeid og forvaltningsarbeid.

Helse- og sosialsektoren i dag kjennetegnes langt på vei av store organisasjoner, økonomistyring og resultatorientering. I kapittel 5 vil jeg gi en deskriptiv beskrivelse New

Public Management- tradisjonen (NPM), som også er fremtredende i helse- og sosialsektoren i dag. Hvor kommer NPM fra og hva er bakgrunnen til disse reformene? Flere forskningsarbeider peker på at det oppstår store utfordringer for profesjonelle utøvere når det skjer organisasjonsendringer med bakgrunn i NPM. Jeg vil trekke frem noen få, men sentrale forskningsarbeider her. Hvordan innvirker disse utfordringene på sosialarbeideren og sosialarbeiderens ansvarstaking? Avslutningsvis i kapittelet vil jeg trekke fram sentrale poeng i denne utviklingen og drøfte disse opp mot praksiseksempelen.

Kapittel 6 vil omhandle profesjonell selvrefleksjon, altså yrkesetikk og ansvar. Hva sier sosionomenes yrkesetikk om individuelt ansvar? Her vil jeg også anlegge et historisk perspektiv i et forsøk på å komme nærmere en forståelse av individuelt ansvar i dag. Avslutningsvis i kapittelet vil jeg hovedsakelig drøfte dreiningen fra yrkesetiske regler mot yrkesetiske prinsipper og dagens yrkesetiske grunnlagsdokument. Hvilke implikasjoner har yrkesetikken på profesjonelt individuelt ansvar i dag?

I kapittel 7 vil jeg presentere to teoretikere som hver på sin måte har vært banebrytende og radikale innenfor sitt felt, men som har det til felles at de er opptatt av *ansvar*, dog på ulike måter. Jeg ønsker å undersøke om det er samsvar mellom praksis og teori når det gjelder forståelsen av ansvar, og om de to teoretikerne kan bidra med noe ytterligere til denne forståelsen. Jeg ønsker altså å se på teoretikernes relevans i forhold til praksisfortellingen. Her vil jeg presentere Emmanuel Levinas og Max Weber. Disse er ikke eksplisitt opptatt av sosialarbeidere. Kan de likevel ha en overføringsverdi til områder de selv ikke er opptatt av? Til slutt i kapittelet vil jeg forsøke å trekke fram relevante funn hos disse i forhold til praksisfortellingen.

I kapittel 8 vil jeg trekke frem sentrale og sammenfattende poeng fra de foregående kapitlene, og fra de ulike drøftingsdelene. Analysen er strukturert med utgangspunkt i delspørsmålene i problemstillingen: Hva betyr individuelt ansvar for den enkelte sosialarbeider i dag i møte med klientene ansikt til ansikt? Hvilket individuelt ansvar har eller tar den enkelte sosialarbeider i dag, i spenningsfeltet mellom hensynet til klient og systemet en jobber innenfor? Hvem har ansvaret – klienten, den profesjonelle eller samfunnet? Hvor kommer ansvaret fra? Avslutningsvis vil jeg returnere til problemstillingen.

Kapittel 9, avslutningskapittelet i oppgaven, vil tjene som en oppsummering av mine funn,

samt noen videre betraktninger omkring sosialarbeideren og forståelsen av individuelt ansvar i dag.

1.7 Avgrensning av oppgaven

Dette er en masteroppgave med tids- og omfangsmessige begrensninger, og vil derfor kun omhandle sosialarbeideren og sosialarbeiderens forståelse av ansvar. I tillegg er det her mitt engasjement ligger, da jeg selv er utdannet sosionom, jobber som sosialarbeider og er opptatt av ansvar i egen praksis.

Det kan sies mye om temaene nevnt over. Sosialt arbeids historie, utviklingen av sosiallovgivningen, forskning omkring utfordringer knyttet til ansvar i helse- og sosialsektoren, samt yrkesetikken inneholder mye og relevant stoff. Grunnen til at jeg valgte nettopp disse vinklingene og perspektivene er at de synes å gi et godt spenn, både historisk og faglig, i forhold til temaet ansvar. De to teoretikerne er anerkjente teoretikere og bidragsytere, riktignok på ulike felt. Både Weber og Levinas har skrevet mye som er sentralt også innenfor helse- og sosialfeltet. Deres relevans i denne oppgaven er nettopp deres interesse for, og ulike forståelse av ansvar, men også deres delvise systemkritikk. I forhold til tema anser jeg derfor valget av teoretikere som relevante.

At materialet er så omfattende kan være en svakhet i en begrenset tekst som denne masteroppgaven jo er. Jeg ser det derfor nødvendig å begrense bruken av materiale og teoristoffet til noen sentrale, viktige og relevante poeng.

Oppgavens omfang setter altså begrensninger for hvor utfyllende redegjørelser jeg får gitt i de forskjellige kapitlene, men målet er at praksisfortellingen, lovgivning, utviklingen av sosialt arbeid, senere tids forskning på helse- og sosialfeltet, yrkesetikken samt valget av teoretikere vil bidra til å skape en konstruktiv diskusjon om forståelsen av ansvar og ansvarets relevans i helse- og sosialfaglig sammenheng i dag. Presentasjonen av materiale og bruken av denne vil derfor på best mulig måte tjene, belyse og svare på problemstillingen med noen utvalgte og relevante poeng.

1.8 Begrepsdefinisjoner

1.8.1 Sosialarbeider

Som profesjon er det sosionomene som sterkest kan knyttes til den sosialfaglige tradisjonen. Jeg er selv utdannet sosionom og kan relatere meg til denne profesjonen. Likevel vil jeg i hovedsak benytte uttrykket sosialarbeider i denne sammenheng. Uttrykket sosialarbeider favner mye og har en lengre historie enn det sosionom-betegnelsen har. Allerede på 1800-tallet ble uttrykket *sosialt arbeid* tatt i bruk, mens sosionom-betegnelsen først ble tatt ordentlig i bruk i Norge i 1967, da den statlige utdanningen av sosialarbeiderne ble treårig. Sosialt arbeid ble da ansett som et eget fag og en egen profesjon i Norge. Sosialt arbeid er også til stede som en større eller mindre del i andre faggruppers fagforståelse og ulike kunnskapsgrunnlag. Vernepleiere, barnevernspedagoger og velferdsarbeidere har, i likhet med sosionomene, utviklet seg som svar på samfunnets behov for ulike former for sosialt arbeid. Begrepet *sosialarbeider* blir ofte brukt som en samlebetegnelse for disse yrkesgruppene. I praksis vil sosialarbeideruttrykket i denne sammenheng være knyttet til sosionomprofesjonen. Betegnelsen *sosionom* vil likevel bli benyttet i spesifikke sammenhenger, og betegnelsene *profesjonell*, *yrkes-* og *profesjonsutøver* henviser i hovedsak til denne profesjonen.

1.8.2 Sosialt arbeid

Det blir ifølge Den Internasjonale sosialarbeiderorganisasjonen, IFSW (2000), feil utelukkende å vise til én definisjon av sosialt arbeid. Grunnen er at sosialt arbeid i dag er dynamisk og utviklende. Likevel har de én sammenfattende definisjon:

“The social work profession promotes social change, problem solving in human relationships and the empowerment and liberation of people to enhance well-being. Utilising theories of human behaviour and social systems, social work intervenes at the points where people interact with their environments. Principles of human rights and social justice are fundamental to social work” (ibid).

Professor i sosialt arbeid, Irene Levin (2004), er også opptatt av sosialt arbeid som noe dynamisk. Hun sier at det ikke har noen hensikt å spørre “hva er sosialt arbeid?”, da det nettopp hentyder til noe statisk. Grunnen er at sosialt arbeid heller blir til gjennom det en *gjør*

mer enn hva det *er*. Videre sier hun at det er "[...]et praktisk og samfunnsomfattende prosjekt hvis formål er å fremme likeverd og respekt, og å bidra til at mennesker blir møtt på sine behov og får brukt sine ressurser" (ibid:10f). I Yrkesetisk grunnlagsdokument for sosionomer, barnevernspedagoger og vernepleiere påpekes det sterke båndet sosialarbeidere har til disse målene: "Solidaritet med utsatte grupper, kamp mot fattigdom og for sosial rettferdighet er en viktig del av yrkesgruppens identitet" (FO, 2010).

1.8.3 Bruker eller klient

I denne oppgaven vil jeg hovedsakelig bruke begrepet *klient* om de personene som mottar helse- og sosialfaglig hjelp. Spesielt der oppgaven har et tilsnitt av historisk perspektiv er begrepet klient naturlig å benytte. En av sosialt arbeids matriarker, Mary Richmond, benyttet trolig ordet *klient* for første gang i konteksten sosialt arbeid på 1800-tallet. Grunnen var at klient betyr en som lytter til råd og senere inngår i profesjonelle tiltak (service) av ulike slag (Richmond 1917, s.38 i Levin 2004:25). Bruker-begrepet er blitt mer aktivt tatt i bruk de siste tiårene, og kom på 70-tallet som en motsats mot de mer passive pasient- og klientbegrepene. Skiftet kan på en side innebære å se på dem som medbestemmende og med rett til å vurdere avgjørelser som angår dem selv (Olsen, 2010:158). Men brukerbegrepet kan også kritiseres for å være for vagt, at oppmerksomheten rettes mot hjelpemottakeren, og ikke mot sammenhengen som vedkommende befinner seg i, at brukerbetegnelsen underkommuniserer maktforholdet mellom hjelper og trengende (Tellef Raustøl i Olsen 2009:159). Klient/bruker benyttes likevel sammen i Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleier og velferdsarbeidere (FO, 2010), mens brukerbegrepet benyttes i rammeplanene for sosialarbeiderutdanningene (Utdannings- og forskningsdepartementet 2005). Klientbegrepet, som til tider blir avlastet av begrepet hjelpemottaker, anvendes likevel i denne oppgaven i stedet for begreper som bruker, kunde, borger eller andre begreper som kan betegne mottakere av helse- og sosialtjenester. Jeg finner begrepet bedre egnet til å beskrive mottakerne av sosialhjelp, både i forhold til sosialarbeideren og systemet de mottar hjelp ifra, men også historisk sett.

1.8.4 **Ansvar:**

Ansvar er et flertydig, utfordrende og vanskelig begrep. Ansvar uttrykker likevel noe grunnleggende ved menneske. Fra vi er barn av lærer vi mer eller mindre om både gleden ved å få og å ta ansvar. Vi er både avhengig av at andre tar ansvar i våre liv, men også av at vi selv får ta del i ansvaret for andre. Vi kan alle i løpet av livet oppleve det vanskelig å møte gjeldende forventninger og krav om å ta ansvar. Både som privatpersoner og som arbeidstakere har nok de fleste av oss erfart at ansvaret vi opplever å sitte med kan være så krevende og by på så mange utfordringer at det noen ganger er fristende å flykte ifra det.

Ansvar gjelder imidlertid ikke bare for andre mennesker, men for alle forhold i livene våre. Det er et allment begrep, det brukes i mange sammenhenger og bærer i seg ulike betydningsnyanser; vi har ansvar for vår økonomi, jobb, hus og hjem. I Store Norske Leksikon (Molven, 2012) blir ansvar definert i ulike betydninger ut ifra situasjonen. En fremtredende betydning er det å være tillagt ansvar, det vil si å være tildelt oppgaver og å ha myndighet til å bestemme. I tillegg har vi ansvar dersom vi forårsaker skade, vi må *stå til ansvar* for våre handlinger. Det vil si at vi må svare for våre egne handlinger ved å kunne bli utsatt for reaksjoner for brudd på regler, særlig rettsregler. Denne forståelsen av ansvar brukes mest i juridiske sammenhenger. På engelsk kan vi oversette ansvar til «responsibility» som kommer av ordet «respons», svar, og «to respond», å svare (Dictionary.com, 2012) På engelsk overlapper også «responsible» (ansvarlig) med det svært komplekse begrepet «accountability» (tilregnelig, ansvarlig, redegjørende). Mens det første handler om allmenne plikter, så handler det andre ofte om juridisk, økonomisk og organisasjonsrelaterte handlinger (Svensson og Karlsson, 2008).

Moralsk ansvar innebærer, ifølge Store norske leksikon, "[...]forpliktelsen til å forsvare eller rettferdiggjøre handlinger under henvisning til en moralsk norm, regel eller autoritet, f.eks. samvittigheten. Den handlende har skyld og kan lastes for en handling han har moralsk ansvar for om handlingen er urett. Er handlingen god og rett, kan den moralsk ansvarlige ha rett til eller krav på anerkjennelse (ros)" (Tranøy, 2011).

1.8.5 Profesjonelt ansvar

Er profesjonelt ansvar noe vi har eller selv tar, eller er det noe vi får? Det finnes ulike syn og perspektiver på hvor det profesjonelle ansvaret kommer fra, og dermed også hva profesjonelt ansvar er. Dette bunner i ulike forståelser av hva profesjoner er, hvor mandatet kommer fra, og med andre ord hvor profesjonsetikken skal forankres.

Profesjonsetikk handler, i følge professor i etikk og religionsfilosofi Svein Aage Christoffersen (2011), om etiske krav og forpliktelser som er knyttet til bestemte sosiale funksjoner og roller. Han mener profesjonssosiologien kan bidra med et tydeligere bilde av de sosiale sammenhengene profesjonsetikken inngår i, og dermed gi oss ulike måter å forstå profesjonsetikken på. Christoffersen mener en diskusjon av ulike profesjonsetiske perspektiver er en viktig, normativ diskusjon. «Det dreier seg ikke bare om å beskrive profesjonsetikken slik den *er*, men også om å drøfte hvordan den *bør* være» (ibid:41).

Christoffersen (2011) presenterer tre forskjellige perspektiver i profesjonssosiologien som viser at profesjonenes mandat kan forstås på forskjellige måter, og som professoren mener fremhever spenningen mellom profesjonenes politiske oppdrag og etikken i det faglige skjønnet.

Sosiologen Talcott Parsons (1902-1979) la vekt på den funksjonen profesjonene har i samfunnet, og at profesjonene er utviklet for å løse bestemte oppgaver gitt dem av samfunnet – det oppstår dermed en avtale eller en sosial kontrakt mellom profesjonene og samfunnet. Dette perspektivet framhever den nære forbindelsen mellom den rådende politikken i samfunnet og profesjonen, noe Michell Foucault (1926-1984) var kritisk til, selv om han ikke eksplisitt var opptatt av moderne profesjoner (Eide 2008, Christoffersen 2011).

«I Foucaults perspektiv er en profesjon en yrkesgruppe som på statens og borgerskapets vegne har til oppgave å sørge for den sosiale kontrollen i samfunnet. I den utstrekning det er mulig å snakke om profesjonsetikk fra denne synsvinkelen, dreier den seg primært om statens disiplinerende problemer og behov. Profesjonene er dørvoktere inn til det moderne samfunnet» (Christoffersen, 2011:40).

Max Weber (1860-1920) er ifølge Christoffersen (2011) også mer kritisk til profesjonene enn Parsons. Weber legger vekt på at profesjonene er lukkede grupper eller sammenslutninger, og dermed «[...]en yrkesgruppe som har sikret seg monopol på å håndtere bestemte oppgaver i

samfunnet. Deres profesjonelle etikk er primært orientert ut fra yrkesgruppens problemer og behov» (ibid:40). At profesjonsetikken legger vekt på at pasienten og klienten skal stå i sentrum handler i dette perspektivet først og fremst om hensynet til yrkesgruppens interesser, omdømme og status.

Profesjonsetikkens grunnlag: Grimen vs. Nordvedt

De ulike perspektivene på profesjonsetikkens forankring er også aktuelle i norsk debatt om profesjonsetikk, og særlig interessant ble en diskusjon utledet fra et arbeidsnotat med tittelen ”Profesjonsetikken sitt grunnlag” (2005) av daværende professor i Profesjonsetikk ved Høgskolen i Oslo, Harald Grimen i 2005. Grimen forfekter her at profesjonsetiske problemstillinger og kildene til disse springer ut av et samfunnsoppdrag, i tråd med Parssons perspektiv, og den legitimitet samfunnsoppdraget bygger på. «*Av og til må etikk bygge på politikk, og ikke omvendt*» (Grimen, 2005). Professoren mener at profesjoner skiller seg fra andre yrkesgrupper ved at de har «et særegent organisatorisk drag», og at det er vanskelig å forstå en individuell utøver sitt moralske ansvar dersom de ikke er medlem av en sammenslutning med et samfunnsoppdrag. Grimens utgangspunkt er altså at profesjonsetikken er politisk, ikke allmenmoralsk, noe som han selv hevder bryter med etisk tenkning slik som i nærhetsetikken (ibid). I kronikken ”Profesjonelt ansvar og gode ansvarspraksisar” definerer Grimen (2011) profesjonelt ansvar slik: ”Det er eit ansvar som personar får eller tek på seg, gjeve at det har blitt delegert makt til å vurdere, ta avgjerder og handle på eit bestemt område. All delegasjon krev ein delegerande autoritet”(Grimen, 2011: 30).

Professor ved seksjon for medisinsk etikk ved Universitetet i Oslo, Per Nordtvedt, kom med et motsvar til Grimen med arbeidsnotatet «Profesjonsetikkens grunnlag» (2005), hvor han argumenterer mot en profesjonsetikk med forankring utelukkende i samfunnsoppdraget. Nordtvedt mener det er umulig å forstå det særegne ved profesjonsetisk praksis uten å forstå de særegne relasjonelle forutsetningene for den virksomheten de bedriver: «Profesjonsetikk er mer enn etikk mellom profesjonsutøvere. Den er også og kanskje primært en etikk overfor brukere og klienter» (ibid). Og det er i dette ansvarsforholdet at Nordtvedt mener at ulike typer etikker, nærhetsetikker og kanskje også allmenmoralske intuisjoner blir viktige (ibid). Han hevder dermed at profesjonsetikkens kjerne er den profesjonelle utøverens ansvar for å handle til pasienten og klientens beste, noe som bunner i «en grunnleggende sensibilitet for ‘den andres’ ve og vel som binder menneskene sammen av etiske hensyn» (Christoffersen 2011:24f).

Sosialarbeiderprofesjonen og profesjonelt ansvar

Når det gjelder profesjonelt ansvar i yrkesetikken til sosialarbeidere, så er det mulig å lete etter dette i Det yrkesetiske grunnlagsdokumentet for barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere. Dokumentet ble vedtatt på Fellesorganisasjonens kongress i 2002 som i 2010 også inkluderte de nye velferdsarbeiderne. Grunnlagsdokumentet og prinsippene presentert her er ment å danne et felles etisk grunnlag med det formål å styrke etisk bevissthet, bidra til etisk refleksjon, men også å bidra til å legitimere utøvelsen av yrket, og å sette kritisk søkelys på sosial- og helsetjenestene (FO, 2010). Dokumentet presenterer et eget kapittel om relasjonen mellom yrkesutøver og bruker/klient: «Måten yrkesutøveren møter enkeltmennesker og grupper på er avgjørende for å kunne yte tjenester og hjelp» (ibid). Det poengteres i dokumentet at den profesjonelle ofte må velge mellom ulike interesser, og at lojalitetskonflikter kan oppstå, men at den primære lojaliteten skal være overfor den mest utsatte parten. Christoffersen (2011) hevder at forpliktelsen overfor egen profesjon er underordnet i dokumentet. Dokumentet fremhever at et helhetssyn på mennesket innebærer at forskjellige instansers innsats må ses i sammenheng. Kravene til etisk begrunnede handlinger må rette seg mot egen profesjon, andre profesjoner, arbeidssteder, offentlige instanser og samfunnet (FO, 2010).

2 Praksiseksempel

I denne oppgaven vil som sagt et praksiseksempel tjene som utgangspunkt for drøftingen om individuelt og profesjonelt ansvar i helse- og sosialfaglig sammenheng. Etter presentasjon av praksiseksempelen vil jeg forsøke å trekke ut og peke på sentrale utfordringer.

Praksiseksempelen vil bli drøftet etter hvert kapittel, og vil være utgangspunktet for analysekapittelet i slutten av oppgaven.

«Martin» er 22 år. Han har nylig flyttet til en ny kommune, han kjenner få og har lite kontakt med familien som bor et annet sted i landet. Martin ble tidlig i oppveksten overlatt mye til seg selv, da foreldrene selv hadde store problemer med å fungere i hverdagen. Han har ikke fullført grunnskolen, er ikke i jobb og han mottar sosialhjelp.

Det er ingen som har særlig kontakt med Martin. Han har gitt uttrykk for å være i kommunen på midlertidig basis, men han er innom sosialkontoret innimellom for å søke om sosialhjelp. Sosialarbeiderne som møter ham på kontoret uttrykker bekymring for ham, og det er vanskelig å oppnå god kontakt. Han er stille og reservert, men svarer på en aggressiv og uhøflig måte når han blir spurt om noe. Det blir fort klart at Martin sitter mye alene på dagtid, at han nærmest aldri er ute. Sosialarbeiderne vet at han har kontakt med andre rusmisbrukere i kommunen og at han har begynt å røyke hasj.

En god stund før Martin flytter til kommunen bestemmer sosialkontoret seg for å starte et lavterskeltilbud, en kafe for rusmisbrukere i kommunen, i området hvor Martin bor. Det tar tid å komme i gang og å skape tillit i miljøet. Sosialkontoret, med sine sosialkonsulenter og ruskonsulenter setter i gang, både som et forsøk på å skape bedre miljø i området som er preget av mye bråk, men samtidig også for å skape en bedre dialog mellom klientene på sosialkontoret og sosialkonsulentene. De får mulighet til å møtes på et mer uformelt plan, utenfor kontorets fire vegger. Etter noen måneder er prosjektet godt i gang, og hver onsdag kommer sosialarbeiderne fra sosialkontoret for å tilbringe 4 timer på boligfeltet sammen med klientene. Det møter 10-12 personer hver uke.

Martin er aldri å se på kafeen. Sosialarbeiderne oppsøker ham hjemme hver uke, men han åpner aldri, så de snakker til ham gjennom døren. De ønsker ham velkommen og oppmuntrer

til deltakelse. Etter noen uker dukker Martin likevel opp litt utpå formiddagen. Han kommer stadig oftere, blir lengre for hver gang han kommer, og er der til slutt jevnlig. De ansatte møter mye motstand, men kommer etter hvert i dialog med Martin. Hans behov, utfordringer, ønsker og mål blir kartlagt ettersom tiden går. Sosialarbeiderne hjelper Martin med å søke og å skaffe seg nødvendig utstyr til leiligheten. Han blir mer og mer åpen for å være med i arbeidsrettede tiltak.

Ett års tid etter oppstart får sosialarbeiderne beskjed fra ledelsesnivå om at de må trekke tilbake fire av de åtte sosialarbeiderne som har delt på å drifte kafeen. De fire som blir igjen er også avhengige av tid til ordinært oppfølgingsarbeid. Enkelte dager må kafeen holdes stengt, det er ikke nok ressurser. Et par ganger glemmer sosialarbeiderne å henge opp lapp på døren om dette. De merker at stemningen blir dårligere, og det blir på grunn av ressursmangel sjeldnere mulighet til de gode samtalene. Etter noen måneder får de ansatte beskjed fra ledelsen om at de må vise til resultater for å kunne søke om nye midler til å kunne fortsette prosjektet. De skriver en utfyllende rapport, som viser til roligere og bedre miljø, bedre dialog med klientene, stadig flere er med på ekskursionsjoner og bidrar på en positiv måte i fellesskapet. Men- de vet at tilstedeværelse er avgjørende. En del av klientene er uføretrygdede, og sosialkonsulentene vil foreløpig ikke kunne vise til store måltall blant annet i forhold til arbeidsrettede tiltak eller annen aktivitet. Kontakten med Martin blir også dårligere, han stenger seg inne igjen, han møter ikke på kafeen, og han åpner sjelden døren når sosialarbeiderne oppsøker ham hjemme.

2.1 Utfordringer og problemstillinger i praksiseksempelen

Da kafeen ble planlagt og startet opp, tok de ansatte individuelt ansvar ved dette konkrete arbeidet. Den utviklingen som skjedde ved at driften ble redusert, førte til at de ansatte ble usikre og mindre handlekraftige da de ble fratatt muligheter og ressurser.

Det er mulig å avdekke flere problemstillinger i denne praksisfortellingen. I denne konteksten og med hensyn til problemstillingen, så er det utfordringer knyttet til *individuelt ansvar* som vil bli vektlagt. Det individuelle ansvaret – er det blitt ”borte”? Er det blitt utydelig, mindre viktig for oss, pulverisert eller mindre fokus på i samfunnet? Var det eventuelt mer tydelig før?

2.1.1 Undergraving av individuelt ansvar

Martin og de ansatte trives etter hvert på kafeen. De opplever en positiv utvikling ved samarbeidet dem imellom. Men det skjer et brudd i denne prosessen. De ansatte får beskjed om å rapportere til ledelsen og å vise til resultater av noe de selv ikke mener er målbart, nemlig økt livskvalitet for den enkelte. I tillegg blir sosialarbeiderne fratatt det de mener er dyrebare tid til relasjonelt arbeid. I Harald Grimen (2011) sin definisjon så innebærer profesjonelt ansvar hos profesjonsutøveren å ha «[...]blitt delegert makt til å vurdere, ta avgjerder og handle på eit bestemt område». Det individuelle ansvaret og denne delegerte makten synes å bli underminert eller undergravet i denne praksisfortellingen. Samtidig synes det å skje noe med sosialarbeiderne i denne prosessen; de imøtekommer kravene fra ledelsen, og de trekker seg delvis ut av den sosiale praksisen de har brukt mye tid på å bygge. Det er grunn til å undre seg over hvordan sosialarbeiderne opplever denne prosessen, ikke bare faglig, men også hva prosessen gjør med sosialarbeiderne som personer, og med deres syn på og forhold til klientene de jobber med og for. Det kan altså se ut som om den enkelte sosialarbeider fratras ansvar i arbeidet sitt, et ansvar som han eller hun både etisk og faglig sett mener at det er riktig å ta. Til tross for at sosialarbeiderne blir fratatt tid, ressurser og opplever endringene som uforståelige er det egentlig slik at den enkelte fratras ansvar? I denne situasjonen – hva slags ansvar er det mulig å ta innenfor disse rammene?

2.1.2 Økt asymmetri mellom sosialarbeider og klient

I eksemplet ser vi at den hverdagslige handlingen, som det å være sammen i dagligdagse aktiviteter, fører til mindre avstand mellom Martin og sosialarbeiderne. Kontakten dem imellom blir bedre. Det blir et tydeligere skille mellom hjelperne og de som blir hjulpet når disse møtene ikke lengre tillates. Når sosialarbeiderne i praksisfortellingen blir fratatt ressurser og tid i møte med klientene, så kan konsekvensene lett bli at de profesjonelle vegrer seg eller distanserer seg. Kunnskap og kompetanse om profesjonelt sosialt arbeid, og særlig det individuelle og relasjonelle arbeidet, blir i en slik situasjon mindre verdsatt. Det er og vil alltid være en viss form for asymmetri i forholdet mellom klient og sosialarbeider, men hvilke konsekvenser kan det få at avstanden mellom sosialarbeider og klient, samt asymmetrien mellom disse vokser? Hva skjer med den enkelte sosialarbeider når dette skjer? Kan ansvar forstås på en annen måte i en slik situasjon der forutsetningene og vilkårene ved arbeidet blir endret?

2.1.3 Verdig eller uverdig?

Avgjørelsene som blir tatt fra ledelsens side fører til endring av vilkårene for kafedriften. Hvordan opplever Martin at færre ansatte møter, er til stede og ser ham? At det blir mindre kontinuitet i tilstedeværelsen? At tilliten blir svekket når faste avtaler enkelte ganger kan bli glemt på grunn av en hektisk hverdag? At kravene om å komme ut i arbeidsrettede tiltak ble for store på så kort tid? Hvordan kan dette påvirke sosialarbeidere, og hvilke signaler sender dette videre til samfunnet om de som kan være avhengige av andres hjelp? Ut i fra dette - er uttrykkene *verdig* eller *uverdig* hjelpetrengende fortsatt relevante i dag?

2.1.4 Hvem har ansvaret?

Endringene som skjer på kafeen blir merkbare på flere måter. Stemningen endres, både mellom klientene, mellom klientene og de ansatte, men også de ansatte imellom. Utfordringene tvinger altså frem spørsmål som berører både Martin, sosialarbeidere på kafeen, men kanskje også samfunnet? Ved nedprioritering av tilbudet, kan man vel si at det sendes signaler om hvilke holdninger de som tar avgjørelser i slike tilfeller har til dem som søker hjelp. Kan man si at disse holdningene ene og alene kommer fra ledelsen, eller er det strømninger i samfunnet som helhet som også påvirker ledere og bevilgende myndigheter? Men hva med klientenes eget ansvar for å komme seg ut av sine problemer og vanskelige livssituasjon? Det handler altså ikke bare om *hva slags* ansvar, men også hvem som har ansvaret. Er det klienten, den profesjonelle eller samfunnet som har ansvar? Slik utviklingen ser ut, kan en tenke seg en mulighet for at sosialarbeidernes spesialkompetanse, den særegne sosiale yrkeskompetansen, kan bli mindre verdsatt, og erstattet av ansatte uten denne konkrete fagkompetansen. Hvordan vil det kunne påvirke den enkelte sosialarbeider, men også kollegiets opplevelse av sin yrkesidentitet? Kan det være slik at for mye ansvar blir flyttet over på samfunnet og det offentlige, slik at enkeltmenneskets evne til omsorg, medmenneskelighet og ansvar blir svekket? Kan det tenkes at kafeen da står i fare for å bli et oppholdssted uten det samme endringsfokus som tidligere? Hva ville i så fall en slik utvikling gjort med Martins opplevelse av egenverd?

I de neste kapitlene vil jeg ta utgangspunkt i ulike perspektiver på sosialt arbeid. Jeg vil hente inn sosialt arbeids lovgrunnlag, sosialarbeidernes forhistorie, forskning rundt sosialt arbeid i dag, yrkesetikken samt to teoretikere som er opptatt av nettopp ansvar. Disse perspektivene vil i slutten av hvert kapittel bli knyttet til og drøftet opp mot utfordringene i

praksisseksempelet. Kan dette bidra til en utvidet og økt forståelse av individuelt, profesjonelt ansvar hos sosialarbeidere i dag?

3 Sosialt arbeids lovgrunnlag

Lovverket har i dag en stor betydning i den praktiske utførelsen av sosialt arbeid, og det legger føringer for den hjelpen som blir gitt. I dette kapitlet vil jeg bevege meg over et stort tidsspenn, i et forsøk på å sette ansvar i helse- og sosialfaglig sammenheng i et historisk perspektiv. Jeg vil ta for meg sosiallovgivningen fra middelalderen og frem til i dag i et forsøk på å belyse hvem som har hatt ansvar for dem som på ulike måter har falt utenfor i samfunnet, samt hvem og hva en har hatt ansvar for.

3.1 Fattigomsorgen i eldre tider

Det har til alle tider eksistert en form for fattigomsorg, men synet på hvem som har hatt ansvaret for å yte denne omsorgen, samt hvem som er verdig eller berettiget denne omsorgen har forandret seg gjennom tidene. Sosionom Hans Jørgen W. Weihe (2004) hevder, i sin bok *Sosialt arbeid – historie og bakgrunn*, at sosialt arbeid som begrep dermed kan knyttes til en praksis som har eksisterte lenge før praksisen ble profesjonalisert. Han hevder at sosialt arbeid gjennom en lang historie har hatt som siktemål å hjelpe dem som har behov for hjelp, eller dem som har hatt et behov for å tilpasse seg eller forandre seg. Hvem som har hatt ansvaret for omsorgen, og hvem som har blitt ansett som verdig mottaker av omsorgen har også en lang, juridisk tradisjon. De ulike synene på disse elementene har hatt betydning for hvordan fattigomsorgen har blitt organisert og gjennomført. Det kan dermed sies at spørsmål om hvem som har ansvaret for å yte hjelp og hvem som skal motta hjelpen er noe som har vært oppe til debatt i flere hundre år.

3.1.1 Middelalderen – slekta som forsørger

Tanken om at hver og en i utgangspunktet har ansvaret for seg selv og sine nærmeste er ikke av ny dato, det lå også tidligere til familien og slekten. Det var moralsk, men også juridisk forpliktende, og et nokså detaljert regelverk om hvordan medlemmene i slekta pliktet å forsørge hverandre fantes allerede i Gulatingloven fra 1100-tallet (Kluge, 1973:9 i Terum, 2003:48). For de som ikke hadde familie å støtte seg til ble det på 1100-tallet laget regler om legd, en form for almisse. De fattige ble sendt på en fast rute fra gård til gård for å få mat og husly, men målet var også sosialisering og integrering i samfunnet (Terum, 2003:49). Ifølge Vidar Hjelmtveit (2010) kunne de fattige også pålegges arbeid som motytelse dersom de var i

stand til det. Legdordningen et av de viktigste offentlige sosialpolitiske tiltakene gjennom 800-900 år, og den ble først avskaffet gjennom fattigloven av 1900 (ibid:31).

3.1.2 Å hjelpe de fattige – veien til egen frelse

I Norge bar tiden fra 800- til 1300-tallet preg av en overgang fra høvdinge-makt til konge- og kirkemakt, og med kristendommen som ny religion kom også et nytt syn på fattigdom (Underlid, 2005). Etter hvert begynte kirken å ta ansvar for mennesker som av ulike grunner ikke kunne få hjelp av slekten. Den tyske professoren Sigrun Kahl (2009) hevder i sin artikkel ”Religious Doctrines and Poor Relief” at religiøse doktriner har bidratt til utviklingen av velferdsstater i dag, først og fremst gjennom fattigdomshåndteringen i Europa, i kjølevannet av reformasjonen. Før reformasjonen var det den katolske kirken, som var enerådende i Europa, som stod for det meste av omsorgen for fattige og syke. Kirken oppfordret folk til å hjelpe de fattige, for almisser til de fattige ble ansett som et middel til egen frelse, da det var en tanke om at de fattige var nærmere Gud. Det var en del av kristenplikten å utøve barmhjertighetsgjerninger overfor de fattige, noe som bidro til et lite fordømmende syn på de fattige i forhold til seinere tider (Hjelmtveit, 2010:31). Kjell Underlid (2005:17) mener hjelpen bar preg av et resiprositetsprinsipp, men også asymmetri; ”Dei fattige vart møtt med miskunn og medynk – men også med krav om gjenytingar i form av audmjukskap, underordning, takksemd og bøn for gjevarane”.

3.1.3 «Rette» og «urette» fattige, «verdige» og «uverdige» trengende

Før reformasjonen gjorde kirken et betydningsfullt arbeid og spilte en viktig rolle i fattigpleien, og klostrene opprettet hospitaler for de syke og fattige. Etter reformasjonen på 1500-tallet ble mange av kirkens oppgaver tatt over av det offentlige og av privat veldedighet. Reformasjonens far, Martin Luther, mente ifølge Kahl (2009) at den fattige kunne ikke rettferdiggjøres gjennom sin fattigdom, og en kunne ikke kjøpe seg fri fra skyld ved å «investere» i de fattige. Det var ikke gjennom gjerningene, men gjennom troen alene en fikk frelse. Luther mente at alle, både fattige og rike, skulle arbeide. Dersom en ikke var i stand til å arbeide, var det samfunnets oppgave og ansvar å forsørge ham. Resultatet ble et skille mellom de såkalte «rette» og «urette» fattige, eller mellom de «uverdige» og de «uverdige» trengende, noe som i praksis ble et skille mellom de som ikke *kunne* arbeide, og de en mente ikke *ville* arbeide (Hjelmtveit, 2010:31). Synet på de fattige endret dermed karakter, og

fattigdom ble etter hvert betraktet som synd. Dette hadde altså å gjøre med vektleggingen av personlig ansvar og skyld, et uttrykk for sviktende moral, og da spesielt arbeidsmoral innenfor protestantismen (ibid). Fattige ble ikke lengre ansett som Guds utvalgte, men mer og mer som et sosialt problem (Ruyter, 2001).

3.1.4 Overføring av oppgaver fra kirke til stat

Kahl (2009) forteller om to-regimentslæren som er en betegnelse på en tankemodell i Luthers teologi som trekker et skille mellom to ulike måter Gud utøver sin makt i verden på. Kirkens oppgave er å forkynne evangeliet. Samfunnets oppgave er å ta vare på borgerne. Etter reformasjonen var det ikke lenger kirkens ansvar å administrere praksisen med almisser til de fattige, og mye av den private veldedigheten forsvant. Behovet for offentlig organisert omsorg førte til at det ble innrettet egne kister eller bøsseer med almisser til de fattige. Fattigkasser for fattige og syke ble dermed en del av fattigpleien (NOU, 2001)

3.1.5 "Statspietismen"

Den Evangeliske- Lutherske tro og medfølgende tradisjoner har altså hatt stor betydning for utviklingen av sosialt arbeid i vårt land (Weihe, 2004). På 1700-tallet vokste den pietistiske bevegelsen i Norge. Weihe (2004) mener denne perioden er viktig for å forstå bakgrunnen for mange av hjelpetiltakene vi har i vår moderne velferdsstat. Med pietismen fulgte en tanke om at livet skulle leves disiplinert. En skulle oppdra barn til et liv etter troen, med tukt og disiplin til nøkternhet, arbeidsomhet og gudfryktighet. Pietismen understreket likheten overfor Gud, og den disiplinerte livsstilen og moralen gjaldt derfor for alle samfunnsklasser. Det ble lagt vekt på omsorg og utdanning av barn, det ble etablert barnehjem og drevet tiltak for fattige. Omsorgen ble praktisert med disiplin og moralsk livsførsel (ibid:60f).

Villadsen og Wyller (2009) sier at nøkkelbegrepet når det gjelder disiplinering er "normalisering", en forsøker å utviske forskjeller og annerledeshet. En søker å adaptere mennesker til gitte normer, og sanksjoner blir gitt dersom en avviker fra disse. Weihe (2004) mener disiplineringen på 1700-tallet ble en profesjonell rolle. Leger og sykepleiere var blant dem som på denne tiden fikk ansvaret for disiplineringen.

I tiden etter 1740 forsøkte myndighetene å reorganisere fattighjelpen, og i 1741 kom den første stiftsordningen. Forordninger skulle regulere fattigforsorgen og løsgjengerstraffene, ny

tjenestelovgivning skulle regulere arbeidsforhold og arbeidsmarked, og til sammen skulle dette bidra til å disiplinere arbeidskraften (Halvorsen, 2010). Fattigkommisjoner ble opprettet med ansvar for å finansiere hjelp for arbeidsvillige eller «rette» fattige (Hjelmtveit, 2010). Et nytt, offentlig hjelpetiltak ble også opprettet som et forsøk på å bekjempe fattigdommen man mente grunnet i latskap. De ”urette fattige”, de som nektet å ta seg arbeid, skulle plasseres i *tukthus* og arbeidshus hvor de skulle ”tuktes” og sysselsettes. Tukthusene var ment å ha en integrerende og sosialiserende effekt, for de som nektet å ta seg arbeid ble sett på som en trussel mot moralske normer og sosial orden (Terum, 1996). Løsgjengeri og tiggning skulle unngås ved påbud om bundethet til hjemstavnen og tjenestetvang (Halvorsen, 2010:45).

3.2 Fattiglovene

3.2.1 Fattiglovene fra 1845 til 1900

Befolkningsvekst fra 1814 økte press på fattighjelpen ettersom myndighetene fryktet at denne ville komme ut av kontroll. Det ble fra liberalt hold kjempet for full avskaffelse av det offentlige fattigvesenet, blant annet med begrunnelsen at offentlig hjelp svekket de fattiges moral (Hjelmtveit, 2010).

I stedet for å avskaffe fattighjelpen ble det i 1845 vedtatt en fattiglov, og kommunene fikk nå ansvaret for fattigforsorgen. Dette skjedde få år etter at kommunene ble etablert gjennom Formannskapslovene i 1837, lover som påla kommunene å iverksette tiltak overfor personer som ikke maktet å forsørge seg selv, og som ikke hadde familie som kunne ta seg av dem. Det offentlige sosialpolitiske systemet startet lokalt i kommunene med Fattiglovene av 1845, noe som ifølge Hjelmtveit (2010:35) ble forløperen for de senere kommunale sosialhjelpslovene fram til dagens sosiallovgivning. Fattigkommisjonen i hver enkelt kommune kunne selv bestemme hvordan fattigforsorgen skulle organiseres, og finansieringen skulle skje gjennom kommunale skatter (Halvorsen, 2010:45). Den religiøse kontrollen med fattighjelpen ble dermed ytterligere svekket. De folkevalgte fikk oppgaven og ansvaret for å avgjøre hvem som skulle få fattighjelp og hva de skulle få, og lekfolk spilte en større rolle i dette arbeidet (Terum 2003:49).

Med unntak av to store revisjoner i henholdsvis 1863 og 1900 ble Fattigloven ifølge Terum (2003) stort sett den samme fram til Lov om sosial omsorg i 1965. Endringer ble ofte gjort i form av innstramminger, og kritikken var at loven i for stor grad gav de friske arbeidsføre

rettigheter. Disse skulle heller forsørge seg selv (ibid:53). Med fattigloven av 1863 fulgte ønsket om et klart skille mellom verdig og uverdigg trengende (Halvorsen 2010). Seip sier at «[...] en av oppgavene til tilsynsmannen- forløperen for våre dagers sosionomer og barnevernspedagoger – var å gi råd og veiledning til de fattige, *for å sette dem i Stand til at hjelpe sig selv*» (Seip 1985:75 i Hjelmtveit, 2010:36). Ved lovrevisjonen i 1900 ble igjen de arbeidsføre innlemmet og legdordningen ble forbudt.

3.2.2 Veien mot å gjøre forsorgsvesenet overflødig

Den største utviklingen av dagens velferdsstat skjedde i etterkant av 2.verdenskrig, da den sosialpolitiske optimismen var stor. Anne Lise Seip (1994) sier at sosial uro etter 2.verdenskrigen førte til økt tro på at staten kunne bidra til endring og økt velferd etter nedgangstidene. Fokus ble rettet mot å erstatte fattigloven med universelle medborgerrettigheter. Perspektivet i Fellesprogrammet fra 1945 var derfor å utvikle sosiallovgivningen «med sikte på å gjøre forsorgsvesenet overflødig» (Terum, 1996:59). Likevel var det ikke før på 60-tallet at sosialpolitikken ble universell og målgruppen i loven ble utvidet til å gjelde hele befolkningen. Det offentlige skulle nå ha ansvar for å møte ikke bare materielle og helsemessige behov, men også sosiale og psykologiske behov (Hjelmtveit, 2010). Det offentlige fikk i tiden etter 2.verdenskrig stadig større ansvar.

3.3 1964: Lov om sosial omsorg

Lov om sosial omsorg av 22.mai 1964 markerte et skifte i forståelsen av sosiale problemer og fattigdom, den vektla spesielt kommunenes ansvar for de sosiale forholdene og innbyggernes velferd (Terum, 1996). Lov om sosial omsorg fastslo at det skulle opprettes et sosialkontor i hver kommune. Sosialomsorgsloven skulle, som navnet tilsier, gi omsorg ved sosial trygghet og rettssikkerhet til dem som av ulike grunner ikke kunne klare seg selv, og som falt utenfor andre typer sosiale sikkerhetsnett som trygdeordninger og institusjonsomsorg. Målet med hjelpetilbudet «skulle ikkje berre vere å hindre at menneske leid naud, men å setje den enkelte i stand til ved eigen hjelp å sørgje for seg og sine» (Terum, 1996:66). Seip (1994:225) siterer fra Kommunalt Sosialt Tidsskrift fra 1951: ”[...]vår nye forsorgslov (må bli) slik at ethvert mindreverdigheitsbegrep i forbindelse med hjelpen fjernes”. Det mest tydeligste skillet var

altså at loven fra 1964 endret fokus fra ren økonomisk hjelp til et fokus på råd og veiledning (Terum, 1996).

3.3.1 Fra folkevalgte legfolk til profesjonelle sosialarbeidere

Ansvar for tildeling av hjelp og støtte under de gamle fattiglovene var lagt til folkevalgte fattigstyrer (Hanssen, 2010). Disse ble til forsorgsstyrer da fattigloven ble erstattet av forsorgsloven i 1948. Til tross for de folkevalgtes deltakelse i utrednings- og beslutningssaker fram til 70-tallet, skjedde en dreining ved at ansvaret i større grad falt på profesjonelle sosialarbeidere. Lov om sosial omsorg introduserte altså en byråkratisering og en profesjonalisering av sosialpolitikken, og hovedfokus skulle ligge på individuell sosial behandling. Lekfolk skulle ikke stå for moderne sosial behandling (ibid:207f). Hovedoppgavene for sosialtjenesten var ifølge loven å fremme økonomisk og sosial trygghet og å forebygge sosiale problemer (Halvorsen, 2010).

Nytt lovverk som gjorde sosialhjelpen overflødig forutsatte altså nye profesjoner i den kommunale sosialomsorgen. Det skjedde en sterk ekspansjon av profesjoner på 60-tallet, da det var en stor tiltro til at profesjonene ville forvalte fagkunnskap og faglig kompetanse på best mulig måte (Halvorsen, 2010). Sosialarbeiderne ble sentrale i arbeidet med å gi råd og veiledning etter loven (Seip, 1994). Den første offentlige sosialskolen i Norge ble startet i 1950, og sosionomene fikk etter hvert en større og mer betydelig plass i den kommunale sosialomsorgen. Samtidig med sosionomenes og andre fagutdanningers fremvekst ble politikerne og de folkevalgtes rolle mindre i tildeling av ytelser og tjenester.

3.3.2 Fra Lov om sosial omsorg til Lov om sosiale tjenester

Lov om sosial omsorg ble modernisert i 1991 da *Lov om sosiale tjenester* (sosialtjenesteloven) trådte i kraft, og senere erstattet i 1993. I 1991 ble kommunenes sosiale ansvar utvidet, og det ble lagt inn en paragraf om muligheten for bruk av arbeidsinnsats som vilkår for mottak av sosialhjelp (Hansen og Grønningsæther, 2010). Formålsparagrafen i *Lov om sosiale tjenester* (1991) ble karakterisert som en «grunnlov» for den norske velferdsstaten (Kjønstad, 2000 i Halvorsen 2010:181). *Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen* (2009) trådte i kraft 1.1.2010, og er tilnærmet lik Sosialtjenesteloven av 1991. Det har imidlertid skjedd en dreining fra bruk av arbeidsinnsats som vilkår for mottak av sosialhjelp, til å rette

blikket mot tiltak som kan fungere positivt som hjelp til å komme tilbake i arbeid (Hansen og Grønningsæther, 2010).

«§ 1. Lovens formål

Formålet med loven er å bedre levekårene for vanskeligstilte, bidra til sosial og økonomisk trygghet, herunder at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig, og fremme overgang til arbeid, sosial inkludering og aktiv deltakelse i samfunnet. Loven skal bidra til at utsatte barn og unge og deres familier får et helhetlig og samordnet tjenestetilbud. Loven skal bidra til likeverd og likestilling og forebygge sosiale problemer».

Loven understreker det ansvar kommunen har til å drive boligsosialt arbeid og å hjelpe den enkelte til å mestre selvstendig tilstedeværelse. Loven er ment å være et sikkerhetsnett for de mest vanskeligstilte, og det kommunale ansvaret for å fremme overgang til arbeid blir understreket (Halvorsen, 2010). Det er altså kommunenes bemanning og økonomi som i stor grad avgjør om lokalbefolkningens behov for helse- og sosialtjenester blir imøtekommet og er av god kvalitet. Kommunene har et selvstendig ansvar for at de tjenestene som ytes etter loven er forsvarlige (Innst.87 L for 2009-2010 i Halvorsen, 2010:181).

3.3.3 Mål om et mer inkluderende arbeidsliv

En rød linje gjennom utviklingen av lovgivningen, og særlig etter 2. verdenskrig, har vært målet om at flest mulig skal kunne forsørge seg selv ved hjelp av egen arbeidsinntekt. På begynnelsen av 1990-tallet ble begrepet «arbeidslinja», som i ettertid har vært sentral i samfunnsdebatter, presentert av regjeringen Brundtland. Poenget var å understreke at arbeid er det primære målet med velferdspolitiske virkemidler (Hansen og Grønningsæther, 2010). Sentrale tiltak som Kvalifiseringsprogrammet og en ny kvalifiseringsstønning ble presentert i St.meld. nr.9 (2006-2007), *Arbeid, velferd og inkludering*. Disse tiltakene retter seg mot personer som mottar økonomisk sosialhjelp, og som har svak tilknytning til arbeidslivet. Målet er å motivere til deltagelse gjennom tiltak som bygger på nær og gjensidig forpliktende bistand og oppfølging (Hansen og Grønningsæther, 2010:19).

3.4 Foreløpig drøfting: Relevans til praksiseksempelen

Velferdsstaten er altså i dag et resultat av en utvikling som man ser spor av tilbake til middelalderen, og oppmerksomheten rundt sosiale problemer og fattigdom har lenge vært sentralt. Utviklingen har bidratt til at det offentlige har utviklet hjelpe- og stønadsordninger rettet mot mennesker i vanskelige livssituasjoner, og det har blitt skilt mellom verdige og uverdige trengende av slik hjelp. Folk har i økende grad fått lovfestet rett til økonomisk stønad og/eller tilbud om profesjonell veiledning, hjelp og behandling, og sosialpolitisk er blikket i økende grad rettet mot arbeidsrettede tiltak for å hjelpe vanskeligstilte.

«Velferdsstaten er på mange måter sine yrker», skriver Anne Lise Seip (1994:369).

Sosialarbeiderne har, som vi har sett, utviklet sin profesjon og sitt fag i takt med utviklingen av det norske velferdssamfunnet. Sosialarbeidere er i dag sterkt involvert i velferdsstatens tjenester, de er og har tradisjonelt vært sterkt knyttet sosiallovgivningen og i dag blant annet til Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen.

3.4.1 Har for mye ansvar blitt skjøvet over på samfunnet?

Som en av klientene på kafeen kom ikke Martin raskt nok inn i arbeidsrettet tiltak. Integrering i samfunnet er et av hovedmålene i dagens sosiallovgivning. Resultatet av at måloppnåelsen uteble resulterte i en reduksjon av tilbudet, og Martin reagerte med tilbaketrekning.

Bakgrunnen for oppstarten av kafeen i praksiseksempelen var at sosialkontoret så behovet for et lavterskeltilbud for rusmisbrukere i kommunen. Et slikt tilbud bryter med praksisen på sosialkontoret, hvor omgivelsene er mer formelle, dialoger og samarbeid preges av avtalte og forpliktende møter inne på sosialarbeiderens kontor. Å møte klientene på kafeen åpner for en annen type samhandling, en dialektisk samhandling, hvor samtaler kan flyte mer naturlig og uanstrengt. *Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen* (2009) legger vekt på sosial integrering, og arbeidsrettede tiltak står i fokus. Det er nærliggende å tenke at en slik praksis som kafeen kan understøtte målene om sosial integrering og integrering i arbeidslivet.

På bakgrunn av det historiske tilbakeblikket i dette kapitlet ser vi at spørsmålet om hvem som skal ha ansvar for dem som faller utenfor i samfunnet, ikke er av ny dato. Det er heller ikke spørsmålet om hvem som har vært berettiget ulike hjelpe- eller omsorgstiltak. Slike spørsmål har vært oppe til offentlig debatt med jevne mellomrom i flere hundre år, men forventningene til staten har nok økt i takt med utviklingen av velferdsstaten. Fokuset på ansvar for en selv og

for familien har i perioder fått fokus igjen, da som en kombinasjon med tanken om individets rettigheter. I dag er det kommunene som har ansvaret for lokale helse- og sosialtjenester og for at de blir forsvarlig gjennomført. *Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen* (2009) understreker at fokus må ligge både på sosialpolitiske og arbeidsmarkedspolitiske virkemidler. Halvorsen (2010) understreker at tjenestene fortsatt bygger på subsidiaritetsprinsippet. Målet om selvhjulpenhet står fast, og hjelpen er ment å være midlertidig.

Hjelmtveit (2010:54) sier at ”den norske velferdsstaten kjennetegnes av det såkalte utvidede *velferds-, behovs-, og helsebegrepet*”, der det offentliges ansvar ikke lenger kun er å sikre et materielt eksistensminimum. Hjelmtveit viser til Verdens helseorganisasjons (WHO) definisjon av helse fra 1946 som innebærer at helse er mer enn fravær av sykdom: ”Helse er en tilstand preget av full fysisk, psykisk og sosialt velvære” (Halvorsen 2002:314 i Hjelmtveit, 2010:54). I *Lov om sosiale tjenester* fra 1993 heter det blant annet at kommunen har ansvar for at alle kan ha en selvstendig og meningsfull tilværelse innenfor et sosialt fellesskap (Hjelmtveit, 2010:54). Ser vi eksempelet i lys av disse sammenhengene så har sosialarbeiderne gått ut av sosialkontoret, hvor råd, veiledning og økonomisk hjelp blir gitt. Det blir opprettet et sosialt tilbud, hvor fokus også ligger på det å dekke sosiale behov, og troen på at tettere samhandling, økt sosial kontakt med klientene, kan føre til positiv utvikling. Hjelmtveit (ibid) mener kommunens økte ansvar har ført til en beskyldning om at skandinaviske velferdsstater er paternalistiske eller bedriver overformynderi, og at det offentlige hjelpeapparatet har for stor makt over befolkningen.

På den annen side kan en også spørre som om det er slik at det gjennom utbyggingen av velferdsstaten er skapt forventninger i befolkningen om at nær sagt alle problemer kan løses og skal bli løst av profesjonelle hjelpere. Halvorsen (2010:130) spør: ”Betyr økt profesjonalisering at stadig flere avvik fra normaltilstander defineres som et problem, som folk ikke forutsettes å kunne løse på egen hånd? Mister en kontrollen over og ansvaret for eget liv hvis en kan forvente å få hjelp fra profesjonelle ved negative livshendinger eller tilstander? Og vil økt profesjonalitet øke yrkesutøvernes makt over klienter som er svaktstilte, og svekke mulighetene for selvbestemmelse?” Gav Martin opp som følge av tanken om at andre skulle «ordne opp» for ham? Oppstod det en følelse av underlegenhet, avmakt eller resignasjon hos Martin i forhold til å definere egne behov, egne problemer og egne ønsker og mål om hvordan han skulle komme seg videre? Kari Martinsen (1991:16) sier at ”En god

situasjonsforståelse er nødvendig for å klare balansegangen mellom formynderi hvor omsorgsyter overtar for mye av ansvaret for den hjelpetrequende, og respekten for menneskets selvbestemmelse som kan føre til unnlattelsessynder”. Jeg forstår det som at ansvaret må balanseres mellom den hjelpetrequende og den som hjelper, og at dette ansvaret krever en god innsikt i den enkeltes situasjon. Dette krever tilstedeværelse av sosialarbeideren, men også en ydmykhet i situasjonen hvor respekten for Martins selvbestemmelse og mulighet til selv å definere egne behov, ønsker og mål må være til stede. Ikke bare for å unngå at Martin skal fratras ansvar, men også for at sosialarbeideren ikke skal overta ansvaret og gi Martin følelsen av avmakt. Grunnlaget for å starte opp kafeen kan ha bunnet i en nyansert holdning til og tro på at aktiviteten kunne føre til noe bra. Med andre ord kan det ha bunnet i en forståelse og erkjennelsen av at endringer skjer over tid, men samtidig en tro på den enkeltes egen mulighet til å endre sin situasjon.

I de siste 20 årene har vi sett en utvikling bort fra den paternalistiske tenkningen, i retning av større vekt på mottakernes autonomi (Hjelmtveit, 2010). Medbestemmelse og brukermedvirkning er uttrykk som ofte benyttes i helse- og sosialfaglig sammenheng. Samtidig som samfunnet nå også gir den enkelte flere plikter og rettigheter. Sosialarbeiderne har etter hvert, og med utviklingen av lovgivningen fått en sentral rolle i velferdsstatens utøving av hjelpe-, stønads- og omsorgstiltak med utviklingen av velferdsstaten. Er det likevel slik at ansvaret for dem som har behov for hjelp har havnet for mye på samfunnet? Fører dette til at velferdstjenestene blir paternalistiske? Er ansvaret fratatt den enkelte, er omsorgen for andre blitt svekket? Dersom for mye ansvar legges over på samfunnet, hva gjør dette med sosialarbeiderne, Martin og de andre klientene?

3.4.2 «Verdig» og «uverdige» trengende i dag?

I dag er det et eksplisitt fokus på sosial integrering og et arbeidsrettet fokus i sosiallovgivningen. I praksisfortellingen ble kafétilbudet redusert, antall profesjonelle så vel som åpningstiden ble kuttet ned på. Martin og de andre klientene oppfylte ikke kravene lederne på sosialkontoret hadde satt i forhold til det å komme ut i arbeidsrettede tiltak.

Legd, almisser, velferdstiltak, tukthus og disiplinering er noen begreper som beskriver hvordan de som ikke har kunnet forsørge seg selv har blitt tatt hånd om gjennom tidene. Det har vært et spenn i forståelsen av hvorfor folk har havnet i uføret. Uærlighet, latskap,

uforskyldt sykdom, alderdom, hjemstavnsrett og liknende har blitt brukt for å forklare arbeidsløshet og for å rettferdiggjøre de ulike tiltakene. Dette har også bidratt til et syn på de hjelpetrengende som «verdige» eller «uverdige» trengende. Historisk har vi sett at utviklingen har gått fra å se på fattige som nærmere Gud, og en opphøyelse av de fattige, til å skille nettopp mellom «verdige» og «uverdige» trengende. Er dette bare historiske begreper og trekk som ikke har relevans i dag, eller er dette noe som man i dag kan finne felles meningsinnhold i? Er disse begrepene relevante i forhold til Martin, og til de andre klientene i praksiseksempelen?

Legdssystemet ble opprettet med det målet å sosialisere og å oppdra. Tukthusene var en form for disiplinering med det mål å disiplinere de uverdige fattige tilbake til sin klasse i samfunnet. Almissene var derimot en form for offer, som ble gitt og tatt imot uten noen krav om gjenytelse. Er det noe sosialiserende og oppdragende, noe disiplinerende ved kafeen? Eller er hjelpen som gis utelukkende noe som går den ene veien, fra giver til mottaker, uten et krav om motytelse? Blir en i dag først verdig mottaker av hjelpetiltak når en kan gi noe tilbake i form av arbeid eller annen gjenytelse som samfunnet kan ha nytte av? Røysum (2010) viser til Høilund og Juul som hevder at krav om gjenytelse for sosiale tjenester er vanlig i Norden. Dette mener de kommer av at nyliberalistiske politiske og økonomiske prinsipper dominerer (Høilund og Juul, 2003 i Røysum, 2010). Hva med målet om sosial integrasjon uavhengig av arbeid, for dem som ikke kan arbeide? Eller som bruker lengre tid på å komme ut i arbeid?

Begrepene ansvar og omsorg kan sies å være tett knyttet sammen. Dr.philos. Knut Ruyter (2001:70) sier at ”Den mest grunnleggende, allmenne og nære betydningen av omsorg er knyttet til medmenneskelige forhold motivert ut fra den enkeltes ansvar for andres ve og vel”. Men Ruyter mener det vil være virkelighetsfjernt å begrense omsorg til «rene» intensjoner som bare har den andres ve og vel for øye, og at man må søke etter mer sammensatte og komplekse motiver. Ruyter hevder, som vi også har sett av den historiske gjennomgangen, at det ut ifra et idehistorisk perspektiv kan se ut til at omsorg er blitt og blir begrenset ut fra tre ulike forhold: skillet mellom egne og fremmede(eller nære og fjerne), differensiering mellom de trengende samt eksklusjon. Historisk er det ut ifra disse forholdene gjort et skille, mellom de rette fattige og de andre, eller verdige og uverdige trengende, mens man i dag i større grad bruker uttrykkene *uforskyldt* og *selyforskyldt* (ibid:79). Ruyter fremhever dagens rettighetsbaserte velferd som positiv i forhold til tidligere tiders omsorg basert ut fra

barmhjertighet. Likevel hevder han at det er et problem med dagens rettighetsbaserte omsorg, da staten ikke har mulighet til å be om gjenytelser. Dette hevder han at på den ene siden fører til varige mottakere av sosialhjelp, og på den andre siden fører til en oppfatning av at staten skal ha ansvar for all omsorg, og at den enkelte er fritatt. Dette fører igjen til verdige og uverdige trengende – eller det vi i dag kaller selvforskyldte og uforskyldte (ibid:87ff).

Går vi tilbake til praksisfortellingen, så ser vi at sosialkontoret opprettet en arena hvor klientene kunne komme «som de var». Tilbudet ble opprettet til tross for og uavhengig av hvilken grunn den enkelte skulle ha for å være i en situasjon preget av arbeidsløshet og rusmisbruk. Kafeen ble opprettet, den var i drift og i vellykket drift over en periode. Men klientene ble ikke fortalt at tilbudet hadde underliggende mål. Sosialarbeiderne ble heller ikke, ved oppstart av kafeen, fortalt at den ville bli lagt ned dersom de ikke kunne vise til de målene ledelsen hadde satt. Når en tar for seg begrunnelsen for at praksisen ble nedprioritert fra ledelsens side, så kan det likevel virke som om klientenes vanskeligheter ble sett på som «selvforskyldt». Det kan tyde på at Martin og de andre klientene ikke ble ansett som verdig denne hjelpen, uavhengig av om det ville ha ført dem ut i arbeid på sikt eller ikke. På den måten er det vanskelig å tenke seg at vi kommer unna de historiske begrepene «verdige» og «uverdige» også i dagens samfunn, dersom kafeen ble lagt ned nettopp grunnet dårlige resultater. For kan en bare skylde på økonomi eller statistikk i denne sammenhengen? Ville det ikke, på sikt, lønne seg å opprettholde driften på kafeen, dersom flere var på vei mot og motivert for noe annet? Krever samfunnet gjenytelser for at mottakeren skal være verdig hjelpen?

Lov om sosiale tjenester fra 1991 førte til mer ansvar for kommunene. Det er kommunenes økonomi som avgjør hvilke helse- og sosialtjenester som blir satt i gang. Gjennom *Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen* (2009) er blikket ytterligere rettet mot arbeidsrettede tiltak i kommunene, noe som samstemmer med Arbeiderpartiets motto fra 2007 «Alle skal med». Lovens mål er først og fremst å fremme sosial inkludering. Med *Lov om sosiale tjenester (1991)* ble som nevnt begrepet *arbeidslinja* innført, og med dette ble også en paragraf om muligheten for bruk av vilkår om arbeidsinnsats for mottak av sosialhjelp. Etter hvert har det skjedd en dreining «fra vilkår som pisk, til tiltak som gulrot», som Lødemel beskriver det, altså over til hvordan tiltak kan brukes positivt som en hjelp for å komme tilbake i arbeid (Lødemel, 2007 i Hansen og Grønningsæther 2010:18). Implisitt i en slik dreining her synes det å ligge en forståelse om at det å komme ut i arbeid ikke er mulig å

gjennomføre for alle, umiddelbart og i en krevende periode i livet.

I de senere år har arbeidsgivere og ledere på ulike nivå blitt pålagt flere plikter i forhold til å følge opp sykemeldte og i arbeidet med å legge til rette og inkludere den enkelte blant annet gjennom *Intensjonsavtalen om et inkluderende arbeidsliv* (IA-avtalen). Målet var at Martin skulle i arbeidsrettet tiltak. Andre klienter var på ulikt nivå i gang med dette. I hvilken grad var de informert om sine rettigheter, og om hvilke plikter ledere har og i hvilken grad ble de inkludert? Ruyter (2001) hevder at de sosiale ordningene kan forstås som en politisk måte å integrere dem som tidligere ble ansett som uverdige (og nytteløst å hjelpe). Integrasjon og stabilitet er noe sosialpolitikken da har forventet å få igjen. Knut Halvorsen viser til Kari Martinsen som fremmer tanken om en mild form for paternalisme, det vil si å kunne handle mot den enkeltes vilje dersom det kan begrunnes godt (Martinsen, 1989 i Halvorsen, 2010). Halvorsen (2010) mener paternalisme også kan begrunnes *kommunitaristisk*, det vil si at den enkelte må ha ansvar overfor fellesskapet. Dette forutsetter et sett med felles verdier som medlemmene i fellesskapet enes om, for eksempel balansen mellom rettigheter og plikter. Halvorsen mener at arbeidslinjen har paternalistiske trekk, det er blant annet ikke gitt at arbeidsplikt for sosialhjelp nødvendigvis fremmer velferden til den som pålegges slik arbeidsplikt (ibid:24).

På den annen side kan en spørre seg om nedprioriteringen fra ledelsens side bunnet i en tanke om at en ønsket å gi litt av ansvaret tilbake til klientene. Kanskje bunnet det i en tanke om verdien av selvbestemmelse og autonomi? Var det troen på den enkeltes eget ansvar, og at en trenger en form for mildt press for å komme seg videre? Tanken om at ingen skal gis opp er fremtredende i dag, selv om noen, i denne sammenheng rusmisbrukere, ikke klarer slutte å ruse seg. Et eksempel er rusmisbruker som selger = *Oslo* i dag. At de får mulighet til å gjøre en jobb kan bidra til at de selv kan «rette ryggen». De får penger for arbeidet, og med det en slags verdighet, de blir mer synlige. De bidrar også med å spre informasjon ut i samfunnet. Til tross for at inntekten også for mange er med på å opprettholde rusmisbruket, så er det et alternativ til å tigge og den uverdige opplevelsen det må være. Martin er ingen heroinist eller en tung rusmisbruker. Han har begynt å røyke hasj, men er tilsynelatende fri fra tyngre rusmidler. At «alle skal med» er regjeringens motto.

3.4.3 *Opplevelsen av mening*

Før protestantismen var det religion og veltrohet som i stor grad var drivkraften i arbeidet. I dag arbeider man for å sikre egen inntekt. Samtidig er selvrealisering også av stor betydning, og valgmulighetene gjør det lettere å bruke egne evner og personlige interesser. Det finnes også organisasjoner med en mer ideologisk profil i dag, hvor uegennyttigheten er fremtredende. Et eksempel er Frelsesarmeen. Deres visjon er «suppe, såpe og frelse», altså at de grunnleggende behovene må dekket før de åndelige.

Tanken bak kafédriften for sosialarbeiderne var at de skulle møte klientene på deres banehalvdel, og de ansatte så verdien i akkurat denne møteplassen. Møteplassen i seg selv gav mening og verdi, og hensikten på sikt var at dette kunne føre til positiv utvikling for den enkelte, men også bedre livskvaliteten i hverdagen. Arbeidet gir på den måten en annen mening enn arbeidet på kontoret.

Sosionom Hans-Jørgen Wallin Weihe (1997:52) sier i boken *Relasjonsarbeid og kommunikasjon* at «godt omsorgsarbeid handler nok mye om det å ha det godt med seg selv. Dersom vi trives med det vi gjør og opplever at vi får noe igjen for det, vil dette være en avgjørende bærebjelke i vår relasjon til våre pasienter/klienter». Det å jobbe med Martin og andre rusmisbrukere på kafeen krever tålmodighet. Det kreves mange kortsiktige delmål for komme bort fra misbruket, og forhåpentligvis få en mer aktiv hverdag hvor arbeid for noen er en viktig del. Lista må legges i ulik høyde i forhold til hver enkelt klient, individuell planlegging og oppfølging er viktig. Samtidig er det nødvendig å ha forståelse for at ikke alle er i stand til å nå dette målet om sysselsetting, men likevel aldri å gi opp håpet på deres vegne. Hvordan kan sosialarbeiderne i praksis være en bærer av dette håpet for Martin og de andre klientene av kafeen, med de ulike forutsetningene de har? Kan man møte Martin på en troverdig måte uten selv å oppleve mening i situasjonen og i møte med ham? I boken innfører Weihe (1997) tre dimensjoner av begrepet omsorg: Omsorgsrelasjonen, omsorg for ting og omsorg for selvet. Når det gjelder omsorgsrelasjonen mener Weihe at det er nødvendig å ha en god kvalitet i relasjonen til det mennesket vi har omsorg for. Vi må også ha praktiske ferdigheter, som hjelper oss å gjøre et teknisk godt arbeid. Men et teknisk godt arbeid og gode omsorgsrelasjoner krever også omsorg for selvet, slik at omsorgsgiveren ikke skal forbruke seg selv på sikt. «En god omsorg må romme muligheten til å ivareta «selvet» for den som gir omsorg» (1997:48). Kanskje fant sosialarbeiderne større mening i arbeidet på kafeen enn på sosialkontoret? Hva skjedde da vilkårene for arbeidet endret seg? Opplevde de arbeidet like

meningsfullt? Sosialarbeiderne blir vitne til reaksjonene og møter blikkene til Martin og de andre klientene når vilkårene for kafedriften endres. Kanskje klientene kjenner på følelsen av å bli sviktet, av ikke å være verdt et slikt tilbud? Statistikken viste ikke de forventede resultater. Dette må ha fremstått som ubegripelig for sosialarbeiderne som nettopp hadde opplevd positiv endring og økt motivasjon hos den enkelte. Hvordan skal sosialarbeiderne finne mening i arbeidet, å fortsette å være klientenes «advokat»?

På kafeen møtes et mangfold av mennesker, men en fellesnevner for dem alle er at de nok opplever flere tunge dager enn “folk flest”. Det hender kafeen blir preget av fysisk og psykisk smerte, av sorg over tapte venner, tapt arbeid og tapte familierelasjoner etter år med rusmisbruk. Det kan være sorg og utfordringer alle vil kunne oppleve i løpet av livet, men også sorg og utfordringer som følge av et liv preget av misbruk. Martin formidler ofte en form for smerte og lidelse når han er til stede, til tross for en tilsynelatende likegyldighet og bitre ytre. Til tross for sorgen, kan den inkluderende og åpne atmosfæren gi klientene en følelse av tilhørighet? Stemningen og atmosfæren kan nok sies å påvirke alle i rommet. Både samhandlingen mellom klientene, mellom klientene og de profesjonelle, og de profesjonelle seg imellom. Rikke Nissen sa på 1800 tallet at lukter, lyder og innredning i sykerommet er med på å strukturere det som skjer i værelset, og at dette både kan hjelpe en og hindre en i møte med den andre (Nissen, 2000 [1877] i Martinsen, 2001:175). Kafeen er ikke et sykerom eller et sosialkontor, og på mange måter er møtene på kafeen en kontrast til møtet på sosialkontoret. Hvorvidt preger omgivelsene møtet mellom to parter som vanligvis møtes i rom hvor den ene alltid er underlagt en viss form for makt, i kraft av den andres posisjon? Kafeen gir vanligvis en god atmosfære i rommet. Samtidig kan denne hjemligheten bidra til ekstra sårbarhet. En kan sammenligne det med å gå inn i en stor katedral. Noen vil intuitivt rette ryggen i møte med rommet, mens andre vil føle seg liten og ikke verdig i møte med det.

3.4.4 En mild form for disiplinering?

Sosialt arbeid har utvilsomt en mørk historie, en historie preget av straff, disiplinering og kategorisering av mennesker i grupper. Villadsen og Wyller (2009:218f) mener at nøkkelbegrepet når det gjelder disiplinering er “normalisering”, og en forsøker her å utviske forskjeller og annerledeshet. En søker å adaptere mennesker til gitte normer, og sanksjoner blir gitt dersom en avviker fra disse.

Å medbringe rusmidler, eller det å ha vansker med å respektere at noen samtaletemaer ikke passer på kafeen er noe sosialarbeiderne ikke kan akseptere for fellesskapets skyld. Dersom ansatte må gripe inn, eller andre gjester kommenterer dette kan det føre til at noen forlater rommet i sinne. Ved å sørge for at dette ikke skjer, og ved å minne om naturlige samspillsregler i samfunnet, kan en kanskje si at sosialarbeiderne fungerer som en slags brobygger over til samfunnet. Således kan en si at kafeen har en sosialiserende og oppdragende effekt. Ved ikke å gripe inn i vanskelige situasjoner, lukker man da øynene for den uroen som oppstår i miljøet? Ved ikke å ta dette ansvaret, sender man da signaler til klientene av kafeen om at de heller ikke trenger å ta ansvar for seg selv? Vil de føle at de blir gitt opp av samfunnet?

Kafeen er i motsetning til sosialkontoret et lavterskeltilbud, et “sted å være”. Et sted hvor klientene og sosialarbeiderne kunne møtes på andre premisser, å bli kjent på andre måter enn på kontoret. Dersom de ansatte også opplever dialogen og stemningen i rommet som meningsfull, kan dette bidra til et håp for de marginaliserte, og forhindre at rommet er lukket ut mot samfunnet? Et annet spørsmål jeg tenker det er viktig å reflektere videre over er hvorvidt en mild form for disiplinering i visse tilfeller er nødvendig, nettopp for å bevare enkeltmenneskers eller gruppens respekt og verdighet. Det er nok en skjør balanse her for at praksisen ikke skal falle i disiplineringens vold.

4 Sosialt arbeid – røtter og særpreg

I dette kapittelet vil jeg belyse utviklingen av sosialt arbeid som fag og profesjon, og jeg vil forsøke å trekke frem det særegne ved faget. Sentrale utviklingstrekk og enkelte pionerer innen sosialt arbeid vil bli presentert. Kanskje kan et historisk perspektiv på utviklingen av faget bidra til en bedre forståelse av individuelt ansvar i helse- og sosialsektoren i dag? Gjennomgangen gir ikke fullstendig kunnskap om sosialt arbeids røtter og særpreg, men målet er å peke på de mest relevante trekkene for bruk i denne sammenhengen.

4.1 På oppdrag fra det offentlige, på vegne av samfunnet

Sosionomene og sosialt arbeid er på mange måter en spesiell profesjon, da de skiller seg fra andre profesjoner når det gjelder opphav og utvikling. Sosialt arbeid er ikke bare påvirket av ulike fagtradisjoner, slik som psykologi, sosialantropologi og sosiolog. Sosionomens profesjon ble skapt gjennom vektleggingen av nettopp samfunnets ansvar fremfor eget ansvar for seg og sin families velferd. Profesjonen er altså blitt skapt ved at oppmerksomhet har blitt rettet mot de fattige i Norge, og lovgivningen som har fulgt denne oppmerksomheten. Denne lovgivningen, som vi så i kapittel 1, har forandret seg og ført til behovet for profesjoner som kan forvalte loven i praksis, og profesjonens oppdrag har dermed også forandret seg med tiden. På den måten kan en si at faget aldri har vært et selvstendig fag, men blitt utviklet som følge av et oppdrag fra det offentlige på vegne av samfunnet.

Parallelt med utviklingen av velferdsstaten har det stadig vært diskusjoner om hvilken rolle sosionomene skal spille, hvilket kunnskaps- og teorigrunnlag de bør strebe etter, hvor mye forvaltnings- og hvor mye behandlingsarbeid de skal rette oppmerksomhet mot. Utøvelsen av sosialt arbeid i dag skal bygge på profesjonell kunnskap. Julie D. Hudson (1997) deler kunnskap i sosialt arbeid inn i fem kategorier: teoretisk kunnskap, empirisk kunnskap, kunnskap om regelverk, lover, retningslinjer (procedural knowledge), praksiskunnskap og i tillegg personlig kunnskap. Dette er ikke fem kategorier som utelukker hverandre, men som ifølge Hudson til sammen kjennetegner kunnskapen i og utøvelsen av sosialt arbeid.

4.1.1 Sosialt arbeid: En lang og en kort historie

Sosialt arbeid har ifølge Judi Kokkin (2005) en blandet arv, det har dype idé-historiske røtter som er flettet sammen med mange fag og yrker. Derfor kan det være vanskelig å si noe om når historien startet. Et fags historie er viktig for selvforståelsen av faget, men sosialarbeidere har i liten grad skrevet sin historie (ibid).

Sosialt arbeid blir av mange historisk sett ofte knyttet til ideen om frivillig, veldedig arbeid. Sosialt arbeid kan altså på en side sies å ha røtter i samfunnets håndtering av fattigdom og problemer knyttet til dette (Terum, 2003, Halvorsen, 2010). På den måten kan en si at sosialt arbeid har en lang historie. Irene Levin (2004) påpeker også at det alltid vært slik at andre mennesker har hjulpet andre som har det vondt, og at det derfor er noe allmennmenneskelig over sosialt arbeid. Kokkin (2005) mener at det er i det personlige møtet mellom de som har brydd seg og de som har blitt rammet av sosial urettferdighet og nød at sosialt arbeid har utviklet seg, både i praksis og som fag. En kan dermed også si at sosialt arbeids opprinnelse ofte blir knyttet til opplevelsen av ansvar for andres ve og vel.

Til tross for at sosialt arbeids røtter strekker seg langt tilbake i tid, så har sosialt arbeid som fag og profesjon ingen lang tradisjon å se tilbake på. Tradisjonen fra land som USA og England er noe eldre, men likevel er det ikke snakk om mer enn en drøyt hundre år lang historie. Mer konkret oppstod sosialarbeiderprofesjonen, som nevnt tidligere, ved at sosialarbeidere, på oppdrag fra samfunnet, overtok arbeidsoppgavene som tidligere ble utført i hjemmet, eller som ikke ble utført i det hele tatt.

4.2 Arven fra Amerika

Bevegelsen *sosialt arbeid* startet primært i USA og i England på 1800-tallet, og i Norge blir sosialt arbeids røtter på den ene siden knyttet til formødrene (pionerene) i USA, Mary Richmond og Jane Addams (Levin, 2004, Kokkin, 2005). På denne tiden var fattigdommen et utbredt problem i den vestlige verden. Utgangspunktet for veldedighet var at en så på fattige og på fattigdom som et moralsk problem som hadde rot i latskap, og dermed var et selvforskyldt problem. Individet måtte endre holdning og yte mer. De fattige var dermed uverdige trengende. En slik forklaringsmodell har sammenheng med synet om at rettigheter og statlige tiltak ville opprettholde problemene (Pettersen, 2001, s.19 i Levin, 2004:22).

De to pionerene Mary Richmond og Jane Addams hadde begge som mål å bekjempe fattigdom og ulike former for urettferdighet og undertrykking. De virket omtrent på samme tid, de jobbet begge for å bedre kårerne til fattige, både kvinner, menn og barn, og de var begge inspirert av fattigdomshåndteringen i Storbritannia (Levin, 2004). Richmond og Addams var dermed begge opptatt av fattigdomsproblematikken, men uenige om hvordan det skulle løses eller arbeides med, noe som førte til to ulike tilnærminger til utøvelsen av faget.

4.2.1 Mary Richmond og individuelt sosialt arbeid (case-work)

Mary Richmond (1861-1928) kan betegnes som fagets matriark, og noen undrer seg på om hennes egen bakgrunn hadde innvirkning på arbeidet hun gjorde (Levin, 2004). Richmond vokste selv opp under vanskelige forhold, men klarte å komme seg videre. Hennes første jobb fikk hun i Charity Organization Societies (COS) i Baltimore i 1889. Her fikk hun øynene opp for det såkalte «Friendly Visitors». Dette gikk ut på at hjelperen som kom på besøk burde bli en virkelig venn som kunne lytte og prøve å sette seg inn i den andres sted og se verden fra dennes side (Richmond, 1899, Johannesdottir, 1997 i Levin, 2004:23). I 1891 ble Richmond selv sjef i COS, og etter utgivelsen av boken «Friendly Visitors Among the Poor» ble hun en anerkjent sosialarbeider. Til å begynne med gav COS hjelp til *verdige* trengende, altså de man anså at var uskyldig i sin fattigdom, men sluttet etter hvert å differensiere mellom «verdige» og «uverdige». Hjelpen skulle gis til alle mennesker som hadde det vanskelig uavhengig av hvilken grunn (Levin, 2004:23). COS sluttet ved utgangen av 1800-tallet å behandle fattigdommen med almisser, men hjelp skulle tilpasses den enkelte. «Friendly Visiting» ble ifølge Levin (2004) starten på det man kaller sosialt arbeid, en ide Richmond hentet fra England og Tyskland. Richmond var inspirert av medisin og naturvitenskapelig tenkning, og hun var motstander av forskning innen sosialt arbeid. Hun arbeidet ut fra en diagnostisk tenkning, hvor sosialarbeiderens første anliggende var å bygge opp kontakt med klienten for på den måten å samle inn bakgrunnsmateriale for så å kunne stille en diagnose (ibid).

I 1889 utviklet Richmond en metode hun kalte *Social Case Work*, som på norsk oversettes til individuelt sosialt arbeid. Richmond definerte dette som de prosesser som bevisst settes i gang for å utvikle personligheten gjennom tilpassing for hvert individ, mellom mennesker og deres omgivelser (Richmond, 1922, s.68 i Levin, 2004:26). For å kunne forstå, samle inn bakgrunnsmateriale og til slutt stille en sosial diagnose, var individet og dets omgivelser, i betydning familie, ytre sirkel og samfunnet generelt viktig. Alle sider ved individet skulle

grundig utredes. Kunnskap om samfunnet og omgivelsene var også sentralt hos Richmond, fordi hun mente at samfunnet dannet rammene rundt individet, og at individet måtte tilpasses til det samfunn individet lever i. Analyseenheten var likevel individet fremfor samfunnet, og hjelpen bestod i å utvikle individets personlighet, og fokuset lå på utviklingsmulighetene.

I 1917 publiserte Mary Richmond det som må være en av de første lærebøkene i sosialt arbeid, boken *Social Diagnosis*. Ifølge Levin (ibid:26) har ettertiden vektlagt endring av klienten mer enn endring av omgivelsene.

4.2.2 Jane Addams og Hull House

Jane Addams (1860-1935) kom, i motsetning til Richmond, fra en rik familie i Midtvesten i USA. Utdanning var en selvfølge, og faren var borgermester i byen. Addams ble inspirert av sosialarbeidere og den såkalte Settlement-bevegelsen da hun var på besøk i England. Hun startet selv USAs første Settlement, det såkalte Hull-House i Chicagos innvandererområde. Ideen bygget på en gjensidighet mellom de som tradisjonelt ble kalt hjelpere, og de som ble hjulpet, noe som var vanskelig for omgivelsene å forstå. En skulle lære av hverandre og målet var hjelp-til-selvhelp (Condari, 1998 i Levin, 2004:27). Settlementbevegelsen fokuserte på fattigdom som et samfunnsskapt problem. For å kunne arbeide med fattigdom skulle en bosette seg i samme miljø og leve som de fattige.

Addams hadde først og fremst en tanke om at en person med problemer var et symptom på at noe var i veien med samfunnet. Hun hadde dermed et fokus både på personen og de samfunnsmessige og strukturelle betingelsene en levde under (Levin, 2004). Praktisk hjelp ved Hull House var resultater av uttrykte behov i miljøet, og bestod blant annet av opprettelsen av USAs første heltids-barnehage og kafeteria med rimelig mat slik at barna skulle kunne spise sunnere. For å øke verdighetsfølelsen var Addams også opptatt av at søppel skulle ryddes også i de fattige slumområdene. I tillegg til slik praktisk hjelp, gjorde Addams og hennes miljø også et teoretisk arbeid, og en viktig del av endringsarbeidet hun utførte var å påvirke lovverket. Det var først og fremst kvinner med utdanning som bodde på Hull-House, og de skrev bøker og vitenskapelige artikler i tett kontakt med Universitetet i Chicago. Dette var et radikalt prosjekt, og enda mer radikalt var det at Addams, som var kvinne, ble tilbudt en professor II-stilling ved universitetet. Addams takket imidlertid nei, da

hun var kritisk til måten sosiologien ble drevet på. I 1920 opprettet universitetet i Chicago et institutt for sosialt arbeid (ibid:28f).

4.2.3 Richmond vs. Addams

Det var noen vesentlige trekk som skilte de to pionerene i utførelsen av arbeidet, og sammen representerer de ifølge Levin (2004) spenningsfeltet mellom individet og samfunnet. De ville det samme, men på ulike måter.

Richmond var opptatt av å etablere en profesjon på linje med medisinen og sosialpsykologien. Hun var en forkjemper av utdanning, men hun mente praktisk arbeid og forskning var to motsetninger. Addams var redd en profesjonalisering med påfølgende kontortid ville føre til byråkratisering, at en ikke ville greie å sette seg inn i andres arbeid. I tillegg mente hun i motsetning til Richmond, at praksis, forskning og lobbyvirksomhet overlappet og burde overlape hverandre.

For Richmond var det individet i samfunnet som var viktig, og hun så personen i lys av sitt miljø eller det vi i dag kaller kontekst (Levin, 2004). Addams så derimot situasjonen mer ut fra samfunnsperspektiv. Menneskene var også viktige, men mer som symptom på at noe var i veien med samfunnet. Addams var mer sosialpolitisk orientert enn Richmond, hun var opptatt av teoriutvikling og av å endre lovgivningen og betingelsene menneskene levde under. Addams var altså opptatt av strukturelle årsaker til sosiale problemer og arbeidet for sosial rettferdighet, samtidig som man skulle hjelpe personen selv. Hennes løsning var samfunnsendring, mens tilpasning til samfunnet var løsningen i Richmond sin tradisjon.

4.3 Sosialt arbeids utvikling i Norge

4.3.1 De første sosialarbeiderutdanningene

Sosialarbeider-utdanningene har vært preget av denne «arven» fra Amerika, og ifølge Levin (2004) er motsetningen mellom Richmond og Addams høyst levende i dag, også i Norge. I Norge blir sosialt arbeid, som fag og profesjon, i tillegg sterkt knyttet til utviklingen av velferdsstaten, en utvikling som vi har sett skjøt fart i tiden etter 2.verdenskrig. Som tidligere påpekt var Norge da i positiv utvikling etter en lang periode med krig og fattigdom. Allerede i

1920 startet og drev Norske Kvinners Nasjonalråd den første sekulære sosialarbeiderutdanningen, *sosiale kurser*. Dette var en privat drevet utdanning med statsstøtte (Agerholt, 1938 og 1973, Benterud 1954, Rasmussen 1991 og 1985 i Weihe, 2004). Her ble det undervist i folkehygiene, psykologi, samfunnslære, kontorteknikker etc. (Ulsteen, 1990 i Hutchinson og Oltedal, 1996). En fullverdig statlig sosialarbeiderutdanning ble derimot ikke opprettet i Norge før i etterkrigstiden og under oppbyggingen av velferdsstaten.

4.3.2 Fra forvaltningsorientert til individorientert utdanning

I tiden etter 2.verdenskrig ble kommunene først og fremst sett på som iverksettere av statlig politikk (Terum, 1996). Et sentralt spørsmål ble derfor i hvilken grad profesjonaliseringen av fattig- /sosialhjelpen kunne tolkes som et statlig styringstiltak, der profesjonelle sosialarbeidere var tiltenkt rollen som iverksettere av statlig politikk. Sosialpolitisk var det stor tro på at sosiale problemer skulle kunne forebygges, først og fremst gjennom generelle velferdsordninger, men som Hutchinson og Oftedal (1996: 17) sier «[...]sikkerhetsnettet skulle også veves for dem som falt gjennom de tiltakene som skulle gjelde ‘alle’». Norges kommunal- og sosialskole ble opprettet i 1950 og var en 2-årig utdanning. Den første offentlige sosialarbeiderutdanningen ble dermed en forvaltningsorientert utdanning, og rollen til sosialarbeideren ble først og fremst forstått som å være forvalter av kommunale ressurser. Individet ble i fokus i sosialt arbeid, da velferdsordningene i hovedsak var individrettet. Mange av de utdannede fra Norges kommunal- og sosialskole gikk ut i arbeid som sykehuskuratorer (Hutchinson og Oftedal, 1996: 17).

Bernt Lund var en sentral aktør i utviklingen av sosialarbeiderutdanningen. Han foreslo blant annet å styrke sosialt arbeid som fag, og at det skulle inkludere individuelt sosialt arbeid, sosialt gruppearbeid og sosial planlegging og administrasjon. Forvaltningstradisjonens fremtredende posisjon ble nå utfordret av økt vekt på sosial behandling (Hutchinson og Oltedal 1996). Case-work tradisjonen, og det som på norsk ble oversatt til *individuell sosialt arbeid*, var på 50-60 tallet sterkt preget av psykoanalytisk teori, noe som innebar sterk vektlegging og fokus på psykologiske prosesser hos den enkelte (ibid:18f).

4.3.3 1960-tallet: Skepsis mot individuelt sosialt arbeid

På slutten av 60-tallet utviklet det seg en skepsis mot den psykodynamiske behandlingstradisjonen og den tradisjonelle case-work tradisjonen hvor individet var i sentrum. Kritikken gikk dels på at slik hjelp bidro til å tilsløre den sammenhengen problemene hadde med mer dyptgripende samfunnsprosesser og strukturer. Dels fordi den psykodynamiske tradisjonen ble ansett «[...]å være for lite målrettet og for mye tilbakeskuende» (Hutchinson og Oltedal, 1996:20). Blikket ble derfor rettet mot strukturelle og samfunnsmessige prosesser for å forklare enkeltpersoners og familiers lidelser, i tråd med Jane Addams tradisjon. Samfunnsarbeid ble en viktig metode (ibid:21). Sosialarbeiderne adopterte en gjensidig påvirkningsteori – et helhetssyn på sosiale problemer, et helhetssyn som Den Norske Sosialreformkomiteen sluttet seg til i 1972 (Kokkin, 2005:50f).

I tiden etter 2.verdenskrig og før Lov om sosial omsorg ble innført i 1965 var oppfatningen at den økonomiske fattigdommen snart ville være overvunnet, eller kraftig redusert. Økonomisk vekst og økt sysselsetting skulle sikre folk inntekt fra arbeid, og en omfattende utbygging av universelle og kategoriske trygdeordninger skulle dekke de materielle behovene til den ikke-arbeidsføre delen av befolkningen (Terum, 2003:23). I etterkant av innføring av Lov om sosial omsorg i 1965 økte i stedet den sosialpolitiske erkjennelsen av at økningen av sosiale problemer ikke var på hell. Heller tvert imot. Gruppen som ønsket å ta sosialskoleutdanning økte, og det var en «tilstrømming» av sosialarbeidere til sosialkontorene (Hutchinson og Oltedal, 1996:20). Det ble også etablert flere grunnutdanninger, og forskning til faget ble gitt bedre vilkår, noe som styrket sosialt arbeid som fag i Norge (ibid).

4.3.4 1970-tallet: Konflikter mellom behandlings- og forvaltningssosionomene

Utover på 70-tallet oppstod det en tilspising mellom ulike tradisjoner og retninger, som delvis også hadde forankring i ulike samfunnsinstitusjoner (Christiansen, 1990 i Hutchinson og Oltedal, 1996: 22). Behandlingsinstitusjoner, og særlig psykiatriske institusjoner, var opptatt av relasjonsarbeid. Hutchinson og Oltedal (1996:22) forteller: «Gjennom kontaktforholdet mellom sosialarbeider og klient ble det formidlet forståelse, aksept, innsikt og støtte som skulle bidra til endring av atferd og/eller opplevelse av situasjonen hos klienten». På sosialkontorene, hvor størsteparten av forvaltergruppen var ansatt, var det annerledes. Sosialarbeiderne skulle forvalte Lov om sosial omsorg, noe som førte til at

sosialarbeiderne måtte drive kontrollvirksomhet i tillegg til råd og veiledning (ibid). Å yte hjelp ble vanskelig for sosialarbeiderne på sosialkontoret når de samtidig og blant annet skulle drive kontrollvirksomhet i forhold til rettferdig fordeling av materielle ytelser (Christiansen 1990 i Hutchinson og Oltedal 1996:22). Lars Inge Terum (1995 i Hutchinson og Oltedal 1996:22) mener at problemene mellom forvalter og behandlingsrollen gjør at identiteten som profesjonell sosialarbeider, som er knyttet til behandlerrollen, blir vanskelig å realisere. Klientarbeidet i forvalterrollen har derimot handlet mye om å forvalte den økonomiske sosialhjelpen, noe som har ført til at det som skulle representere et brudd med tradisjonen fra fattig- og forsorgsloven ikke ble realisert. Det var likevel ved sosialkontorene at sosialarbeiderne hadde størst mulighet til å møte klientene i nærmiljøet, og Hutchinson og Oltedal (ibid) mener det var her engasjementet var størst for samfunnsarbeid. Men forfatterne tror dette engasjementet må ha blitt så sterkt på grunn av opposisjon mot behandlingstradisjonen, for samfunnsarbeid var i realiteten vanskelig å koble med forvaltningsarbeid. Dermed ble samfunnsarbeid opprettet mer som prosjektarbeid over en begrenset periode.

4.3.5 1980-tallet: Avstanden mellom forvaltning og behandling minsker

1980-tallet representerte et skifte, og den store avstanden mellom forvaltnings- og behandlingstradisjonene ble mindre. Metoder og teori knyttet til relasjonsarbeid ble mer etterspurt i sosialkontorene, mens institusjonene ble mer opptatt av klientens hverdagslige og praktiske problemer. Systemteori ble introdusert som svar på etterspørselen etter teori som kunne hjelpe til å se helheter, og til å se mennesket som del av ulike sammenhenger eller systemer (ibid: 25f).

4.3.6 Ny-liberalistisk tenkning: Individet er ansvarlig for egne problemer

Tidlig på 80-tallet merket Norge, lik som mange andre land gjorde før dem, konsekvensene av underskuddet i verdensøkonomien etter 2.verdenskrig. Underskudd i betalingsbalansen, underskudd i offentlige finanser, inflasjon og økt arbeidsledighet var noen av konsekvensene. Allerede på 70- tallet så en at de raske økonomisk endringene og konsekvensene av disse medvirket til å skape sosiale problemer hos individer og grupper. Sosialpolitisk var løsningen økt behandlingstiltak. Denne linjen ble delt i begynnelsen av 80-tallet, da arbeidsledigheten

økte også her i Norge. Det var en økende erkjennelse av at de generelle velferdsordningene måtte bremses, «'Alt' kan ikke løses av det offentlige eller profesjonelle» (ibid:25). På samme tid ble det satt i gang en rekke sosialpolitiske reformer. Desentralisering av ansvar for velferdstjenester førte til fylkeskommunene fikk overført ansvar fra staten. Primærkommunene fikk en kraftig økning i oppgaver (ibid).

Endringene medførte at en nyliberalistisk tenkning ble gjeninnført på begynnelsen av 80-tallet, noe som hadde konsekvenser for ansvarsfordelingen. Hutchinson og Oltedal (ibid:25) beskriver det slik: «Individets ansvar for egne problemer er sterkt vektlagt, og kostnader og effektivitet akseptert som styrende også for helse- og sosialtjenester. Treffsikkerheten som i praksis betyr behovsprøving kan også settes i sammenheng med nyliberalistisk ideologi».

4.3.7 1990-tallet: Interaksjonistisk teori

På 1990-tallet ble blikket igjen rettet mot interaksjonistiske perspektiver, i tråd med Jane Addams tradisjon. Hutchinson og Oltedal (ibid:26) mener at sosialt arbeid alltid har hatt med seg denne teorien, men at den har vært lite tilgjengelig og uttalt. Teorien orienterer seg mot individet som et handlende og meningssøkende subjekt (ibid). Per Måseide (2008:367) sier i artikkelen «Profesjonar i interaksjonsteoretisk perspektiv», at et interaksjonsteoretisk perspektiv generelt retter seg mot sosial eller profesjonell samhandling; "[...] samhandling viser til noko personar eller aktørar gjer saman og i høve til kvarandre. Vi handlar saman, enten det 'å handle saman' har ei positiv eller ei negativ meining». Irene Levin sier at «å betrakte relasjoner i flertall og som noe mellom mennesker, går i samme retning som George Herbert Meads resonnement om interaksjon (Levin og Trost 1996 i Levin, 2004:88). Videre sier hun at interaksjon og således kommunikasjon er handlinger som foregår med utgangspunkt hos hver enkelt person (ibid).

Hutchinson og Oltedal (ibid) påpeker at det politiske klima stadig er utsatt for større press om å spare inn på offentlige utgifter. De hevder at den ny-liberalistiske bølgen, med blikk for individets forståelse og tolkning, dermed vil fortsette.

4.3.8 Sosionomenes dobbeltrolle som "portvakt" og "advokat"

Sosialarbeidere fyller i dag en viktig rolle i den norske velferdsstaten, de jobber med spesielt sårbare og utsatte enkeltmennesker og grupper i samfunnet. Levin (2004:19) sier at "Sosialt

arbeids mandat ligger i sosiale problemer[...]”. I likhet med andre profesjoner i helse- og sosialsektoren skal sosialarbeiderne bidra med omsorg og støtte slik at den enkelte kan oppleve mestring i eget liv. Samtidig står de også i en spesiell dobbeltrolle som skiller dem fra andre profesjoner i velferdsstaten.

Når det gjelder klienter som ønsker tilgang til støtte fra det offentlige, så er det sosialarbeidernes oppgave å bestemme hvem som skal få hva, og hvor mye ut ifra gjeldende retningslinjer, lover og regler. Lars Inge Terum (2003) kaller sosialarbeiderne av denne grunn for *velferdsstatens portvakter*. Yrkesutøvere hvis oppgave er «[...] å bestemme hvem som skal tildeles og hvem som skal avvises” (ibid:11). Eriksen og Molander (2008) mener at denne portvaksrollen gjør helse- og sosialarbeidere til *iverksettere* av velferdspolitikken, da de ofte og ut ifra uklare retningslinjer må foreta beslutninger i et spenningsfelt mellom teoretisk og praktisk kunnskap, og moralske og juridiske avveininger.

Samtidig skal sosionomene også tale klientenes sak. De har en slags advokatrolle hvor målet er å fremme den enkelte og gruppers interesser. Denne dobbeltrollen innebærer at sosialarbeideren må balansere forholdet mellom makt og hjelp. Dette er forhold som ofte er blitt skrevet om og diskutert i faglitteraturen. Kikkan Ustvedt Christiansen skrev allerede i 1977 en fagartikkel til fagtidsskriftet *Sosionomen*, som tok for seg forholdet mellom forvaltning og behandling i sosialkontor. Hun problematiserte nettopp den dobbeltrollen sosialarbeideren står i og viser at denne rollen ikke er av nyere dato; at vedkommende må finne ut om klienten er berettiget ytelse ifølge regelverket og arbeide endringsrettet for å stimulere til at klienten tar i bruk sine ressurser og omgivelser på nye måter (Christiansen, 1977).

4.4 Foreløpig drøfting: Praksisfortellingen og sosialt arbeids røtter og særpreg

4.4.1 Individuelt sosialt arbeid undermineres?

Endringer på kafeen var en følge av kravet om synlige resultater fra ledelsens side. Dette påvirket igjen vilkårene for sosialarbeidernes arbeid, noe som ble en krevende utfordring for de ansatte, men også for Martin og de andre klientene. Klientene og de ansatte fikk mindre tid sammen. Ser vi dette i lys av utviklingen av sosialt arbeid, så er denne spenningen gjenkjennbar. Helt siden 1800-tallet ser vi at «pendelen har beveget seg», mellom oppmerksomheten mot individet og det relasjonelle til oppmerksomheten mot samfunnsstrukturer. Mary Richmond var opptatt av å utvikle en relasjon til den hjelpetrengende og å bli kjent med han eller hennes miljø. Sosialarbeiderne oppsøkte Martin i hans egen leilighet, de banket på døra hans og inviterte ham til fellesskap med mennesker han kjente til. Jane Addams hadde en oppfatning om at strukturelle forhold i samfunnet måtte endres. Man kan se en parallell her til de endrede føringene som kom fra sosialkontoret i forhold til kafedriften. Har betydningen av individuelt sosialt arbeid blitt undergravet? Blir det lagt mindre vekt på det personlige møtet og verdien av dette i dag?

Av dette kommer det frem at utfordringene og dilemmaene som oppstod ikke er av ny dato. Dilemmaene er gjenkjennelige i forhold til den daglige driften på kafeen. Sosialarbeiderne hadde en annen holdning til hvordan klientene skulle møtes og hjelpes videre enn det ledelsen etter en tid kom frem til. Kan det bli vanskeligere for sosialarbeideren å stå i «advokatrollen» dersom «portvaksrollen» får størst oppmerksomhet? I lys av utviklingen, hvordan skal sosialarbeideren forstå ansvar i dag? Hva skjer hvis en ikke får anledning til å jobbe individuelt, nært og relasjonelt? Professor i sosialt arbeid Irene Levin (2004:128) spør: Når velferdsstatens ordninger begynner å utfordres, utfordres da fagets legitimitet?

4.4.2 Erkjennelse av dobbeltrollen

For at sosialarbeiderne på kafeen skal ha mulighet til å få en forståelse av sitt eget ansvar i situasjonen, vil det kanskje forutsette en økt erkjennelse av den dobbeltrollen de innehar, og som de historisk sett har hatt. Det er nærliggende å tenke at sosialarbeiderne må ha strevd med å holde motivasjonen oppe og å finne mening i det spenningsfeltet de var i.

Professor i sosialt arbeid, Irene Levin (2004:10) presiserer at sosialt arbeid er en av få profesjoner der utøverne nettopp skal utøve samfunnsmessig styring og kontroll, samtidig som en skal utøve medmenneskelig solidaritet. Videre beskriver Levin (ibid: 11f) yrkesområdet som et spenningsfelt, og en mellomposisjon som får innflytelse i forhold til fagets posisjon og identitet, og som er med på å definere faget. Spenningsfeltene går også mellom teori og praksis, mellom hjelp og kontroll og mellom individ og samfunn (ibid:12ff). Dette er nettopp en konsekvens av at faget blant annet har utviklet seg i ulike historiske faser. På en annen side er det vel dette som kan bidra til at faget lett kan bli definert som «tvetydig, vagt og med flytende grenser» (Lorentz, 2002 i Levin, 2004:12).

Kunne en økt bevissthet om dobbeltrollen ha hjulpet sosialarbeiderne til å holde motivasjonen oppe i den hektiske hverdagen? Ville dette kunne ha hjulpet dem til fortsatt å oppleve mening i arbeidet? Et videre spørsmål kan dermed bli på hvilken måte sosialarbeiderne kan øke og holde ved like bevisstheten rundt utfordringen dobbeltrollen medfører i møte med Martin og de andre. Kunne tiltak som økt tilbud om veiledning, undervisning, kursing og liknende ha bidratt til dette?

Samfunnet preges konstant av sosialpolitiske endringer og teknologisk utvikling. Forandringer skjer jevnlig, og vi ser at pendelen svinger. I forhold til sosialt arbeid viser historien at en har måttet forholde seg til de samme spørsmålene og dilemmaene siden utviklingen av faget startet. Gjennom historien har sosialarbeidere hatt ulike oppgaver og ansvarsområder, og de har måttet forholde seg til ulike teorier og metoder. Spørsmål om eller forståelsen av hvem som har hatt ansvar, og hva en har hatt ansvar for, men også hvordan ansvaret skal praktiseres rent konkret synes å være tidløse og aktuelle spørsmål. I starten av dette kapitlet ble det henvist til det allmennmenneskelige ved sosialt arbeid, og ved det å vise omsorg for og å ta ansvar for andre. Er det ikke da også allmennmenneskelig å ønske og å søke kontakt med andre mennesker, dette er vel ikke noe som forandrer seg? Et kjent Sigrid Undset sitat understreker dette. For «[...] sed og skikk forandres meget, alt som tidene lider, og menneskenes tro forandres og de tenker anderledes om mange ting. Men menneskenes hjerter forandres aldeles intet i alle dager» (Undset, [1915]1953:256).

5 Sosialt arbeid i dag: NPMs inngripen i helse- og sosialsektoren

Som vi har sett i kapitlene over, så er sosialt arbeid og sosialarbeidernes profesjonsutvikling sterkt knyttet til velferdsstaten. Dagens helse- og sosialsektor, som andre sektorer i dagens samfunn, preges av mange endringer og store og komplekse organisasjoner. Begrepet New Public Management (Ny offentlig styring), heretter omtalt med forkortelsen NPM, er en samlebetegnelse som omfatter en rekke prinsipper med utgangspunkt i en markedsorientering, og som ble innført som løsningen på en sterkt voksende og kostnadskreven velferdsstat (Røysum, 2010:41). NPM er med andre ord et begrep som står for reformer som også har innvirket og fortsatt innvirker på helse- og sosialfeltet.

I dette kapitlet vil jeg først starte med å gi en kort beskrivelse av New Public Management-tradisjonen, og bakgrunnen til disse reformene som generelt er svært fremtredende i organisasjonsutvikling i Norge i dag. Jeg vil peke på sentrale trekk ved denne tradisjonen, for deretter å presentere ulike forskeres syn på hvordan disse reformene har preget og fortsetter å prege sosialarbeidere i helse- og sosialsektoren i dag. Enkelte av forskningsarbeidene handler ikke direkte om sosionomer, men om profesjoner i velferdsstaten generelt.

5.1 New Public Management (NPM)

Det norske samfunnet etter 2.verdenskrig bar preg av sterk økonomisk vekst, en utvikling som ga offentlig sektor muligheten til å bli stadig større. Perioden 1950-1970 var preget av sosial stabilitet, sysselsettingen økte og det rådet en form for fremtidsoptimisme (Hjelmtveit, 2010:60). «Politikerne hadde tro på at samfunnet kunne styres politisk–rasjonelt gjennom kombinasjonen demokrati, teknokrati og byråkrati (Hernes, (red.) 1987 i Hjelmtveit, 2010:60). I løpet av 1970-årene kom det derimot til en nedgangsperiode i Europeiske land på grunn av lav økonomisk vekst og inflasjon. Samfunnsøkonom og statsviter Mary-Ann Stamsø (2010) hevder at det var flere grunner til dette. Det var generelt blitt brukt mer penger på offentlig sektor enn det de enkelte landene hadde råd til i tiden etter 2.verdenskrig. Globaliseringen med påfølgende økt internasjonal handel og samarbeid førte til troen på nye politiske løsninger, og mindre tro på offentlig (statlig) styring (ibid:72f). Ifølge Hjelmtveit (2010) bunner den mest grunnleggende endringen i rammebetingelsene for velferdspolitikken fra 1980-årene og fram til i dag i to forhold. For det første øker etterspørselen etter offentlige

velferdsgoder. I etterkrigstiden var en mest opptatt av kollektive behov. På 80-tallet ble oppmerksomheten i økende grad rettet mot den enkeltes behov og koblet til rettigheter i juridisk betydning (Seip, 1994:381 i Hjelmtveit, 2010:47). For det andre var de offentlige ressursene begrensede og usikre. Den politiske konklusjonen var ifølge Hjelmtveit innstramning i de offentlige utgiftene (ibid:60).

Overføringer av ansvar fra det private til det offentlige førte til økte forventninger til det offentlige, med den samtidige erkjennelsen at det å opprettholde et slikt ansvar var og ville fortsatt bli kostbart. Men dersom offentlig ansvar skulle reduseres, ville også mer ansvar bli lagt på individene og familien. Kritikken av offentlig sektor i en periode preget av økonomisk nedgang reiste flere spørsmål; hvordan gjøre offentlige tjenester billige og bedre? Som svar på disse utfordringene bredte det seg en internasjonal reformbølge med det mål å redusere offentlige utgifter, å bedre kvalitet og service på tjenestene, samt å øke effektiviteten ved å produsere flere tjenester til lavere priser. Det skjedde ifølge Hjelmtveit en «modernisering av offentlig sektor» (2010:62). Sosialantropolog Halvard Vike (2004:43) sier at kritikken av offentlig styring og krav om å avgrense offentlig sektor på 80-tallet førte til at blikket ble rettet mot «[...]selve apparatet som iverksetter og gjennomfører den statlige politikken; byråkratiet». Det ble satt fokus på hvordan man brukte ressursene, og løsningen ble New Public Management (NPM), eller Ny Offentlig Styring. NPM- reformene i Norge har bestått og består i korte trekk av å gjennomføre mål- og resultatstyring, desentralisering, å øke fokus på service og kvalitet, konkurranseutsetting og mer brukerbetaling (Stamsø, 2010).

5.2 «Bestiller-utøver»-modellen

Årsaken til at kravet om høyere effektivitet har blitt så viktig i NPM-reformene er, ifølge Stamsø (ibid:72f), ønsket om å øke servicen og kvaliteten på offentlige tjenester og samtidig redusere utgiftene. At en er opptatt av målbare resultater og prestasjoner bunner i at en ønsker å se sammenhengen mellom hva noe koster og hvilke resultater man oppnår for disse kostnadene. Kvalitetsorienteringen bunner i rettighetstanken i NPM. Det vil si at klientene skal vite hva de har krav på, for eksempel gjennom lovfestede rettigheter. I tillegg er det en tanke i NPM-reformene at det skal være et tydeligere skille mellom politikk og administrasjon. Den etaten som finansierer tjenesten, skal ikke være den samme som utfører eller kontrollerer den, eller den som tilbyr og leverer en tjeneste skal ikke være den som etterspør den. Det overordnede ansvaret for hva en tjeneste skal inneholde, skal med andre ord

ikke ligge der tjenesten utføres. Oppdelingen, skriver Stamsø, er også viktig for å synliggjøre ansvar og for større åpenhet, og betegnes gjerne som «bestiller-utøver»-modellen (ibid). Denne modellen blir diskutert i St.meld.nr.25 (2005-2006) Mestring, mulighet og mening. Modellen sies her å ha blitt svært utbredt særlig i store kommuner de siste årene. Det sterkeste argumentet for denne modellen er hensynet til rettsikkerheten for klientene. Positive effekter blir drøftet, som for eksempel kommunenes ansvar både som forvalter og tjenesteyter, noe som kan føre til mer effektiv forvaltning, rettsikkerhet for klienter og bedre kvalitet. På den andre siden drøftes hvilke farer som kan oppstå, deriblant standardisering i tildeling og utmåling av tjenester, noe som kan gå på bekostning av faglig skjønn og individuell behandling (Hansen og Grønningsæther, 2010).

5.3 Desentralisering og sentralisering av ansvar

Kommunene har de siste tiårene, og etter NPM sin inntreden, fått økt ansvar for velferdsstatens oppgaver, i tillegg til ansvaret for å finansiere de oppgavene de er satt til å yte. Det har skjedd en desentralisering av offentlige oppgaver, og tanken er at kommunene er bedre i stand til å møte klientenes behov. Men dette fører til behovet for flere økonomiske ressurser i tillegg til at staten har pålagt kommunene stadig flere oppgaver (Stamsø, 2010:98). Det har i tillegg skjedd store endringer når det gjelder sosialtjenesten, og som har hatt implikasjoner for organiseringen. Med Lov om sosiale tjenester (1993) kom loven om at hver kommune skulle ha hvert sitt sosialkontor.

Samtidig med denne desentraliseringen, altså splittelsen av større enheter for å synliggjøre ansvar, og for å legge vekt på klienten og på service, så har det også pågått en form for sentralisering. Her har staten stadig fått større ansvar (blant annet overtatt fylkeskommunenes ansvar) (Stamsø, 2010). Med innføringen av NAV i 2006 ble sosialtjenesten slått sammen med trygdekontoret og Aetat, og ble en del av en stor organisasjon. Et annet eksempel er som nevnt Helsereformen fra 2002, hvor eierskapet og ansvaret for spesialisthelsetjenestene og sykehus ble overført fra fylkeskommunene til staten. Sykehusene og tjenestene ble organisert i 5 regionale helseforetak.

5.4 Kritik av NPM

Kort oppsummert handler NPM om effektivitet, klientorientering, kundestyring, målstyring, systemer for resultatevaluering, strategisk ledelse, bestiller- og utførermodeller, nye kontrollformer og kvantifisering (Ramsdal og Skorstad 2004 i Røysum, 2010:42). Men NPMs reformer har ikke bare høstet positiv omtale, de har også blitt kritisk diskutert (Bukve, 2012, Øgård, 2005). Spørsmål går blant annet på om NPM-reformer faktisk holder det de lover og om de er hensiktsmessige i forhold til offentlig styring. Kritikken av NPM har ifølge Stamsø (2010) blant annet gått på at reformene i NPM er basert på for sterk tro på at markedsløsninger og private løsninger er bedre enn offentlige. NPM legger også stor vekt på resultater og effektivitet som ofte er vanskelig å måle i offentlig sektor. Økt vekt på resultater kan igjen bidra til mer byråkrati og økte utgifter. Økt privatisering er også blitt kritisert for at kan medføre større forskjeller i tilgang til tjenestene mellom rike og fattige. Desentralisering er kritisert for å skape problemer med ansvarsforholdene mellom stat og kommune, og at det kan medføre konflikt mellom kommunenes lokale ansvar og borgernes krav om like tjenester (ibid:84f). Stamsø (ibid:85) sier at «Prisen for økt selvstyre, fleksibilitet, autonomi og større ansvar og myndighet er at det kan medføre et mer rigid, hierarkisk og kontrollerende system – stikk i strid med hensikten med reformene».

5.5 Forskning på helse- og sosialfeltet etter innføringen av NPM

I forrige kapittel kom det frem at det har oppstått mange diskusjoner rundt hvilket perspektiv det sosialfaglige arbeidet, men også yrkesrollen bør ha i sosialt arbeid. Christiansen (1977) problematiserte som nevnt denne dobbeltrollen allerede på 1970-tallet. Bør arbeidet vektlegge endringsorientering og relasjonelt arbeid, eller bør saksbehandlings- og forvaltningsorienteringen være det sentrale? På 90-tallet, og i etterkant av innføringen av NPM-reformer, skjedde det ifølge sosionom Bjørg Fossetøl (2012) en dreining når det gjaldt studier av sosionomer i sosialtjenesten, og flere forskere rettet blikket mot organisatoriske perspektiver i sosialtjenesten. Forskingen rettet seg også i økende grad mot organisasjonsmessige trekk ved velferdsstatens utvikling, og NPM var et av disse trekkene (ibid:78). Det ble i kapittel 1 presentert en rekke nyere studier hvor det fremgår at det oppstår store utfordringer for profesjonsutøvere når det skjer endringer i organisasjoner med bakgrunn i NPM. Videre vil jeg belyse forskningsarbeidene mer inngående, samt trekke frem noen eldre forskningsarbeider jeg anser relevante i denne sammenhengen.

5.5.1 Avprofesjonalisering av sosialkontoret?

Boken *Sosialkontoret i endring; nye strukturer og yrkesroller siden 1986* baserer seg på et prosjekt i Sosialdepartementets utviklingsprogram. Her undersøker Åse Thomassen (1995) de omfattende organisasjonsendringene som fant sted på norske sosialkontor mellom 1986 og 1995. Thomassen retter særlig søkelyset mot spesialiseringen med nye yrkesrollers inntreden i sosialtjenesten, og peker på at sosialkontoret beveger seg mot mer komplekse organisasjonsformer. Hun mener organisasjonsutviklingen og forandringene har ført til manglende oppmerksomhet mot det sosiale arbeidet som kuratorene gjør i sosialtjenesten. Forandringene, hevder forfatteren, har resultert i en sterkere forvaltningsorientering som på sikt vil kunne føre til en avprofesjonalisering av sosialkontoret.

Lars Gunnar Lingås (1998) gav få år etter ut boka «Legg ned sosialkontorene», hvor han gikk hardt ut mot sosialkontorene. Hans budskap her var å få det sosiale arbeidet tilbake til sosialkontorene, mens saksbehandlingen av økonomiske saker burde overlates til ansatte og instanser som var bedre kvalifisert til å håndtere rettigheter og likebehandling. Forfatteren mente sosialarbeiderne burde få gjøre det de var gode på, nemlig råd og veiledning, behandling og rehabilitering, med klientens beste for øye. Han oppsummerer sine ønsker i slutten av boka "[...]jeg har en drøm om at den norske velferdsstaten skal behandle folk på en verdig måte, at de ikke bare skal slippe å fryse og sulte, men at de mest svakstilte og skakkjorte blant oss også skal få mulighet til å leve et meningsfullt liv" (ibid:78).

5.5.2 Ambisjonen om velferd for alle

Boken *Maktens samvittighet* (Vike m.fl., 2002) inngår i Makt- og demokratiutredningen fra 1998-2003. Studien er basert på intervjuer av omsorgspersonell og politikere, men også observasjoner på møter i to kommuner og på et sykehus. Noe av det studien viser er graden av utilstrekkelighetsopplevelse på «velferdsstatens grasrotnivå» (ibid:10). Selv om det stadig gjennomføres omorganiseringer, og de økonomiske rammene til en viss grad økes, så viser undersøkelsen at utilstrekkelighetsopplevelsen hos førstelinjearbeidere snarere blir sterkere enn at den blir svekket.

Forfatterne mener at det i Norge synes å være en allmenn oppfatning at statens oppgave er å oppfylle en ambisjon om velferd for alle (ibid:12). Dette mener forfatterne gir et inntrykk av at velferdsstaten er grenseløs i den forstand at den skal favne alle: "Velferdsstatens

ytelsesnivå er i denne forstand uten grenser” (Vike mfl., 2002:11), samtidig som kommunene blir styrt av budsjetter og budsjettprioriteringer, noe som viser at velferdsstaten faktisk har grenser. Spørsmålet er hvordan kommunene skal få kapasitet nok til å gjøre det de er satt til å gjøre. Kapasitetsproblemene som oppstår mener forfatterne at fordekkes som et effektivitetsproblem, og grasrotarbeiderne blir presset til å være mer effektive. Det blir vanskelig å gjennomføre de høye ambisjonene, noe som kommer til uttrykk på ulik måte hos ulike aktører. Jo lengre nedover i organisasjonen en kommer, jo mer arter det seg som et konkret dilemma. Dette fører til et gap mellom det grasrotarbeiderne etisk sett føler de bør gjøre, og de ressursene de har tilgjengelig: «Offentlig sektor får i oppgave å avgrense seg selv økonomisk, men samtidig å absorbere alle legitime behov for velferdstjenester i befolkningen» (2002:20). På den måten mener forskerne at velferdsstaten har gjort seg avhengig av arbeidstakere som er villige til å strekke seg langt, og arbeidstakerne selv har ikke samvittighet til at de som søker og har krav på hjelp skal lide.

Vike følger opp denne problematikken i boken *Velferd uten grenser. Den Norske velferdsstaten ved et veiskille 1* (2004). Vike mener det skjer en desentralisering av ansvar fra stat til kommune. I praksis betyr dette at statlige myndigheter blant annet pålegger førstelinjearbeiderne oppgaver som ikke står i forhold til de økonomiske bevilgningene. Denne oppfatningen mener Vike at får implikasjoner for ansattes opplevelser av ansvar i førstelinjetjenesten. Ansatte i førstelinjetjeneste strekker seg langt, og yrkesutøverne slites ut gjennom den innsatsen de gjør. I tillegg mener Vike at innsatsen ikke verdsettes, nettopp på grunn av disse grenseløse forventningene til velferdsstaten. Han hevder at ledere blir fratatt de belastningene det konkrete ansvaret innebærer. ”Ansvar betyr i denne sammenhengen den pålagte forpliktelsen til å realisere maktens spesifiserte hensikter i praksis” (ibid:172). Dilemmaene desentraliseres med andre ord nedover i organisasjonen og til den enkelte førstelinjearbeider, noe som gis utslag i dårlig samvittighet da det er disse som må foreta avgrensningene.

Sosionom Randi Kroken er en av bidragsyterne i boken «Maktens samvittighet», og kom i ettertid med artikkelen «Dersom moralsk ansvar omformes til teknisk ansvar» (2006). Hun hevder at utfordringen til helse- og sosialarbeidere er ansvaret for å møte de behov klientene har når klient og profesjonell møtes ansikt til ansikt. For ledere og politikere innebærer ansvar derimot noe annet. Kroken konkretiserer dette ved å oppsummere funnene fra studien

«Maktens samvittighet» (Vike m.fl., 2002). Hun finner at «dilemmaene håndteres i ulike erfaringsverdener når de beveger seg på tvers av hierarkiske nivåer, fra grasrotarbeidere og deres ledere til de når politikernes» (Vike m.fl., 2002 i Kroken, 2006:55f). Kroken mener moralsk ansvar blant annet endres til et spørsmål om økonomi og budsjettstyring. Hun hevder at «når det moralske ansvaret tapes av syne, skilles det tekniske ansvaret fra det moralske» (ibid:161). Kroken viser at det blir lettere å avgrense seg, for eksempel ved å henvise til budsjettbalanse, når det foreligger avstand til den som ble direkte berørt (ibid:160). På den måten mener hun at dilemmaene grasrotarbeiderne opplever gradvis blir mindre tydeligere jo lengre opp i det politiske systemet man kommer. Studien viste at grasrotarbeidere strakk sine personlige grenser for å bøte på organisasjonens mangelfulle kapasitet og utydelige grenser (ibid).

5.5.3 Bakkebyråkrater og dårlig samvittighet

Noe av det samme problematiseres av førsteamanuensis Ketil Eide og dosent Hilde Larsen Damsgaard (2012). Artikkelen «Utfordringer i velferdsstatens yrker» bygger på den kvalitative studien *Profesjonalitetens mange ansikter*, hvor søkelyset rettes mot utfordringer nyutdannede helse- og sosialarbeidere og lærere opplever i yrket. Eide og Damsgaard (ibid) viser til Lipsky og det han omtaler som «street level bureaucrats» eller bakkebyråkrater (Lipsky, 2010 [1980] i Eide og Damsgaard, 2012:72). Sosial- og helsearbeidere og lærere er eksempler på bakkebyråkrater som stadig er i krysspresset mellom profesjonsidealene og de begrensningene den kommunale arbeidshverdagen byr på. Lipsky hevder at det oppstår dilemmaer for mange bakkebyråkrater når de må forlate verdier som er grunnleggende i deres profesjon for å tilpasse velferdstjenestene til de gitte rammene (ibid).

Opplevelsen av mangel på tid og ressurser går igjen hos informantene i studien, noe som skaper et gap mellom det informantene ser at det er behov for og det de kan få til.

«Informantenes felles hovedutfordring kan beskrives som at de ikke i tilstrekkelig grad får realisert det ansvaret de er pålagt, og som de pålegger seg selv ut fra ideelle faglige krav» (ibid:77). Forfatterne mener at disse felles utfordringene kan betegnes som kjennetegn på bakkebyråkratiet:

«De beskriver situasjoner der verdighet kolliderer med krav om effektivitet, der blikket for den enkelte forsvinner i byråkrati, rutiner og arbeidsmengde og der klientene, pasientenes og

elevenes beste ofte må vike for økonomiske hensyn og byråkratiets krav. Både ansvaret for god tjenestekvalitet og for å takle de utfordringene som er knyttet til at ansvaret ikke lar seg realisere innenfor de gitte rammene, delegeres til dem» (ibid:77).

Forfatterne av artikkelen søker å vise at kapasitetsproblemer i velferdsstaten fører til delegering av ansvar til bakkebyråkratene, og de hevder at tids- og ressursproblemer yrkesutøveren ikke selv har kontroll over fører til dårlig samvittighet hos den enkelte. Det er ikke samsvar mellom intensjon og realitet og bakkebyråkratene opplever at de neglisjeres. Både ansvaret og følelsen av utilstrekkelighet blir et individuelt og ikke et kollektivt anliggende, og de mener dette kan forstås som grunnlag for opplevelsen av avmakt (ibid:78).

5.5.4 Å bære ansvar uten evnen til å påvirke

Professor Halvor Nordby (2012) er opptatt av hvordan krysspress kan oppstå når helse- og omsorgsarbeidere må ta hensyn til både system og menneske. Det kan føre til etiske dilemmaer hos den enkelte profesjonsutøver, og Nordby mener dette presset gjør noe med profesjonsutøveren over tid. Han sier at spørsmål om prioritering i helse- og sosialsektoren stort sett foregår sentralt. De som jobber i førstelinjetjenesten har begrenset kunnskap om beslutningsgrunnlaget for systembaserte føringer ovenfra. Som 1.linjearbeider *representerer* du systemet, men samtidig blir du som profesjonsutøver «ansvarliggjort uten å ha reell påvirkningsevne» i avgjørelsene som blir tatt: «Den distansen systemet ber deg om å holde, er basert på generelle, abstrakte overveielser der hjelpetrengendes ansikter og deres individuelle ønsker og behov ikke synes på en direkte måte» (Nordby, 2012:24). Nordby mener at det er enkeltindivider i organisasjonene som ris og ros blir rettet mot. Det er disse som får ansvaret for å håndtere konsekvensene beslutninger som tas i organisasjonen (ibid). Nordby mener at det lett kan oppstå resignasjon, passivitet og maktesløshet dersom det ikke følger forklaringer til nye regler som virker ufornuftige for de som nettopp skal følge reglene (Ivancevich 2006 m.fl. i Nordby, 2012:25).

5.5.5 Undergraving av dyder som fremmer ansvarlighet

I Antologien «Omsorgens tvetydighet – egenart, historie og praksis» (Ruyter og Vetlesen, red. 2001) retter forfatterne søkelyset mot det de mener er en tvetydighet som følger med all omsorg. Arne Johan Vetlesen (2001) drøfter her faren ved at sosiale praksiser gjennomgår store, strukturelle forandringer. Faren, sier han, består i «[...] at de sosiale praksiser endres i en retning som undergraver deres egnethet som arenaer for tilegnelsen og utøvelsen av dyder som fremmer ansvarsfølelse for andre» (ibid:283). Han viser til utviklingen av velferdsstaten hvor omsorgsoppgavene gradvis har blitt overført fra privat sfære til offentlig sfære og dermed anses som et felles anliggende. Men, fortsetter han, det er historisk galt å hevde at tanken bak forflytningen var å gjøre den enkelte som moralsk aktør overflødig. Tanken bak utviklingen var i stedet at staten skulle ta seg av omsorgsoppgaver som familie og nærmiljø, som fremstod som utilstrekkelige moralske aktører, ikke fullt ut maktet å ta hånd om (ibid:285). Forfatteren (ibid:286) påpeker at moralske forpliktelser er blitt mer offentlige enn noen gang, rettighetsaspektet er fremtredende. Han mener i tillegg at lønnsomhet står i sentrum i dag. Vetlesen spør: ”Er det staten som, over-paternalistisk, har tilranet seg for mye, har sugd den moralske ansvarsfølelsen ut av livsverdenen? Eller er den enkeltes kravmentalitet og rettighetsfiksering lesset altfor mye moralsk ansvarstakelse over på en etter hvert overtynget stat?” (ibid).

Vetlesen mener det er en forbindelse nettopp mellom omsorg, dyder og sosiale praksiser, og at omsorg er avhengig av dyder, det vil si individer som lykkes med å tilegne seg den typen dyder som stimulerer ansvarsfølelse for andre – især de svakeste. Han mener ens personlige forhold til og opplevelse av fenomenet omsorg, og ens oppfattede rolle i forhold til det å være giver og mottaker av omsorg, ikke er uberørt av kommersialiseringen i samfunnet generelt eller av omsorgens organisering (ibid:284). Vetlesen konkluderer likevel med at moral og statlig virksomhet ikke er størrelser som utelukker hverandre, da det er de samme menneskene, mer eller mindre ansvarsbevisste, som befinner seg i den sivile og den statlige sektor. Den konstruktive oppgaven må derfor være å ansvarliggjøre individene som profesjonsutøvere, ikke bare som privatpersoner. Han hevder at omsorg oppstår i møtet ansikt til ansikt, men også i institusjoner, så lenge de befolkes av mennesker med evne til å møte hverandre som mennesker (ibid:321f)

5.6 Foreløpig drøfting: Forskningens relevans til praksiseksempellet

5.6.1 Gap mellom intensjon og virkelighet?

Sosialarbeiderne i praksiseksempellet ble tildelt et ansvar for å starte opp og drive et lavterskeltilbud som de selv opplevde meningsfullt. Dette ansvaret ble så fratatt dem. Intensjonen var altså god, men det ble ikke mulig å opprettholde tilbudet i lengden. Ser vi dette i lys av Vike (m.fl.2002, Vike, 2004) og Eide og Damsgaard (2012), så kan det synes å være et gap mellom intensjon og virkelighet, at oppgavene som ble gitt ikke var tilstrekkelig realiserbare.

Hva betyr ansvar i dette spenningsfeltet - i gapet mellom personlig tilstedeværelse og det relasjonelle engasjementet og effektivitetsorienteringen? Hvordan forstå ansvar i denne sammenhengen? Det er tydelig at ledelsen i praksiseksempellet ikke behøver å kjenne på de utfordringene som oppstår på grunn av avgjørelser som de selv tar. Det er først og fremst ruskonsulentene og sosialkonsulentene som må leve med de nedskjæringene og innstrammingene det legges opp til. Vi har sett at NPM- reformene blant annet kjennetegnes av at det overordnede ansvaret for hva en tjeneste skal inneholde ikke skal ligge der tjenesten utføres. Denne oppdelingen sies å være viktig for å synliggjøre ansvar og for større åpenhet (Stamsø, 2010). Blir ansvaret synliggjort og blir det større åpenhet ved at innholdet i tjenestene bestemmes eksternt? Randi Kroken (2006) hevder at moralsk ansvar heller gjøres til et spørsmål om styring og makt dess høyere opp i hierarkiet en kommer. At de dilemmaene grasrotarbeiderne eller førstelinjearbeiderne opplever «fordamper» på veien oppover i systemet. Hadde det noen betydning for ledelsen at sosialarbeiderne opplevde og registrerte at miljøet forbedret seg, at samarbeidet mellom klientene og sosialarbeiderne gikk lettere? Hvordan er det mulig for den profesjonelle å bevare sin personlige integritet i en slik utfordrende situasjon? Damsgaard og Eide (2012) mener det oppstår en opplevelse av avmakt hos den profesjonelle når ansvaret og følelsen av utilstrekkelighet blir et individuelt anliggende. De profesjonelle får ikke realisert det ansvaret de er pålagt, og som de selv mener de har ut fra ideelle faglige krav.

Eide og Damsgaard (ibid) viser også til Libsky som antyder at profesjonelle blir nødt til å forlate de verdier som er viktige i det profesjonelle arbeidet når det de opplever som

effektivitetsproblemer blir en realitet. Men er det slik at en forlater verdier, eller er det slik at en kan føle seg tvunget til å legge mindre vekt på de samme verdiene? Vetlesen (2001) er opptatt av at sosiale praksiser står i fare for å undergrave dyder som fremmer ansvarsfølelse for andre. På den andre siden mener han at de individene som lykkes med å tilegne seg dyder som stimulerer ansvarsfølelse for andre mennesker, også har mulighet til å vise omsorg. Kan dette være en ressurs som gjør det lettere å holde fast ved verdiene? Kan det å være bevisst egne dyder og egenskaper bidra til at arbeidet oppleves meningsfullt, til tross for begrensningene? Men omsorg og ansvar handler vel ikke bare om å slå seg til ro med situasjonen slik den er blitt. Vil ikke dydene som nettopp er nødvendig for å ha omsorg og å ta ansvar også hjelpe en til å stille kritiske spørsmål og å stille krav? Randi Kroken viser til Vetlesen som sier at empati er en moralsk evne, og at det avgjørende er å realisere denne evnen til empati (Vetlesen, 1997 i Kroken, 2006:164). Kroken mener at et slikt syn tydeliggjør den unike og utfordrende posisjonen som helse- og sosialarbeidere står i (ibid). Svein Aage Christoffersen (1997:150) har en treffende måte å beskrive behovet for hva som trengs: «Gode ordninger i et samfunn forutsetter gode mennesker, samtidig som gode mennesker trenger gode ordninger for at gode prinsipper skal kunne omsettes i praksis».

Sosialarbeidere er altså i en dobbeltrolle – det er en spenning mellom forvaltningshensynet og hensynet til klienten. Rettere sagt må den enkelte sosialarbeider forholde seg både til lover og regler og til de føringer som blir lagt, i tillegg til det å ha et endringsfokusert blikk og et relasjonsfokus i arbeidet med den enkelte. Dette kan sies å være et av sosialt arbeids kjennetegn dersom en ser historisk på det. Denne dobbeltrollen er viktig for at den enkelte skal kunne klare å ta i bruk sine ressurser på best mulig måte. Det synes vanskelig å beholde begge disse intensjonene intakt og i balanse i et økonomisk presset system som stadig legger mer ansvar over på den enkelte sosialarbeider, gir få begrunnelser for endringer og undergraver viktige kvaliteter i sosialt arbeid.

5.6.2 Oppdragsgiverne – hvem jobber sosialarbeiderne for?

Ut i fra det overstående kan det synes som om sosialarbeidere i dag stadig mer blir styrt av profesjonseksterne faktorer, som økonomi, effektivisering og kravet om målbare resultater. Faktorer som forskere som Vetlesen (2001) mener at står i fare for å undergrave dyder i det sosiale arbeidet, og som andre forskere (Vike 2002 m.fl, Vike 2004, Damsgaard og Eide 2012, Nordby, 2012) mener potensielt fører til dårlig samvittighet og svekket engasjement i det faglige arbeidet. Flere forskere her hevder at dette bunner i et kapasitetsproblem, men som fordekkes med krav om effektivisering og resultatorientering. Så hvem er det egentlig sosialarbeideren jobber for? Er det for organisasjonen en jobber i og lederne som stiller kravene? Er det for (velferds)staten som legger de overordnede føringene? Er det for profesjonen og dennes legitimitet i samfunnet, eller er det for den enkelte klient, som jo til syvende og sist blir den berørte part når kafeen blir nedprioritert? Med andre ord, skal sosialarbeidere i offentlig sektor og forvaltning først og fremst jobbe med den oppgaven staten eller samfunnet har gitt dem? Eller er sosialarbeiderne primært ansvarlig overfor de som søker hjelp i samfunnet, og dermed bør ha blikket rettet mot det relasjonelle og målet om å vise omsorg, men også å styrke klientenes posisjon i samfunnet?

Vi kan knytte dette til de ulike perspektivene på profesjonsetikken. Om profesjonelt ansvar kommer fra allmennmoral og det relasjonelle (Nordvedt) eller fra politikken (Grimen), om det ligger i det politiske mandatet fra samfunnet, eller om det kommer fra profesjonen selv. Dette er perspektiver som ble introdusert i kapittel 1 og som gir profesjonelt ansvar flere definisjonsgrunnlag. I likhet med Parsons blir Grimens perspektiv, om det etiske ansvaret hos den profesjonelle, noe som pålegges utenfra. Dersom vi knytter denne tilnærmingen til profesjonelt ansvar til praksiseksempelen, vil sosialarbeiderne da lettere kunne slå seg til ro med det de ikke får gjort noe med? Kravet om å vise til resultater og mål, med de påfølgende nedskjæringene, blir godtatt med troen på at dette er til det beste for samfunnet. Ifølge Christoffersen (2011:30) skjuler Parsons' etikk en viktig spenning i det profesjonsetiske feltet. «Den profesjonelle har sitt mandat fra samfunnet, men er forpliktet overfor klienten. Hvordan skal dette forstås?» Hvordan skal sosialarbeiderne være til stede i relasjonen, og først og fremst være lojal mot klientene, men samtidig levere det de mener er mål som bryter med en verdig praksis? Grimen (2005) mener at «Ein profesjonsetikk er ein kodeks – eit sett av normer og verdiar, meir eller mindre formaliserte – for ivaretaking av dette samfunnsoppdraget». Sosialarbeiderne ble bedt om å vise til resultater av arbeidet, og rettere

sagt, vise til hvor mange som var kommet ut i arbeid. Resultatene ble utslagsgivende for det videre arbeidet på kafeen. På denne måten kan en si som Christoffersen (2011), at slike regler skal sørge for at oppdragsgiver, som i siste instans er samfunnet, får det han har krav på.

Videre sier Christoffersen (ibid:25):

«I Grimens perspektiv blir profesjonsetikken strengt tatt ikke den profesjonelles egen etikk, men bare en etikk som den profesjonelle pålegges utenfra eller ovenfra. Spørsmålet er imidlertid om den profesjonelle under henvisning til oppdragsgiverens krav kan se bort fra det ansvaret som oppstår i møtet med 'den andre', ansikt til ansikt».

Profesjonsetisk Grunnlagsdokument for Barnevernspedagoger, Sosionomer, Vernepleiere og Velferdsarbeidere (2010) påpeker at det primære hensynet skal være den mest utsatte part, i denne sammenheng klientene av kafeen. Er det mulig å ivareta klientene av kafeen dersom en lar seg styre av en etikk som er pålagt utenfra eller ovenfra, uavhengig av ens egen moralske overbevisning? Nordtvedt (2005) hevder i motsetning til Grimen (2005) at profesjonelt ansvar må forankres i relasjonen mellom klienten og den profesjonelle. Dersom sosialarbeiderne på kafeen knytter sitt ansvar til relasjonen, vil dette også kunne bidra til å sette spørsmålsteget nettopp ved det de selv mener er moralsk betenkelig ved nedprioriteringene av kafeen. Hvordan bevare verdigheten i en praksis hvor det relasjonelle blir skjøvet i bakgrunnen? Det som Nordtvedt hevder er det primære ansvaret, nemlig hensynet til klienten? Det er fristende å knytte denne diskusjonen til begrepet *menneskeverd*. Christoffersen (1997) sier at det avgjørende for et menneskes verd ikke kan være evnen til eller muligheten for å greie seg selv, stå på egne ben eller være uavhengig av andre. «Det et menneske i grunnleggende forstand er, kan ikke ses som et produkt av det vedkommende gjør» (ibid:169). Forstod Martin at sosialarbeiderne ble mer fraværende som følge av at han og de andre klientene av kafeen ikke «oppfylte» visse forventninger og krav? Christoffersen (ibid) mener at det å regne menneskets verd på grunnlag av den enkeltes bidrag til det felles beste vil gå på menneskeverdet løs, og vi vil få et reduksjonistisk og funksjonalistisk menneskesyn. Det er vanskelig å tenke seg at det var dette som var hensikten bak innføringen av et mer inkluderende arbeidsliv. Kafeen ble nedprioritert på grunn av det ledelsen anså som dårlige resultater. Var kafeen et inkluderende og sosialt prosjekt med mål om økt livskvalitet, eller var det et forsøk på disiplinering tilbake til arbeidslivet?

Thomassen (1995) mener organisasjonsutviklingen har resultert i at arbeidet som utføres av kuratorene nettopp har fått en sterkere forvaltningsorientering, og at dette etter hvert vil kunne

ende i en avprofesjonalisering av sosialkontoret. Lingås (1998) gikk så langt som å hevde at sosialkontorene burde legges ned dersom forvaltningsorienteringen forble like fremtredende. Englund og Solbrekke (2011) er opptatt av at både økonomisk og moralsk ansvarlighet er nødvendig, men at den moralske ansvarligheten må være bærende i profesjonelt arbeid. Dette tenker jeg henger sammen med en nødvendighet av å være bevisst på den dobbeltrollen en har som profesjonelle sosialarbeider, og en nødvendighet av å balansere disse to forholdene etter beste evne.

6 Emmanuel Levinas og Max Weber om ansvar

Da jeg begynte på denne oppgaven, var jeg opptatt av å finne relevant teori. Max Weber blir stadig nevnt, enten det er innen sosiologi, sosialantropologi eller andre studieretninger, som en sentral idéhistoriker og samfunnsanalytiker. Han var opptatt av konsekvenser av den moderne samfunnsutviklingen, hvor voksende byråkratier tar stadig større plass. Emmanuel Levinas skiller seg fra Weber. Hans historie fra 2.verdenskrig preger mye av hans filosofi, og han er radikal i sin forståelse av ansvar. Han blir ofte nevnt innen sosialt arbeid, men først og fremst når det gjelder nærhetsetikken, og ikke eksplisitt i diskusjoner rundt ansvar. Felles for disse to er likevel deres fokus på *ansvar*. De er ikke eksplisitt opptatt av sosialarbeideren eller velferdsprofesjoner, og mitt ønske er derfor å undersøke om disse har noen betydning til forståelsen av *ansvar* også i en sammenheng de ikke selv er opptatt av eller skriver om. Med andre ord, så vil jeg undersøke om måten Weber og Levinas forstår ansvar også har betydning for sosialarbeiderprofesjonens forståelse av ansvar, og å forsøke klargjøre anvendelsen av disse i helse- og sosialfaglig sammenheng i dag.

Det er mye og omfattende materiale å hente hos disse to teoretikerne. Det blir dermed nødvendig å begrense presentasjonen og diskusjonen av dem til noen hovedpunkter. Mitt mål er å trekke ut det som oppleves relevant for problemstillingen, nemlig det vesentlige Levinas og Weber sier om ansvar.

6.1 Emmanuel Levinas

Filosofen Emmanuel Levinas (1906-1995) ble født i Litauen i 1906, i en russisk-talende familie, og han ble oppdratt i jødisk tro og tradisjon. I 1931 ble han fransk statsborger, og det var i Frankrike han levde resten av sitt liv. Levinas' levde liv preget nok på mange måter hans filosofi. Under 2.verdenskrig ble han fransk offiser og havnet i fangeleir i Tyskland, hvor han måtte utføre tvangsarbeid i fire år. Kona og datteren levde i skjul i Frankrike, mens resten av familien i Litauen ble sendt til konsentrasjonsleir og drept av nazistene. For Levinas er et av etikkens viktigste spørsmål hva som gjorde Holocaust mulig, og rettere sagt hva som gjør volden mulig (Salvesen, 2002:194).

6.1.1 Levinas om ansvar

I 1972 kom boken *Den Annens Humanisme* av Emmanuel Levinas. I en norsk utgave av denne boken forteller Asbjørn Aarnes (1996b:191) at en setning av Dostojevskij ble ledetråd for Levinas' tenkning og liv: «Enhver av oss er skyldig overfor alle, for alle og alt, og jeg mer enn de andre». Jeg'ets *ansvar* overfor den andre er et hovedtema i Levinas' filosofi. Uten krav om gjenyttelse er jeg'et utvalgt til å bære ansvaret for den Annen, og det er forpliktelsen over for den Annen som er jeg'ets identitet. Selve identiteten er å være uerstattelig forpliktet overfor den Annen (Aarnes, 1996a:13). Levinas mener at opplevelsen av ansvar oppstår i møtet, ansikt til ansikt. At ansvaret *vekk*es nettopp i møte med den andre, men at valget om å distansere seg eller å svare på de behovene man møter blir tatt her. Levinas tilbyr dermed en radikal forståelse av ansvar i forhold til den mer vanlige oppfatningen som går på det å *bære*, å *ha* eller å *stå til ansvar* for noe (Eide m.fl., 2003).

6.1.2 Ansvaret og ansiktet

Medmenneskets ansikt spiller en sentral rolle i Levinas' filosofi, og ansiktet og ansvaret er knyttet tett sammen. Levinas' etikk kalles gjerne «ansiktets etikk», og det å kunne se Den Andres ansikt kan sies å være utgangspunktet for hvert menneske: «Ansigtets apifani som ansigt åbner menneskeligheten» (Levinas, 1996:210). En blir til i møte med den andre. En kan kjenne seg igjen i den andre, men samtidig anerkjenne Den Andre som det Levinas beskriver som "en uendelig fremmed" (ibid:190). Levinas hevder at forholdet til den Annen setter meg på prøve. Det skapes en Higen etter den andre når en møter den Annens blick, og denne Higen, kaller Levinas selve *meningen*. «Higen efter den Annen» gjør meg oppmerksom på nye ressurser i meg, og den gir seg ifølge Levinas utslag i godhet (Levinas, [1972]1996:58). Ifølge Levinas er det Den Annen som fremkaller den etiske bevegelsen i bevisstheten (ibid:62f). Et møte med Den Annen må skje før erkjennelsen og refleksjonen kan oppstå. Alt begynner dermed med Den Andres blick, for Den Andres blick gir den første mening.

Den Annen tilkjenner seg i ansiktet, og Levinas snakker om at «ansiktet taler» (Levinas, [1972]1996:60). Det er Den Andres ansikt Levinas snakker om, ansiktet i umiddelbar nærhet. Når ansiktet blir tilslørt for meg, når en ikke møter Den Annens blick, det er da volden blir mulig. Ansiktets nærvær betyr en ordre en ikke kan avvise— en befaling som setter bevisstheten på prøve, og Levinas sier at dette innebærer å ta imot det absolutt annet. Han sier at «[...] tilsynekomsten av det absolutt annet er ansiktet hvor den Annen påkaller meg og

gir meg en ordre, ut av sin nakenhet, ut av sin ribbetheit. Den annens nærvær er en oppfordring til å svare» (ibid:60). Det er altså en sterk moralsk appell, en fordring i møtet med Den Annens blikk. Samtidig er det et ansikt jeg er avhengig av fordi det gjør meg til menneske. I en samtale med Aarnes (1996b) forklarer Levinas hva det innebærer å svare på denne fordringen; «[...] jeg tar ikke ordet som i en dialog, jeg svarer på henvendelsen, jeg prøver å svare, å gjøre det ingen annen kan erstatte meg i, nemlig å være ansvarlig for Den Annen» (ibid:204). Når Levinas ([1972]1996) snakker om at ingen andre kan erstatte meg i å svare på denne henvendelsen og å være ansvarlig for Den Annen, så hevder han at dette ikke dreier seg om en plikt, en beslutning eller et valg en selv har tatt. Det tilfredsstillende heller ikke mine egne behov, men det er ikke en gjensidig fordring. Jeget er ansvarlig for alle andre, uten å være opptatt av andres ansvar. Og det gjør meg uendelig ansvarlig, jeg kan ikke lenger unndra meg ansvaret. Ansiktet og den Annens nærvær utfordrer oss, for det oppfordrer oss til å svare, og det stiller Jeget i en spesiell posisjon; ingen kan stilles til ansvar i mitt sted når jeg står foran den Annen (ibid:64ff). Levinas betegner båndet som knytter *jeget* til den Annen for *det uendelige*, og viser alvoret i nettopp dette ved å påstå følgende: «Å være *Jeg* betyr fra nå av ikke å kunne unndra seg ansvaret, som om hele skaperverket hvilte på mine skuldre» (ibid:62f).

6.2 Relevans til praksisfortellingen

I de neste avsnittene vil jeg trekke fram relevante poeng ved Levinas' forståelse av ansvar. Jeg vil trekke frem utfordringer og fordeler ved hans forståelse av ansvar i forhold til profesjonelt og individuelt ansvar i helse- og sosialfaglig sammenheng, og gjøre en foreløpig drøfting av disse mot utfordringene i praksiseksempelen.

6.2.1 Møtet - Ansikt til ansikt

Martin tok etter hvert sjansen på å tre ut av isolasjonen, og å oppsøke kafeen som han var invitert til mange ganger. De ansatte hadde vært på døren hans og banket på flere ganger, uten at han kom ut og møtte dem. En kan tenke seg at Martin, da han endelig møtte opp, var preget av tidligere opplevelser av svik og manglende tillit til andre. Likevel tok han sjansen. Noe må ha vekket hans håp om at det kan finnes noen som vil bry seg. Kan det være det lille «ekstra» ved at noen tok bryet med å banke på døra flere ganger? De gav ikke opp. De respekterte hans valg om ikke å svare på henvendelsen, men de signaliserte likevel at han var ønsket. Det var en invitasjon til et møte.

Til daglig møter mange mennesker som jobber i helse- og sosialsektoren som regel klienter bak en skranke eller på et mer upersonlig kontor. Rom hvor den ene alltid er underlagt en viss form for makt, i kraft av den andres posisjon. Det er også på denne måten klientene møter de profesjonelle. Som forvaltningsmyndighet og kontrollinstans, som det ofte kalles. Hva skjer så når klienter og profesjonelle møtes på klientenes banehalvdel? På deres hjemmebane og i deres “rom”? På mange måter er møtene på kafeen en kontrast til møtene på sosialkontoret. Kafeen gir gjestene og profesjonelle en mulighet til å møtes utenfor kontorets fire vegger, og de største skillene mellom “oss” og “dem”, blir utvisket. At sosialkonsulentene kan møtes utenfor kontoret åpner ikke bare opp for en fysisk nærhet, men det kan potensielt også åpne for en relasjonell nærhet som ikke vil være like lett å oppnå på et kontor. Praksisfortellingen handler altså om det som skjer i møte mellom Martin og sosialarbeideren. Sosialarbeiderne blir her en del av fellesskapet i lavterskelprosjektet, og de rapporterer om bedre miljø og bedre kontakt med klientene. Dersom vi overfører Levinas’ tenkning til dette praksiseksempelen, så er det i disse møtene opplevelsen av ansvar kan oppstå. I den fysiske nærheten mellom sosialkonsulent og klient, og i møtet ansikt til ansikt så ligger det en fordring. En fordring om at sosialarbeideren må handle som moralsk ansvarlig. Ikke bare som profesjonell, men også som menneske. For konteksten, den mer uformelle settingen, gjør at den enkelte sosialarbeider blir synlig som menneske, konteksten åpner for en mer uformell dialog. Samtidig står klienten foran den profesjonelle mer nakent enn på et kontor med gitte rammer og rolleforventninger.

6.2.2 Levinas utfordrer «førstelinjeperspektivet»

Det er først når Martin møter opp på kafeen, og møter de ansatte ansikt til ansikt, at hans forhåpninger kan bli svart på. Som Levinas sier, så er det her ansvarsopplevelsen vekkes, og valget oppstår. Skal sosialarbeideren svare ved å *ta ansvar* eller distansere seg? Skal de ansatte ta innover seg og kjenne på hans ensomhet og fortvilelse, og utsette seg for den smerten og ubehaget det innebærer? Eller velge å beskytte seg ved å distansere seg?

Nærhet og *distanse* er ofte omtalte begrep i helse- og sosialfaglig sammenheng, ofte med ordet *profesjonell* foran; *profesjonell nærhet* og *profesjonell distanse*. Den profesjonelle

distansen er nødvendig for å handle på en god og profesjonell måte, for at en ikke skal bli handlingslammet eller la personlige overveielser og følelser ta overhånd. Å forholde seg profesjonelt til nærhet er et krav som stilles til profesjonsutøverne. Nøytralitet, distanse og objektivitet sies ofte å være synonymt med profesjonalitet. *Avstand* kan likevel være et negativt ladet begrep i helse- og sosialfaglig sammenheng. Det gir assosiasjoner til dårlig service og dårlig kvalitet på individuell tilrettelegging. Begrepet avstand i helse- og sosialfaglig sammenheng knyttes imidlertid først og fremst til evnen til å distansere seg i saker, til å innta en profesjonell posisjon. Men i begrepet ligger naturlig nok også mangelen på fysisk nærvær, noe som vil kunne få konsekvenser for mental tilstedeværelse og nærvær.

Levinas' hovedtanke synes å være at ansvar ligger der hos oss alle som noe helt grunnleggende, som en *forutsetning* i møte mellom to mennesker, ansikt til ansikt. Ansvaret oppstår ikke i selve møtet, det er altså en forutsetning i møtet. Men Levinas er likevel opptatt av *møtet* med Den Annen. Det er en *opplevelse* av ansvar som oppstår i møtet, i den fysiske nærhet, og avgjørelsen om *å svare* eller *ikke å svare* den andre tas her. Opplevelsen av ansvar i møte med den andre, ansikt til ansikt, betyr altså ikke at jeg nødvendigvis *tar* ansvar. Men det å møte blikket til Den Annen synes å gjøre valget om å distansere seg vanskeligere enn om Den Annens blikk blir utydelig for oss.

For Levinas er møtet med Den Annen avgjørende for at opplevelsen av ansvar skal oppstå, en opplevelse som nært sagt er forbeholdt de som jobber i førstelinjen. På den måten kan en si at Levinas tar "førstelinjeperspektivet" og utfordrer dagens helse- og sosialsektor når det gjelder forståelsen av ansvar. Som resultat av en voksende helse- og sosialfaglig sektor har avstanden fra førstelinjen til ledelse og administrasjon, som i stor grad tar de store avgjørelsene i organisasjonene, blitt stor. Det stilles sjeldnere krav til ledere om at de må ha helse- og sosialfaglig bakgrunn, og ledere synes å ha minimal kontakt med pasienter og klienter i det daglige. Kanskje også minimal kontakt med førstelinje-arbeiderne? Man kan vel se en parallell her til forholdet mellom sosialarbeidere og klienter. Er det det samme som skjer eller ikke skjer, mellom leder og førstelinjearbeider, som mellom sosialarbeider og klient?

Randi Kroken forteller i artikkelen "Når moralsk ansvar omformes til teknisk ansvar" (2006), om en dobbelthet som kommer til syne, som særlig gjør seg gjeldende i mellomsjiktet blant helse- og sosialpolitikere. Det blir stilt krav om kompetanse til budsjettkunnskap. Kravet

bunner i en antakelse om at økonomiske midler er en forutsetning for kunne realisere velferden i praksis. Men dette kravet har implikasjoner på avgjørelser som blir tatt:

”Dess høyere oppe i det politiske system en befant seg, dess mer entydig ble problemstillingene formidlet, for eksempel gjennom å henvise til behov for budsjettbalanse framfor å omtale svake gruppers konkrete behov. Det ble lettere å avgrense seg når det forelå en avstand til dem som ble direkte berørt” (ibid:159f).

I praksisfortellingen ser vi at avgjørelsene som ble tatt på ledelsesnivå viser at det er et sprik i opplevelsen av hva som er etisk og moralsk rett praksis, og hva det innebærer å ta ansvar. Sosialkonsulentene og ruskonsulentene er opptatt av betydningen av fysisk nærvær for å møte den enkelte på en god måte, de er opptatt av relasjonen dem imellom, mens ledelsen er mer opptatt av målbare og konkrete resultater. Levinas’ tenkning om at opplevelsen av ansvar oppstår i møtet med Den Andre utfordrer organiseringen i dagens helse- og sosialsektor. Randi Kroken (ibid) hevder at det er mange som opplever et krav om lojalitet til å følge krav som blir stilt, og den enkeltes ansvar er knyttet til å handle i samsvar disse. Eller som Svensson og Karlsson (2008:273f) sier, så kan dette tolkes som en overgang fra ansvar gjennom tillit (responsibility) til å ta ansvar gjennom å redegjøre for sine handlinger (accountability).

Dersom vi følger Levinas’ tanker, betyr det da at ansvaret stopper ved det konkrete møtet, ansikt til ansikt? Er møtet nødvendig for at opplevelsen av ansvar skal oppstå? Hva da med de klientene som ikke har ressurser til selv å ta kontakt med hjelpeapparatet, som ikke møter på sosialkontoret, på kafeen? Levinas sier ikke noe om Den Andres ansvar for at møtet med andre skal oppstå, og Den Andre har heller ikke ansvar for seg selv. Er det riktig, i et etisk perspektiv, ikke å kreve noe tilbake? Innebærer en slik forståelse av ansvar at klientene blir passive mottakere av hjelp? Hva gjør dette i så fall med mottakerne av denne hjelpen, og hva gjør det med den profesjonelle?

6.2.3 Det allmenne vs. det profesjonelle ansvaret

Sosiolog Berit Skorstad (2008:187) sier at nettopp fordi det handler om relasjonen mellom klienten og den profesjonelle, som ikke er likeverdige, er det viktig å understreke at en som

profesjonell sosialarbeider har et stort etisk ansvar. I det håpet de ansatte gav Martin i møte med ham ligger det et stort etisk ansvar. Men dette individuelle ansvaret de ansatte tok ved å svare den enkelte i møte med klientene ble etter hvert utfordret. Det ble bestemt ovenfra, fra ledelsesnivå at alle sosialkonsulentene skulle flyttes tilbake til ordinært kontorarbeid. I tillegg ble det krevd at ruskonsulentene som fortsatt skulle drive kafeen disse timene i uka, skulle vise til konkrete resultater. Dette er, som vist tidligere, i tråd med NPM som preger dagens samfunn generelt så vel som i helse- og sosialvesenet. Staben på kafeen ble nå halvert, mens klientene var de samme med de samme behov og forventninger. De ansatte fulgte de føringene som ble lagt. Nærheten til klientene, og rettere sagt den fysiske nærheten som oppstår i møte mellom sosialarbeider og klient, tvinger fram en respons på appellen fra klienten. Eller som Levinas sier, opplevelsen av ansvar oppstår, og en må ta en avgjørelse om å svare eller ikke svare på appellen i den andres ansikt. Det er også gjennom disse møtene at de moralske dilemmaene blir synlige når sosialarbeiderne får beskjed om å trappe ned på aktiviteten og tilstedeværelsen.

Det å møte fordringen som ligger i blikket utfordrer derfor den enkelte sosialarbeider. Ledelsen stiller krav som ikke samsvarer med de synlige behovene som klientene har, og som er tydelige for sosialkonsulentene. Er det da lettere å distansere seg enn å våge å gå den enkelte i møte? Vi har sett at Harald Grimen definerer profesjonelt ansvar som et ansvar personer får eller tar på seg som følge av et mandat fra samfunnet. I tillegg er personer gitt makt til å vurdere, ta avgjørelser og å handle på et bestemt område. Grimen mener at dette ansvaret skiller seg fra ansvaret vi har i dagliglivet. Levinas tar ikke høyde for denne distinksjonen mellom profesjonelt ansvar og «vanlig» ansvar, men fokuserer først og fremst på valget vi har for å svare eller ikke å svare i møte med den annen, ansikt til ansikt. Det kan dermed synes å være et gap mellom profesjonelt ansvar slik Grimen beskriver det, og Levinas' forståelse av ansvar. Levinas knytter ansvar til det å være menneske, mens Grimen mener ansvaret er gitt en fra samfunnet, det er noe en tar på seg og får utenfra. Den profesjonelle blir tildelt en rolle fra samfunnet og handler ut ifra den tildelte rollen.

Å trekke seg delvis ut av praksisen vil kunne ødelegge de konstruktive møtene mellom sosialarbeiderne og Martin, og det vil kunne føre til at livskvaliteten hans blir svekket. Etikken synliggjøres gjennom de moralske utfordringer sosialarbeiderne står i. Det er tydelig at de ser hvem som blir skadelidende når nedskjæringene blir en realitet. I møte med Martin,

utenfor kontorets fire vegger, blir sosialarbeideren synlig ikke bare som profesjonell sosialarbeider, men også som menneske. Likevel er det i kraft av rollen som profesjonelle sosialarbeidere at de ansatte er til stede på kafeen. Selv om den enkelte sosialarbeider blir synlig som menneske, er det ikke en forskjell på det ansvaret sosialarbeideren har uavhengig av rollen, og sosialarbeideren som profesjonell i møte med den Andre? Dette utfordrer sosialarbeiderne til å møte Martin i hans situasjon. Det utfordrer sosialarbeiderne til ikke å gjemme seg bak krav og styring fra ledelsen, men til å gi et gjensvar og til å handle til beste for Martin.

6.2.4 Gjensidighet - Levinas krever ikke et gjensvar

I praksiseksempelen ser vi at de ansatte opplevde positive endringer både i miljøet og hos den enkelte klient. Men det står mye på spill, for idet de ansatte tar innover seg Martins situasjon, hans fortvilelse og ensomhet, kan en si som Løgstrup (2010:56) at: «Den ene har mer eller mindre av den annens liv i sin magt». Hvilke konsekvenser kan det få å ha litt av et annens liv i sin makt? Sosialarbeiderne viser til gode resultater etter flere måneder med kafe-drift. De er der i fellesskap, og de opplever bedre kommunikasjon med klientene. I det rommet hvor klientene og de ansatte møtes disse fire timene i uka, oppstår et fellesskap hvor ulikhetene jevnes ut, og man møtes som mer likeverdige i en uformell setting. Ikke minst viktig er vel også det møtet som klientene opplever seg i mellom. Sosionom Solveig B. Eide viser til Levinas og sier at «det er en dynamikk i nærhet ved at vi blir sterkt berørt, og det er en beskyttelse i dette som kan bremse våre destruktive impulser» (Eide m.fl., 2003:83). Det synes altså i tillegg å gå den andre veien – de ansatte får også et gjensvar, blir møtt av klientene ved at de viser dem tillit. Det fruktbare samspillet som kan oppstå i et slikt rom kan bidra til å styrke og opprettholde det individuelle ansvaret. Dette er et aspekt Levinas ikke tar høyde for, han krever ikke en respons, et svar tilbake. De personene som har appellen, i denne sammenhengen klientene, de har i Levinas' forstand ikke ansvar. Han er ikke opptatt av opplevelsen av mer likeverd og verdighet som kan oppstå hos den som får mulighet til å gi et gjensvar. Uten denne responsen i møtet med Den Annen, er det da mulig å møte Den Andre på en god måte? Står den enkelte profesjonsutøver da i fare for å opptre på en paternalistisk måte, hvor det blir en skjevhet i relasjonen og i maktfordelingen? Vil dette kunne oppleves som et krav om selvutsettelse hos sosialarbeideren i møte med Martin? Er det mulig å stå i en situasjon hvor man opplever det som et krav om over tid å skulle gi av seg selv, uten å oppleve å få et gjensvar? Hva vil dette eventuelt kunne gjøre med sosialarbeideren? Står en i

fare for å oppleve maktesløshet dersom en tappes for krefter og ikke opplever en god balanse ved selv å oppleve mening i relasjonen. En mening, som Weihe (1997) omtaler som selve bærebjelken i arbeidet? Dersom sosialarbeideren ikke forventer eller krever respons tilbake, vil en da stå i fare for at en paternalistisk holdning vil utvikle seg? Tidligere i oppgaven er det henvist til Knut Ruyter (2001:66) som snakker om fellesskapets ubehag i møte med alle som trenger eller ber om hjelp; «Ubehaget må ikke alltid være forakt for de svakeste, men det kan være følelser av antipati, vemmelse, motvilje og ulyst overfor mennesker som er eller gjør seg avhengige av andre for hjelp». Dersom bærebjelken svikter, dersom man står i fare for å miste meningen i arbeidet, kan da dette ubehaget oppleves sterkere hos den profesjonelle sosialarbeider?

6.2.5 Å bli menneske sammen med mennesker

Initiativet og engasjementet for kafeen oppstod i møte med klientene på kontoret, hvor behovet kom frem. Kanskje oppstod det et ubehag hos de ansatte som førte til at de kjente et sterkt behov for å sette i gang et tiltak. De valgte å svare på behovet som de opplevde i de konkrete møtene som veldig sterkt. Kanskje opplevde de ansatte dette ubehaget igjen når de ble færre og fikk mindre tid til hver enkelt? Dette kan ha skapt en følelse av maktesløshet. Kanskje gapet mellom de føringene som ble lagt og det ubehaget som oppstod ved at en ikke lenger fikk mulighetene til å være tilstede som før gjorde faren større for å distansere seg fra det individuelle ansvaret i møte med Martin? Var det et ubehag som oppstod ved en følelse av å svikte klientene, men også ved selv å bli sviktet av «systemet»? Hvordan må det ha vært for Martin å få tillit til, og endelig å stole på at noen bryr seg over tid, men så oppleve å miste noe av det stabile og trygge ved dette nettverket? Hvordan kan det være å ikke bli sett som menneske, å bli oversett? Å være ingen? Jeg blir til i møte med medmennesker, alene er jeg ingen. Den annens ansikt, slik Levinas beskriver, gjør meg til menneske.

Ubuntu er et afrikansk ord for menneskelighet. Ord som samhold, felles støtte og inkludering er viktige stikkord for å beskrive begrepet. Det er et inkluderende og forsonende begrep og representerer en prosess hvor man blir et menneske gjennom fellesskap, rettere sagt ved å ta del i fellesskap med andre mennesker. Arne Grønningsæther (2005) mener at Ubuntu utfordrer begrep som solidaritet og nestekjærighet, for det snur solidariteten på hodet. Det viker fra enveisrelasjonen som disse begrepene innebærer, og representerer gjensidighet og en tanke om at mottakeren gjør *hjelperen* til menneske. Myndiggjøring representerer dermed en

gjensidighet mellom hjelper og mottaker. Således utfordrer begrepet ikke bare velferdsstaten og måten vi som representerer hjelpeprofesjonene tenker, slik Grønningsæther foreslår. Begrepet utfordrer også Levinas og hans forståelse av ansvar. Ubuntu inkluderer mottakeren av hjelpen. Grønningsæther mener begrepet ubuntu er til inspirasjon og ettertanke, da det fremmer vår menneskelighet når vi ser og støtter andre. Et Sør-Afrikansk hilsningsritual starter med at den ene sier «Jeg ser deg», noe som Grønningsæther mener viser den inkluderende tenkningen i Ubuntu. Enveisrelasjonen, fra hjelper til mottaker, blir snudd på hodet (ibid). Dersom en setter ubuntu-tenkningen i sammenheng med ansvar, så er det nærliggende å tenke at ansvaret således oppstår hos begge, både mottaker og giver av hjelpen, i en prosess mellom disse to. Det er denne gjensidigheten som i Ubuntu-tenkningen gjør oss til mennesker. Er det mulig å ta ansvar på en medmenneskelig måte uten en gjensidighet i møtet?

6.3 Max Weber

Max Weber (1864-1920) betegnes som en av sosiologiens grunnleggere, i tillegg til å være både historiker og filosof. Weber var en av flere som på 1800-tallet presenterte klassisk rasjonalistisk teori som preget overgangen fra det tradisjonelle til det mer moderne samfunnet. Industriell organisering av produksjon og det som kom til å bli hetende byråkratisering av forvaltning og store virksomheter kjennetegner denne utviklingen (Strand, 2007:43f). Weber peker tilbake til 1500-tallet med framveksten av protestantismen, og betegner protestantismen som ”kapitalismens ånd” (Weber, [1920]1995), hvor arbeid og disiplinert instrumentell tenkning var viktig. Weber var altså opptatt av en slags *avmystifiseringen* av samfunnet. Det vil si at han skildret framveksten av et samfunn hvor fornuften og rasjonaliteten kom til å spille en langt større rolle, og det religiøse eller det «mystiske» mistet sin makt (Fivelstad, 2000).

6.3.1 Weber og byråkratiet

Weber presenterte for første gang begrepet *byråkrati* som et system av funksjoner som håndterer saker på en distansert, saklig og derfor nøytral måte og i henhold til et spesifisert sett av allmenne regler, prosedyrer og gyldighetsområder (Weber, 1978 i Vike, 2004:144). Byråkratiet er ifølge Weber en rasjonell inndeling av samfunnet som skaper en økning i

administrative oppgaver; flere oppgaver krever flere arbeidere, noe som skaper behov for en organisering (Weber, [1922] 2000).

I kapitlet «Byråkrati» i essaysamlingen *Makt og Byråkrati* ([1922] 2000) presenterer Weber en sekspunktliste over hva han mener kjennetegner, men også hva som må til for å skape et fullkomment byråkrati. Kort oppsummert mener Weber hver byråkrat, for det første, har sitt faste kompetanseområde, og mange slike «spesialister» utgjør til sammen byråkratiet. For det andre er byråkratiet ordnet i et embetshierarki med over- og underordnede instanser. Det tredje punktet handler om fast saksgang og kontinuitet, samt at en avdekking av feil skal skje gjennom produsering av dokumenter. Weber hevder i sitt fjerde punkt at det kreves teoretisk skoloring eller utdanning av byråkraten, noe som gjør ham mer ettertraktet i samfunnet. Det femte punktet handler om at byråkraten må ha en fulltidsjobb. Arbeidsgiver må garantere at dette arbeidet vil gi nok avkastning for den enkelte byråkrat. Det sjette og siste punktet i Webers liste påpeker at byråkraten må etterleve og benytte lover og regler gitt av øverste myndighet i byråkratiet, samt regler og praksis for enkeltdeler av byråkratiet spesielt.

Weber ([1922]2000) beskriver ikke bare særtrekkene ved, men også det han hevder er konsekvensene av, den byråkratiske struktur. En struktur som Weber mener er et produkt av en lang utvikling, og som preger alle samfunnsarenaer. Konsekvensene vil ifølge Weber særlig komme til syne i omsorgen mennesker i mellom. Den byråkratiske struktur vil ifølge Weber begrense den relasjonelle omsorgen mennesker har for hverandre til kun å gjelde de mest intime sosiale forhold. Mens tidligere tider bar preg av fokuset på «kulturmennesket», hvor personlig deltakelse, gunst, nåde og takknemlighet - altså ens særegne personlighet ble sett på som viktige egenskaper eller trekk, krever den moderne kultur «fagfolk» som er saklige og ikke er personlig engasjert (ibid:128). Dette hevder Weber er viktig for å spille i takt med kulturens økende kompleksitet og spesialisering. Han er altså overbevist om at det spesifikke ved byråkratiet i stadig større grad utvikles jo mer byråkratiet «umenneskeligjøres»; den enkelte arbeidstaker i en byråkratisk bedrift må utelukke personlige følelselementer som kjærlighet og hat (ibid). Byråkratiet, med sin forvaltningsfunksjon, har fått sin plass og det Weber kaller «herredømme», på basis av et fokus på utjevning av økonomiske og sosiale forskjeller. Weber mener at byråkratiet på den måten ble uunngåelig i forhold til det moderne demokratiet, hvor «likhet for loven» forkaster «privilegiet», og dermed svekker den førsteretten de små, homogene enhetene hadde tidligere (ibid:136f).

6.3.2 Byråkratiet – et ubrytelig herredømme

Demokratiets mål er ifølge Weber ([1922]2000) ikke å fremme byråkratiet, for det kan stille seg til rådighet for mange ulike herskeinteresser, både av økonomisk og politisk karakter. Den enkelte embedsmann, eller «fagmann» blir kun et enkelt ledd i en hvileløs mekanisme og denne mekanismen kan kun bli satt i bevegelse eller stanses av den øverste ledelse. Weber hevder at «fagmannen» dermed ikke har noen myndighet i et komplett gjennomført byråkratisk system, og derimot blir «fanget» i et apparat som det nærmest er umulig å bryte ut av. Byråkratiet blir på den måten et ubrytelig herredømme, og dermed et maktmiddel ifølge Weber. Det upersonlige som preger byråkratiet fører således til at fagfolkene i dette apparatet lett kan jobbe for enhver som har klart å skaffe seg makten på toppen av systemet. Weber beskriver byråkratiet slik: «Byråkratiet har en ‘rasjonell’ karakter: Regel, formål, middel, ‘saklig’ upersonlighet – dette er trekk som behersker dets fremtreden» ([1922]2000:157). Men disse trekkene preger også utdannelsesinstitusjonene, hvor «fagmenneskene» blir til (ibid: 153). I innledningen til «Makt og byråkrati» viser Fivelstad (2000:xx) til Weber som sier at en slik byråkratisering som preger alle samfunnslivets områder, inkludert utdannelsesinstitusjonene, det skaper «[...] ’fagmennesker’ produsert på samlebånd, uten perspektiver og annen ærgjerrighet enn karriere og en solid pensjon». Ifølge Weber innebærer dette en tilstivning av samfunnet og en bevegelse i retning av en «mekanisert forsteining» (ibid).

6.3.3 Den relasjonelle omsorgen vil møte grenser

Max Weber var altså sterkt kritisk til denne typen byråkrat og ekspert som ble opplært til å jobbe i de voksende byråkratiene. Byråkrater og eksperter som gjør det de får beskjed om for samfunnets beste. Weber mente, ifølge Fivelstad (2000:XVII), at samfunnets funksjon stadig ville bli mer tilslørt for medlemmene, og det ville oppleves som «uoverskuelig, kaldt og meningsløst». Den relasjonelle omsorgen ville møte grenser, og menneskelige verdier ville bare kunne skapes i kjærlighets- og vennskapsforhold. «Byråkratisering er det spesifikke middel til å omdanne alminnelig samhandling til rasjonale, regulerte sosiale relasjoner» (Weber, [1922]2000:141). Weber mente at byråkratiet ville innvirke på alle samfunnets arenaer, og hans sterke kritikk av byråkratiet ble tydelige av spørsmålene han stiller i Statssoziologie (s.47-49 i Fivelstad 2000:xx): «Hvordan er det under disse mektige

byråkratiseringstendensene i det hele tatt mulig å redde bare de rester som ennå måtte finnes av hvilken som helst «individualistisk» handlingsfrihet?», «Og hvordan kan man – i et samfunn hvor statsbyråkratiet blir stadig mer uunnværlig og derfor også stadig mektigere – sikre utviklingen av motkrefter som kan begrense og kontrollere det stadig voksende byråkratiets uhyre overmakt?», «Hvordan vil demokrati, selv i denne snevre betydning overhodet være mulig?». Det byråkratiske industrisamfunn fortønet seg for Weber som et «jernbur», et «jernbur» som blir vår skjebne (Fivelstad, 2000:xxi). For som nevnt tidligere, så mente Weber at når en først er en del av dette byråkratiske system, så vil det være veldig vanskelig å bryte ut.

6.4 Foreløpig drøfting

I de neste avsnittene vil jeg trekke fram relevante poeng når det gjelder Webers forståelse av ansvar i forhold til utfordringer i praksisfortellingen. Jeg vil trekke fram og drøfte både utfordringer og fordeler ved hans forståelse av ansvar.

6.4.1 Å arbeide med og gjennom relasjoner

Sosialarbeiderne i praksisfortellingen kan med erfaring vise til gode resultater etter flere måneder med kafe-drift. De er der i fellesskap, og opplever bedre kommunikasjon med klienter. Et møterom hvor skillene mellom hjelper og klient blir mindre og hvor relasjonene både mellom hjelper og klient, men også klientene i mellom, får mulighet til å styrkes. Men de som sitter i ledelsen ser ikke målbare resultater; de ser ikke den gleden og den økte livskvaliteten, den ene stabile aktiviteten i livet til Martin som gjør at han begynner å stå opp tidligere hver onsdag. De trekker derfor de ansatte ut. Plasserer dem tilbake på kontoret hvor de kun møter klientene «bak skranken».

De som er igjen av ansatte på kafeen blir presset til å vise til målbare resultater, blant annet ved økt deltakelse i arbeidsrettede tiltak. De får også mindre tid til å møte klientene på en verdig og god måte. Relasjonsfokus og fokuset på å møte klientene ”der de er”, blir ikke verdsatt. Aktiv tilstedeværelse og muligheter til relasjonsbygging må vike til fordel for fokus på resultatorientering, samt mer kontorarbeid. Til tross for protester og kritikk av avgjørelsen har den enkelte ansatte lite eller ingen ting hun eller han skulle ha sagt. Det er ledelsen som styrer avgjørelsene deres i hverdagen, og måten de skal arbeide med klientene. Men spørsmålet kan stilles om det er av hensynet til «likhet for loven», altså at de ansatte blir

trukket ut for at flere skal få tilgang til hjelp og støtte fra sosialarbeiderne. Weber mener byråkratiet nettopp har fått sin sterke posisjon på grunn av forvaltningsorienteringen med det fokus å utjevne økonomiske og sosiale forskjeller. Får de ansatte gode begrunnelser for avgjørelsen, utover begrunnelsen om at de trengs på kontoret? Det kan synes som om den enkelte ansatte, lik som i Webers analyser, blir «reduert til en brikke i det store spill» (Fivelstad, 2000). Den ”personlige egnetheten”, som så ofte etterspørres i sosialt arbeid, blir ikke like viktig. Saklighet og resultatorientering blir viktigere enn den enkeltes personlige egenskaper og engasjement i møte med klientene.

Sosialt arbeid er sterkt relasjonspreget, for sosialarbeideren jobber både *med* og *gjennom* relasjoner (Levin, 2004:82) Godt sosialt arbeid kan på mange måter sies ikke bare å være avhengig av et sett med kunnskaper, men også verdier og personlige egenskaper. Det kan på mange måter sies å være personavhengig om klienten blir møtt av sosialarbeideren på en god sosialfaglig måte, og om det skapes en god relasjon dem imellom. Et gjennomført byråkratisk system slik Max Weber presenterer er derimot ikke personavhengig, heller tvert imot. Jo mindre «menneskelig» byråkratiet framstår, jo bedre. Personen som jobber i en byråkratisk organisasjon kan sies å være lite viktig så lenge vedkommende har den rette kompetansen fra utdanning og praksis, har teoretisk kunnskap, kjenner saksgang og produserer saksdokumenter, og kan utføre sine plikter etter de regler som er gitt. Rent teoretisk skal ikke personlige kvaliteter ha noe å si for at en byråkratisk organisasjon fungerer optimalt. Dette behøver likevel ikke å bety at alle sosialarbeidere i store organisasjoner mister evnen til å møte klientene på en god måte. Det er heller ikke slik at personlig egnethet ikke blir vektlagt i ansettelser lengre, spørsmålet blir heller om disse egenskapene virkelig blir verdsatt i det daglige. Weber spør blant annet om hvordan vi kan redde restene av individuell handlefrihet, hvordan vi kan sikre motkrefter som kan begrense og kontrollere det stadig voksende byråkratiet. Dette er også viktige spørsmål i dag. Det handler om hvordan sosialarbeiderne kan bruke sin posisjon til å fremme sitt mandat, fremme arbeidet for de svakerestilte. Kan nærmest hvem som helst gjøre jobben som sosialarbeidere gjør i dag, dersom sosialt arbeids særpreg blir underkastet et upersonlig system? Hvilke implikasjoner vil det i lengden ha på velferdsstatens profesjoner, og videre med dem som blir hjulpet?

Innledningsvis i oppgaven ble det presentert ulike perspektiver på hvor profesjonsetikken bør forankres. Webers perspektiv handler om at en profesjon er en sammenslutning, en lukket

gruppe, og at kampen om profesjonens legitimitet blir det viktigste i arbeidet. Han var dermed kritisk til profesjonene. Laila Aamodt sin artikkel «Hvem var vi, hvem er vi, hvem blir vi. En profesjon i utvikling» (2010) omhandler usikkerhet rundt sosionomenes profesjonsidentitet. Hun hevder mange sosionomer opplever slik usikkerhet blant annet på grunn av at de har blitt utsatt for mange merkelapper og karakteristikker gjennom årene, men også at det kan bunne i utfordringene ved å artikulere hva profesjonelt sosialt arbeid er. Hun mener utfordringen er «[...]å synliggjøre den sosialfaglige kompetansen på en måte som gjør sosionomene troverdige som kunnskapsrike, kompetente og reflekterte praktikere» (ibid:27). Kanskje var det vanskelig for sosialarbeiderne i praksiseksempelen å legitimere sin rolle i organisasjonen og i den utfordrende arbeidssituasjonen, og at kampen om å fremme det sosialfaglige arbeidet tok fokuset fra det praktiske arbeidet.

6.4.2 Fremmer byråkratiet rettigheter?

Som nevnt mente Weber at byråkratiet ble utviklet for å utjevne sosiale og økonomiske forskjeller, men egenskapene til personene som skal praktisere dette er ikke relevante. Rettighetsaspektet er som kjent fremtredende i velferdsstaten i dag. Svein Aage Christoffersen (1997) sier i boka «Handling, person og samfunn» at dersom rettferdighetsprinsippet skal anvendes i praksis, så forutsetter det også en person som har sans for rettferdighet og som kan utøve et rettferdig skjønn. «Etikk i praksis krever altså at vi må utøve et skjønn, og dette skjønnet er ikke bare avhengig av et klart hode, men også av et godt hjerte, altså av den handlende personens moralske egenskaper. Personens karakter har ikke betydning for moralen, men for etikken» (ibid:62). De fleste sosialarbeidere må forholde seg til denne dobbeltrollen mellom forvaltningsorientering og individuelt sosialt arbeid og endringsorientering. Dette forholdet har vært diskutert flere ganger i sosialt arbeid. I profesjonell utøvelse av sosialt arbeid kan ikke disse skilles fra hverandre, de er begge en del av sosialt arbeids særpreg. Her ligger også noe av kritikken mot Weber. Velferdssystemet med de universelle rettighetene vi har i samfunnet i dag ville ikke fungert slik det gjør uten byråkratiske systemer og organisering. Dersom det opprettes en god balanse mellom et byråkratisk system og individuell handlingsfrihet vil også muligheten være større for at sosialarbeideren velger å bli værende i en krevende praksis.

Likevel kan vi se noen klare sammenfall mellom Webers dystre utsikter og det som skjer i praksisfortellingen. Sosialt arbeid er, som vi har sett, en profesjon med sterk verdiforankring

og et sterkt fokus blant annet på relasjoner. For Weber ble byråkratiet arnestedet for et kaldt og meningsløst samfunn. I praksiseksempelen ser vi at det relasjonelle blir mindre verdsatt. Tilstedeværelsen til de ansatte blir svekket, noe som preger dette spesielle miljøet i kommunen, og det preger samarbeidet med Martin. Det kan synes som om det hele fremstår som meningsløst for de ansatte. For hvordan kan en etisk sett begrunne arbeidet en gjør, når det som skal være godt, sosialfaglig arbeid, nektes eller blir forhindret? Hva med å fortsette med det som fungerer godt, og heller gjøre noe med det som ikke fungerer? Det kan synes å være et samsvar mellom fortellingen og Webers dystre utsikter, hvor den relasjonelle omsorgen møter grenser i et system preget av byråkrati. Menneskelige verdier blir vanskeligere å formidle. Kanskje ikke ene og alene på grunn av det faktum at de ansatte må tilbake på kontoret. Men hva skjer med den enkelte sosialarbeider dersom det ikke lengre er mulig å bevare den individuelle handlefriheten? Hva skjer med den enkelte dersom en til stadighet møter grenser i det daglige arbeidet hvor en ønsker å gjøre et så godt sosialfaglig arbeid som mulig? Det ble tidligere referert til Laila Aamodt (2010) og usikkerheten rundt sosionomenes yrkesidentitet. Hun sier at "[...]god sosialfaglig praksis forutsetter at systemet og rammene rundt arbeidet gir den enkelte arbeidstaker tilstrekkelig rom for å utføre det vi med få ord kan kalle en etisk reflektert praksis. Og viktig her er, sier hun: "Vi kan aldri tillate at ordet *sosial* fjernes [...]" (ibid:27). Og da er det nærliggende å stille seg kritisk dersom en også fjerner den *sosiale praksisen*.

7 Utviklingen av retningslinjer og profesjonell selvrefleksjon

Jeg vil nå presentere utviklingen av den formelle yrkesetikken i sosialt arbeid. Sosionom Lars Gunnar Lingås (1993) sier at profesjonaliseringen og utviklingen av yrkesetikken i det sosiale arbeidet går hånd i hånd. Jeg vil, ved å innta et historisk perspektiv også her, forsøke å finne ut om yrkesetikken kan bidra til økt forståelse av individuelt ansvar hos sosialarbeidere i dag.

7.1 Fra plikter til diskurs og «verdier som forplikter»

I tillegg til lovverket har sosialarbeidere også yrkesetiske kodekser som følger profesjonen. En profesjonsetisk kodeks er et sett med normer og verdier som gis gyldighet for profesjonen (Banks 2004:13, Christoffersen 2005:68 i Eide 2008:31). Norske sosionomer fikk sin yrkesetiske kodeks, eller det de kalte *Yrkesetiske retningslinjer*, først i 1967. I 1989 ble *Yrkesetiske retningslinjer* erstattet av en prinsipperklæring: *Erklæring om prinsipper i sosialt arbeid*. Denne erklæringen ble igjen erstattet av det som i dag kalles *Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere*. Dette dokumentet ble vedtatt av FO i 2002, og inkluderte altså flere yrkesgrupper i tillegg til sosionomene. I 2010 ble også de nye velferdsarbeiderne inkludert i dette dokumentet. Men dagens yrkesetiske grunnlagsdokument skiller seg nokså klart fra den første dokumenterte yrkesetikken for sosialarbeidere i Norge som kom i 1967. De yrkesetiske retningslinjene har gått fra å være utarbeidet som ett sett med regler eller imperativer, med ordlyden «sosialarbeideren skal...», til å bli prinsipper og et grunnlag for etisk refleksjon. I dagens dokument presenteres en rekke verdier i stedet for ett sett med regler. Sosialarbeiderens *individuelle ansvar* er i dag eksplisitt uttrykt i grunnlagsdokumentet, og det legges vekt på det relasjonelle mellom yrkesutøver og klient.

7.1.1 Den første yrkesetikken i sosialt arbeid

I forhold til de mer tradisjonelle yrkene som for eksempel legeyrket, så har sosialt arbeid en ganske kort historie også når det gjelder profesjonsetikk. I sin PhD-avhandling i Sosialt arbeid fra 1993 tar Lars Gunnar Lingås blant annet for seg sentrale utviklingstrekk for yrkesetikken i det sosiale arbeidet. Han forteller at de første etikkreglene for sosialarbeidere ble utviklet i USA på 1920-tallet. USA fungerte som et foregangsland i den yrkesetiske utviklingen og tjente som rettesnor for sosialt arbeids utvikling også i andre land. På samme tid utviklet flere

andre profesjoner og semiprofesjoner sine yrkesetiske regler. Lingås (ibid:58) kaller 20- og 30-årene av den grunn for en *profesjonaliseringsbølge*, en tid hvor profesjonene kjempet om legitimitet i samfunnet.

De første yrkesetiske etikkreglene i sosialt arbeid, som i de fleste andre profesjoner på denne tiden, var pliktetisk utformet. Grunnen til dette var nettopp et ønske om å bevise profesjonens legitimitet i forhold til hvordan sosialarbeiderne behandlet klientene og samfunnet, samt hvilke forventninger samfunnet og klientene kunne ha til yrkesutøverne. De første yrkesetiske reglene før krigen bar dermed preg av å være velredigerte og systematiske. Yrkesetikken ble inndelt i plikter både overfor klienten, medarbeidere, profesjonsfeller, arbeidsgiver, andre profesjoner og samfunnet (Lingås, 1993).

7.1.2 Etterkrigstiden - liten interesse for yrkesetikk

Sosialarbeidergrupper som caseworkers, familiebehandlere og samfunnsarbeidere (communityworkers) utviklet seg til egne yrkesgrupper, men fikk etter hvert en samlet yrkesidentitet som "social workers" (Bruno, 1957 i Lingås, 1993:59). Sosialarbeideryrket ble altså ikke ansett som en egen profesjon i Norden før på 60-tallet, og den fellesnordiske betegnelsen «socionom» kom ikke før i 1962 (Sosionomen, 1988 i Lingås, 1993:59). I forhold til yrkesetikk skjedde det ifølge Lingås dermed lite i Norge før krigen. Behovet for å legitimere seg gjennom egne etiske regler var lite, samtidig som sosialarbeiderne tok for gitt at de amerikanske og internasjonale yrkesetiske reglene også gjaldt for dem (Lingås 1993:59).

Under og etter 2.verdenskrig vokste behovet for igjen å fremme de humanistiske verdiene, og for å bekjenne troen på menneskeverdet (ibid:59f). Lingås hevder at Nürnbergdommene, som understreket det *personlige ansvaret* yrkesutøvere hadde for å motstå uetiske instruksjoner, var til inspirasjon også for de ulike profesjonene. Til tross for dette forble etikkinteressen minimal i etterkrigstiden. Positivismen, framtidsoptimismen og troen på rasjonalitet var sterk, noe som gav liten plass til verdiproblematisering og normativ tenkning (Bauman, 1989 i Lingås 1993:60).

7.1.3 Nordisk interesse for yrkesetikk

Inspirert av de internasjonale «Code of Ethics» som ble utarbeidet i USA på 20-tallet, ble det i perioden 1967-1990 endelig utarbeidet yrkesetiske regler også for sosialarbeidere i Storbritannia, Canada, Norden og Japan (Lingås, 1993). Lingås (ibid) peker på noen få historiske trekk som kan bidra til å forklare bølgen av yrkesetiske regler og interessen for etikk både i samfunnet generelt, men også innad i yrkesgruppene på denne tida. Stadig mer omsorgsarbeid og behandlingsarbeid ble på denne tida gjort om til lønnsarbeid. Kvinneyrkene var i vekst, samtidig som klientgruppene og klientene vokste enormt. Det oppstod en entydig erkjennelse av sosiale problemer og helseproblemer i de nordiske landene. I takt med at yrkesgruppene fikk større makt i samfunnet, så oppstod det også et behov for å legitimere yrkene som egne profesjoner. Behovet for retningslinjer vokste, noe som syntes viktig i et arbeid med mange etiske utfordringer, og hvor sosialarbeiderne skulle bidra til å ta avgjørelser som fikk stor betydning i menneskers liv (ibid:62f).

En siste forklaring på den økende etikkinteressen mener Lingås (ibid:62) var påvirkningen fra samfunnsmessige strømninger fra 60- 80-tallet som også opptok helse- og sosialarbeidere. Borgerrettsbevegelsen i USA, studentopprøret i 1968, oppdagelsen av den rike verdens undertrykking av den fattige verden, og ikke minst ”gjenoppdagelsen” av urettferdige forhold i eget samfunn. Alt dette hevder Lingås kan ha vært en medvirkende faktor til den økende etikkinteressen, og fagkritiske spørsmål ble nå reist: «Hvem tjener vi? Hvilke midler bruker vi for å nå hvilke mål? Er det riktig av oss bare å reparere når samfunnet skaper problemer?» (ibid).

7.1.4 Kritikken av regeletikken

På slutten av 1970-tallet fremmet sosionomer et ønske om å revidere den tradisjonelle yrkesetikken, en yrkesetikk som hadde vært vanlig i den angloamerikanske yrkesetikktradisjonen. Tidligere profesjonsetiske retningslinjer krevde, som vi har sett, at sosionomene som etiske aktører pliktet å følge regler. Solveig B. Eide (2008) hevder at profesjonsetikken tidligere hadde et kontekstuavhengig preg, noe som innebar at utøvers rolle som etisk aktør ble redusert til å være en anvender av gitte regler. Hun viser til Sissel Seim og Lars Gunnar Lingås som noen av de mest kritiske til denne formen for profesjonsetikk, da faren for ansvarsfraskrivelse blir større fordi vedkommende kan vise til regler og plikter som er gitt (Seim, 1983, Lingås, 1993 i Eide, 2008:141). I tillegg, sier Eide

(ibid), så er en regeletikk utformet på bakgrunn av erfaring basert på ervervet erfaring og dermed en form for etterpåklokskap.

Sissel Seim utførte i etterkant av 70-tallets kritikker en undersøkelse av det Norske Sosionomforbunds yrkesetiske praksis, og mer presist, hvordan yrkesetikken kom til å utvikle seg de første tiårene. Hovedkonklusjonene var at de tradisjonelle yrkesetiske retningslinjene tilslørte interessekonflikter og at retningslinjenes forvaltere tok profesjonens parti mot klientene når konflikter ble tydelige i konkrete saker (Seim, 1983 i Lingås, 1993: 75f). Lingås (1993) hevder at denne undersøkelsen spilte en viktig og positiv rolle i sosionomenes videre diskusjoner om yrkesetikk i hele Norden. Hvordan skulle normene deres utformes og brukes dersom praksisen de utøvde var kritikkverdigg?

Forslaget om revisjon ble avslått på Norsk Sosionomforbunds landsmøte (NOSO) i 1976. Kritikken vedvarte uten at det ble foretatt endringer fram til slutten av 1980-tallet, da det igjen reiste seg en omfattende kritikk av de yrkesetiske reglene (Lingås, 1993).

7.1.5 Fagforbundene som formidlere av yrkesetikken

Lingås (1993) er i sin avhandling opptatt av at hvordan fagforbundene arbeider med og formidler yrkesetikken er avgjørende for hvilken rolle yrkesetikken har for faggruppa. Forfatteren mener at det var lite som forpliktet fagforbundene til å arbeide med etiske spørsmål, og at de yrkesetiske utvalgene passivt ble sittende å vente på anmeldelser av medlemmer. Han mener også at sosialarbeiderne ikke ble stimulert til å tenke på yrkesetikken i det vanlige. En fikk en innføring i løpet av utdannelsen, og en brosjyre fra fagforbundet. Ellers var yrkesetikken noe en ”pyntet seg med” (ibid:79).

7.1.6 Yrkesettikkens vendepunkt

Norsk Sosionomforbund begynte å arbeide med en revisjon av sin yrkesetikk i 1986, med mål om å jobbe for en yrkesetikk som ikke var et ansvarsfraskrivende regelverk. Et slikt regelverk løste ikke sosionomenes etiske dilemmaer i yrket, de gamle reglene ble sett på som uegnet som problemløsningsmetode, og de virket i tillegg profesjonssjåvinistiske og tilslørende (Beretning til NOSOs landsmøte 1989 i Lingås, 1993). Erklæringen ble vedtatt på forbundets landsmøte i 1989. Norsk Sosionomforbund og IFSW forsøkte å legge til grunn en annerledes tenkning om yrkesetikk i arbeidet for å lage nye yrkesetiske retningslinjer, og det ble lagt vekt

på at det var trekk ved den spesielle yrkesutøvelsen sosialarbeidere utførte som fremmet behovet for en spesiell yrkesetikk. Dette gikk blant annet på maktaspektet i sosialt arbeid. Lingås var selv sentral i arbeidet med å lage nye yrkesetiske retningslinjer i Norsk Sosionomforbund og IFSW, og begrunner behovet slik: ”Sosialarbeidere står i et særlig forhold til klienter når det gjelder makt, noe som daglig stiller sosialarbeidere overfor verdivalg som kan være spesielle i forhold til andre yrker, eller i forhold til den vanlige samfunnsborgers verdivalg” (Lingås, 1993:3f). Denne nytenkningen banet veien for det yrkesetiske grunnlagsdokumentet som sosialarbeiderne har i dag.

7.1.7 Fra ansvarsfraskrivning til personlig ansvar

I den nye yrkesetiske modellen som ble fremmet på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, ble det formulert en del forventninger om tilslutninger til et sett verdier, og i motsetning til den tradisjonelle yrkesetikken fantes ingen plikter eller regler (Lingås, 1993). Ønsket med den nye yrkesetikken var å klargjøre verdigrunnet i sosialt arbeid. Målet var å bevisstgjøre den enkelte sosialarbeider om verdier og valg, og den enkeltes *personlige ansvar* for sine handlinger og valg skulle gjøre ansvarsfraskrivningen vanskeligere. Ifølge Lingås var modellen inspirert av Habermas’ diskursetikk eller kommunikativ etikk, som legger vekt på at etiske konflikter i det moderne samfunnet må springe ut av diskusjoner mellom de som er berørt av konflikt (Habermas, 1981 i Lingås, 1993). Erklæringen om etiske prinsipper i sosialt arbeid ble bygget på tre innfallsvinkler; en klargjøring av verdigrunnet i sosialt arbeid, en hjelp til å finne fram til og analysere etiske dilemmaer, samt en metode for å avveie etiske dilemmaer (Lingås, 1992 i Lingås, 1993).

Eide (2008) mener prinsipperklæringen var mer åpen enn den foregående. Sosionomene ble tydeligere som etiske aktører, da den enkelte sosialarbeider ble forstått som en som selv måtte vurdere situasjonen. Den nye erklæringen imøtegikk dermed kritikken, som i stor grad gikk ut på at reglene ikke tok hensyn til det komplekse feltet der reglene skulle komme til anvendelse. Eide mener imidlertid at skillet mellom kontekst og kodeks ikke ble fullt opphevet eller svekket. Prinsippene forble, lik som reglene, formulert forut for og uavhengig av aktuell kontekst.

7.1.8 Dagens yrkesetiske prinsipper

Sosialarbeidere har i dag altså et yrkesetisk grunnlag og en profesjonsetikk som er nedtegnet i Fo's Yrkesetiske grunnlagsdokument (FO, 2010). Disse ble vedtatt i 2002, og ifølge Eide (2008), så nærmet profesjonsetikken og konteksten seg hverandre ytterligere. Eide beskriver *kontekst* i denne sammenhengen som at "[...] oppmerksomheten dreies mot etikk og etiske utfordringer i praksis slik de erfares og forstås" (ibid:30). Prinsippene fra 1989 ble videreført samtidig som flere nye verdier kom til, i tillegg til at yrkesutøvelsen og relasjonen mellom yrkesutøver og klient ble fremhevet. I dokumentet påpekes det at yrkesetikken er en viktig del av profesjonsutøvelsen. Dette kan leses som at den bør aktivt reflekteres over og bli implementert i det daglige arbeidet. Eide (2008:30) sier at de «[...]profesjonsetiske kodeksene skal være handlingsregulerende i et komplekst felt og ha gyldighet for mennesker med ulike etiske og verdimeslige preferanser». De ulike profesjonene som innlemmes i dagens Yrkesetiske grunnlagsdokument kan ha ulike arbeidsoppgaver, men de har likevel det til felles at arbeidsoppgavene skal fremme andres velferd, andres ve og vel (ibid:31). Det legges vekt på at «*yrkesutøvelsen [...]er basert på humanistiske og demokratiske verdier*» (FO, 2010). Dette kommer eksplisitt til uttrykk, ikke som regler eller imperativer som «sosialarbeideren skal..», slik som i de tidligere yrkesetiske retningslinjene, men som en mer selvfølgelighet i presensform.

«[...] Yrkesutøverne fremmer likeverd og respekt, møter menneskers behov og bidrar til at de får brukt sine ressurser. Arbeidet skal ivareta enkeltindividet og forståelsen av menneskenes gjensidige avhengighet av hverandre for å skape livskvalitet for alle. Solidaritet med utsatte grupper, kamp mot fattigdom og for sosial rettferdighet er en viktig del av yrkesgruppenes identitet» (FO, 2010).

Dagens yrkesetiske prinsipper er mer generelle enn de tidligere retningslinjene. De er formulert som prinsipper, og de skal gi grunnlag for handling og begrunnede verdivalg i yrkesutøvelsen. Dagens dokument har gjort en dreining til «verdier som forplikter», og skal være en basis for refleksjon.

7.1.9 Yrkesetisk grunnlagsdokument og avdekking av uetisk praksis

Men dokumentet henvender seg ikke bare til de profesjonelle yrkesutøverne. Målet med dokumentet, slik det står skrevet, er ikke bare å styrke de profesjonelles etiske bevissthet og handling alene. Målet med det Yrkesetiske dokumentet er også å gi klienter innsyn i disse profesjonenes etiske grunnlag, å sette kritisk søkelys på sosial- og helsetjenestene, å bidra til å legitimere utøvelsen av yrket, å gi inspirasjon og veiledning for etisk refleksjon og diskusjon, samt å være et grunnlag for klager til Yrkesetisk råd (FO, 2010).

Dette kan tolkes som om det etiske ansvaret ikke bare står og faller på sosialarbeideren alene. Det inkluderer både klienter, kollegaer, ledere, organisasjoner og befolkningen generelt når det gjelder å avdekke etisk uforsvarlig praksis. Egne kapitler i dokumentet tar opp og drøfter etiske utfordringer og problemområder som yrkesutøverne står overfor, og i siste del beskrives Yrkesetisk Råds funksjon og retningslinjer for rådets arbeid. Dette er altså ment som en veileder også for andre enn sosialarbeiderne selv.

7.1.10 Yrkesetisk grunnlagsdokument og individuelt ansvar

Et punkt i grunnlagsdokumentet fremhever den enkelte sosialarbeiders *individuelle* ansvar. Punktet legger vekt på at sosialarbeidere, altså barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferds-arbeidere er «forpliktet til å holde et høyt faglig nivå. Dette gjelder faglig kunnskap, etisk refleksjon og kvalitet [...]». Videre i punktet står det at «Den enkelte yrkesutøver er ansvarlig for egne handlinger. Selv om en handling er pålagt av overordnet myndighet, så er det den enkelte yrkesutøver som handler, gjør de etiske vurderingene og som står inne for konsekvensene av disse» (FO, 2010). Det står eksplisitt i dokumentet at den enkelte profesjonelle har ansvar for *hver handling i arbeidet sitt*, selv om handlingen er pålagt fra den overordnede myndighet.

Samtidig påpekes det under prinsippet ”Lojalitet”, at sosialarbeideren forplikter seg primært til å være lojal mot den mest utsatte parten i situasjoner hvor den profesjonelle kommer i interessekonflikter, for eksempel mellom foreldre og barn. Videre legges det vekt på mer strukturelle, organisatoriske interessekonflikter:

”[...] I situasjoner hvor krav om effektivitet eller stramme budsjetter vil ramme den enkelte bruker/klients rettigheter eller behov, rangerer lojalitet ovenfor bruker/klient over lojalitet mot kolleger og arbeidsgivere” (FO, 2010).

7.1.11 Internasjonale kodekser og individuelt ansvar

FO er medlem av IFSW (The International Federation of Social Workers), og har sluttet seg til den internasjonale etikkerklæringen. Dette yrkesetiske dokumentet ble vedtatt på verdenskongressen i 1994, og omhandler normer og prinsipper i helse- og sosialfaglig arbeid. Dette er generelle prinsipper som skal fungere som en pekepinn eller rettesnor for hvert lands yrkesetiske prinsipper, slik de første yrkesetiske reglene som ble utarbeidet i USA fungerte som rettesnor for andre land. IFSW (1994) definerer noen av disse prinsippene slik:

“Social workers need to acknowledge that they are accountable for their actions to the users of their services, the people they work with, their colleagues, their employers, the professional association and to the law, and that these accountabilities may conflict”.

“Social workers should foster and engage in ethical debate with their colleagues and employers and take responsibility for making ethically informed decisions”.

”Social workers should be prepared to state the reasons for their decisions based on ethical considerations, and be accountable for their choices and actions”.

Prinsippene understreker, i likhet med det norske *Yrkesetiske Grunnlagsdokument*, hver enkelt sosialarbeiders *individuelle ansvar*. Etikkerklæringen understreker også, lik som i det norske dokumentet, at sosialarbeidere ofte står i dilemmaer der hensynet til klienters interesser må veies mot hensynet til arbeidsgivers eller systemets interesser.

“Challenging unjust policies and practices – Social workers have a duty to bring to the attention of their employers, policy makers, politicians and the general public situations where resources are inadequate or where distribution of resources, policies and practices are oppressive, unfair or harmful” (ibid).

Det er altså hensynet til klienten og klientens interesser som må veie tyngst når det oppstår dilemmaer i sosialarbeiderens praksishverdag.

7.2 En drøfting av praksiseksempel i forhold til yrkesetiske kodekser

Sosialarbeidernes profesjonsetikk er i dag altså nedtegnet i det Yrkesetiske grunnlagsdokumentet og i den internasjonale etikkerklæringen. På hvilken måte kan man si at yrkesetikken har innvirkning i den konkrete situasjonen på kafeen, når sosialarbeiderne, Martin og de andre klientene, må forholde seg til de endringene som skjer med tilbudet? Hvorvidt hadde disse prinsippene egentlig implikasjoner i praksisen? Var de til hjelp da Martin opplevde seg avvist og trakk seg tilbake fra fellesskapet, eller var de bare fine ord på papiret? Har dreiningen fra pliktbaserte retningslinjer til retningslinjer med fokus på «verdier som forplikter» ført til mer individuelt ansvarlig profesjonsutøvere, og er risikoen for ansvarsfraskrivelse mindre i dag?

7.2.1 Rom for skjønn?

Berit Skorstad sier at yrkesetikken skal være et bidrag til å bevisstgjøre sosialarbeidernes egne holdninger og verdier, og at refleksjon rundt etiske prinsipper kan være viktig for å utøve god etisk praksis (Skorstad 2008:192). Solveig B. Eide (2008:31) påpeker at sosionomene ikke er en ensartet gruppe når det er snakk om etikk og verdioppfatning. Den enkelte sosionom eller sosialarbeider vil sette sitt preg på det arbeidet som gjøres, for ”profesjonsetikken er handlingsregulerende i et felt der det gis rom for skjønnsutøvelse” (ibid).

NPM tradisjonen har på den ene siden gjort en dreining bort fra ønsket om ansatte som ”kun gjør det de får beskjed om”, og til ønsket om mer individuelt ansvarlige ansatte. Men dette synes vanskelig å forene med det faktum at de også er resultat- og målorienterte, og hvor føringer som legges preger den enkelte praksis. Både i den internasjonale etikkerklæringen samt i det norske grunnlagsdokumentet fremheves plikten til å ta hensyn til klienten fremfor arbeidsgivere og overordnede myndigheter. I praksisfortellingen ser vi at yrkesetikken godt kan ha kommet til nytte i praksis, som en basis for det arbeidet og de verdiene de ansatte stod for. Men dette hjalp ikke de ansatte i den avmaktssituasjonen de kom i. Er det i profesjonsetikken tatt høyde for en praksis hvor reglene, imperativene ikke blir formulert i egne retningslinjer, men blir krevd ovenfra eller fra eksterne hold? De ansatte opplevde å bli

styrt av den lokale ledelsen som valgte å flytte dem tilbake til den ordinære saksbehandlerrollen. Som tidligere nevnt, kan det være slik som Vetlesen (2001) frykter, at endringer i sosiale praksiser reduserer heller enn å styrke muligheten til å tilegne seg og utøve dyder som fremmer ansvarsfølelse for andre? Var det ubehaget ved ikke å kunne *svare på* Martins konkrete og personlige behov, som gjorde at sosialarbeiderne som skulle opprettholde tilbudet ikke lenger maktet å ta dette ansvaret?

7.2.2 Praksis som korrigerer av yrkesetikken

Eide (2008) er kritisk til at profesjonsetikken ensrettet skal begrunnes ut ifra et politisk mandat, profesjonsinteresser eller en mer allmenn etikk. Hun sier at det er spor av en forståelse som innebærer at profesjonsutøveren etisk sett kan informere og danne basis for profesjonsetikken – det kontekstuelle gis etisk status. Med andre ord så mener hun at etisk informasjon og korreksjon også bør gå fra felt og profesjonsutøvelse til formulerte prinsipper. En kan spørre seg hvordan og hvorvidt dette fungerer i praksis. Den sosialfaglige praksisen i eksempelet ble endret som følge av bestemmelser gjort utenfra. Hvilke muligheter har de ansatte til å korrigere og påvirke yrkesetikken når kravene om å følge plikter blir så store? Det kan synes som om de ansatte på kafeen mistet noe av det personlige engasjementet. Spørsmålet er om muligheten til korreksjon og påvirkning av yrkesetikken i praksis bare blir fine ord på papiret, om de er forbeholdt de som blir spurt, om det finnes en systematisk innhentning av erfaringer blant sosialarbeidere flest, eller om dette er forbeholdt noen få.

I tillegg til at yrkesetisk dokument er ment som inspirasjon og veiledning, og et grunnlag for diskusjon, så er det også ment å være et grunnlag for klager til Yrkesetisk råd. Kunne dette vært en mulighet for sosialarbeiderne, klientene eller dem i fellesskap å samarbeide om en slik klage? Kunne det ha styrket klientenes følelse av verdighet å gjøre dette i fellesskap med de ansatte? Men å kunne gjøre dette forutsetter at det blir informert om bakgrunnen for å klage, og om hvilke muligheter som finnes. Ville ikke dette også kunne styrke relasjonen mellom klientene og de ansatte? Klienten ville ha mulighet til å få styrket følelsen av verdighet, og den ansatte vil kunne fungere som klientens «advokat», slik det i utgangspunktet er ment. Det krever mot å melde fra eller å klage. En viktig dyd eller moralsk egenskap hos den enkelte. Men det forutsetter vel også en kultur på arbeidsplassen hvor det er åpenhet og trygghet, samt god informasjonsflyt både innad i organisasjonen og utad mot samfunnet.

Sosialarbeiderne fikk oppgaven med å informere klientene om reduksjonen av tilbudet, og måtte gjøre de etiske vurderingene etter nedbemanningen og tidsbegrensningen. *Yrkesetisk grunnlagsdokument* sier at sosialarbeiderne må stå inne for konsekvensene av etiske vurderinger. Kan man virkelig kreve dette i en slik praktisk situasjon, hvor man ønsker å handle annerledes? Den profesjonelle kjenner at det er vanskelig å stå i denne konflikten eller «skvisen». Kan sosialarbeideren bli stilt til ansvar i situasjoner der man må handle på tvers av egen overbevisning? Det påpekes jo samtidig at sosialarbeideren først og fremst forplikter seg til å være lojal mot den svakeste part.

På en annen side kan en spørre seg om det er riktig bare å kritisere systemet eller de som tar avgjørelser? Sosialarbeideren er, i kraft av sin stilling, i en posisjon som vil være utfordrende og preget av ulike hensyn. Velger en likevel å bli værende i en jobb som nettopp krever dette, må man ikke da selv, hver og en, forsøke å flytte fokus bort fra et system man ikke selv kan endre helt og fullt? Å bli mer opptatt av og bevisst på de områdene der man faktisk kan bidra med noe konstruktivt og meningsfullt? Pål Repstad (1998) mener at det vil være en svakhet ved ethvert samfunn å overlate omsorgen for hverandre til å utelukkende basere seg på personlige relasjoner. Det oppstår en faren dersom det blir lagt lite vekt på strukturer til fordel for det relasjonelle og nære.

8 Analyse – hvordan kan sosialarbeideren forstå ansvar?

Utgangspunktet for denne oppgaven er et konkret eksempel fra praksis i førstelinjetjenesten. Eksempelet belyser i begynnelsen sosialarbeidernes engasjement og entusiasme da de etter oppstarten av et lavterskeltilbud opplevde en forbedret kontakt og positiv utvikling i samarbeidet med klientene. Det oppstod en gjensidighet i møtet dem i mellom, hvor de møttes som mer likeverdige enn det rammene på kontoret tidligere gav mulighet for. Det var et tidkrevende arbeid å opparbeide tillit. Sosialarbeiderne så at denne formen for arbeid gav mer tid og større rom for kreativitet, spontanitet i møtet og økt mulighet til å støtte opp under den enkeltes ressurser. En positiv utvikling som gav mening og motivasjon for den enkelte sosialarbeider. Etter ett års tid ble det fra ledelseshold besluttet å redusere tilbudet, da sosialarbeiderne ikke kunne vise til konkrete, målbare og tallfestede resultater. Sosialarbeiderne viste imidlertid til bedre miljø blant klientene, bedre samarbeid mellom sosialarbeiderne og klientene, samt økt oppslutning rundt aktiviteter som ble satt i gang.

Hvordan kan sosialarbeiderne forstå ansvar i dette spenningsfeltet mellom hensynet til klientene på kafeen og kravet om å følge de føringer som blir lagt?

For å kunne svare på problemstillingen «hvordan kan sosialarbeideren forstå individuelt ansvar i dag?» vil jeg i denne delen av oppgaven hente fram delspørsmålene under problemstillingen for deretter å returnere til problemstillingen i slutten av kapitlet.

8.1 Hva betyr individuelt ansvar for den enkelte sosialarbeider i dag i møte med klienten ansikt til ansikt?

Dilemmaene som oppstår i praksiseksempelen er ikke uvanlige i helse- og sosialfaglig sammenheng. Jeg har funnet holdepunkter for dette blant annet hos Vike (m.fl. 2002, 2004), Kroken (2006), Nordby (2012) og Damsgaard og Eide (2012). Hovedtrekk i deres arbeid handler om at ansvar for ledere skiller seg fra det konkrete ansvaret som førstelinjearbeidere må ta på grunn av deres nærhet til klientene. Høye forventninger til resultater og måloppnåelse kan gi dårlig samvittighet hos sosialarbeiderne, som kan oppleve seg oversvømmet med ansvar. Det er lite samsvar mellom de ressursene førstelinjearbeiderne blir tildelt, og de høye ambisjonene til velferdsstaten. De høye ambisjonene synes å fordekkes

som et effektivitetsproblem, som igjen søkes løst gjennom reformer som søker mål- og resultatstyring og mer effektive tjenester. Levinas (1996, [1972]1996) utfordrer nettopp dette systemperspektivet, da han beskriver det store alvor i at ethvert menneske tiltales og stilles til uendelig ansvar i møte med Den Annen. Han mener at ansvar er nedlagt i et hvert menneske, men appellen fra den andre om et gjensvar oppstår i selve møtet, ansikt til ansikt. Som sosialarbeider finner jeg dette perspektivet tankevekkende, og det støtter mine refleksjoner i forhold til egen yrkesrolle. Ifølge Levinas har alle mennesker, ikke bare profesjonelle dette ansvaret ilagt seg. Han skiller altså ikke mellom profesjonelle og hjelpesøkende. Hvert enkelt menneske har ulikt utgangspunkt med tanke på ressurser, anlegg, evner og egenskaper som vil påvirke hvordan en er i stand til å svare på appellen. Som jeg tidligere har trukket frem, sier Eide (2008) at sosialarbeidere har et stort etisk ansvar i møtet i kraft av sin yrkesrolle. Levinas drøfter ikke forskjellen mellom profesjonelt ansvar og ansvar som vi alle har. I lys av de ulike teoriene og forskernes arbeid i oppgaven har jeg blitt minnet om betydningen av dydene hos den enkelte sosialarbeider. At det kreves noe mer enn kun utdanning og kvalifikasjoner i seg selv for å kunne forstå hva ansvar betyr. Vetlesen (2001) peker på faren for at sosiale praksiser kan bidra til å undergrave dyder som fremmer ansvarsfølelse for andre, og hevder at individer må ansvarliggjøres ikke bare som privatpersoner, men også som profesjonsutøvere.

Nordby (2012) er skeptisk til at førstelinjearbeidere blir utelatt fra beslutningsprosesser. Mangelfull informasjon og mangel på begrunnelser for avgjørelser som har betydning for deres praksishverdag, vil kunne føre til maktesløshet og resignasjon. Et fellestrekk ved disse forfatterne er nettopp deres opptatthet av praksiser i byråkratiske organisasjoner og med trekk fra NPM. Dersom Webers syn på byråkratiet legges til grunn, hvor en håndterer saker på en distansert, saklig og nøytral måte, kan det synes som om det ikke er nødvendig for saksbehandleren å ha en sosialfaglig profesjonsutdanning. I et byråkratisk system hevder Weber at det relasjonelle i arbeidet blir svekket til fordel for de byråkratiske oppgavene. Weber ser i tillegg på profesjoner som sammenslutninger, hvor kampen om profesjonens legitimitet kan få størst oppmerksomhet. Ut fra dette kan faren bli at fokus og ressurser handler om å ta vare på egen profesjon, egen posisjon i arbeidslivet, fremfor hensynet til og engasjementet for klientene. I forbindelse med revidering av yrkesetikken på 90-tallet poengterte Lingås (1993) at sosialarbeidere står i et særlig forhold til klienter når det gjelder makt. Dette hevder han at stiller dem overfor verdivalg som kan være spesielle i forhold til

andre yrker, eller i forhold til den vanlige samfunnsborgers verdivalg. Ut ifra dette er det viktig at sosialarbeidere klarer å se og erkjenne at det ligger et stort etisk ansvar i denne yrkesrollen.

8.2 Hvilket individuelt ansvar har eller tar den enkelte sosialarbeider i dag, i spenningsfeltet mellom hensynet til klient og system?

Det å se på de lange linjene i historien har gitt økt forståelse for hvor tidløst spørsmålet om omsorg for andre er. Jeg har funnet at de samme dilemmaene og utfordringene i forhold til samfunnets syn på det å gi hjelp har gjentatt seg gjennom historien. Pendelen har svingt mellom familiens og den enkeltes ansvar for seg selv, og samfunnets ansvarstagen.

Samfunnets ansvar ble tydeligere etter reformasjonen. Det gikk et skille her. Blant andre er Seip (1994), Terum (2006), Hjelmtveit (2009), Kahl (2009) og Weihe (2004) opptatt av samfunnets syn på og håndtering av fattige og hjelpetrengende gjennom historien. Lovverket har stadig endret seg og ført til rettigheter for flere, i takt med utviklingen av velferdsstaten og da særlig etter 2.verdenskrig. Et tydelig trekk er endringen av hvordan arbeid for hjelpetrengende gjennom historien blir formulert eller omtalt i samfunnet. Stikkord her er dreiningen i omtalen av hjelpetrengende fra verdig/uverdige trengende til selvforskyldt/uforskyldt, samt dreiningen fra fattiglovgivning til lov om sosiale tjenester. Dette mener jeg at gjenspeiler en tilsynelatende holdningsendring til mennesker som trenger hjelp, men spørsmål kan stilles om det i praksis har skjedd store endringer. I forlengelsen av dette blir også spørsmålet om hvordan sosialarbeideren kan forstå ansvar i sitt arbeid aktualisert.

I dag er sosiallovgivningen spesielt rettet mot arbeidsrettede tiltak, og å få flest mulig ut i aktivitet og/eller arbeid. Aktivitet og arbeid er viktig for hvert enkelte menneskes opplevelse av egenverd. Sosiallovgivningen preger også sosialarbeidernes arbeid. Men motstridende behov kommer til syne. Det handler ikke kun om hjelpemottakerens ve og vel, men også om samfunnets behov for mer kontroll. Ruyter (2001) er opptatt av denne tvetydigheten i omsorgen, og det allmenne ubehaget som oppstår i møtet mellom den som gir hjelp og den som mottar hjelp. Legd, tukthusanordningen og pietismens disiplinerende praksis er noen kjennetegn ved samfunnets tidligere håndtering av hjelpetrengende. Det kan synes som det

også i dag skjer en form for skjult disiplinering i dagens organisering, regelverk og lovgivning, ved at det stilles økt krav om aktivitet og deltakelse.

I likhet med utviklingen av sosiallovgivningen, så kommer det i oppgaven frem at også sosialt arbeids utvikling bærer preg av en veksling. I denne sammenheng handler det om synet på hvordan faget har blitt og blir praktisert. Spørsmålet er, som Christiansen (1977) stilte på 70-tallet, om arbeidet bør vektlegge endringsorientering og relasjonelt arbeid, eller saksbehandlings- og forvaltningsorientering. Innføringen av reformer i tråd med New Public Management har ført til at saksbehandlings- og forvaltningsorientering har fått større plass i det profesjonelle arbeidet. Dette påpekes blant annet av Thomassen (1995) og Lingås (1998). Forskerne antyder at denne dreiningen vil gå på bekostning av det relasjonelle arbeidet, og uttrykker bekymring for de konsekvensene dette vil kunne få. Dersom det relasjonelle arbeidet blir nedtonet vil også de konkrete møtene mellom sosialarbeider og klient bli færre. Jeg vil trekke fram det jeg oppfatter som noe av det mest betydningsfulle ut ifra arbeidet med oppgaven i lys av praksiseksempelen. Altså betydningen av møtet mellom profesjonell og klient, som ifølge Levinas er en forutsetning for at ansvaret skal vekkes. Dersom sosialarbeiderne blir fratatt tid og ressurser til relasjonelt arbeid, og møtene blir færre, hvordan kan sosialarbeiderne klare å velge å bli værende og møte klientene, i stedet for å trekke seg unna? Weihe (1997) er opptatt av opplevelsen av mening i relasjonelt arbeid, og omtaler dette som selve bærebjelken i arbeidet. I løpet av oppgaven har nettopp opplevelsen av mening blitt betydningsfull. At opplevelsen av mening ved å møte den enkelte, til tross for begrensede betingelser, kan styrke sosialarbeideren i avgjørelsen om å bli, og ikke distansere seg. Å ta ansvar ved å svare på den andres appell.

8.3 Hvem har ansvaret – klienten, den profesjonelle eller samfunnet?

Som nevnt tidligere har spørsmålet om hvem som har ansvaret vært sentralt og aktuelt gjennom historien. Sosialt arbeid som profesjon er av nyere dato, og samfunnsoppdraget er særegent for sosionomene. Sosialt arbeid ble utviklet i tråd med utviklingen av fattigforsorgen og synet på de fattige i Norge. Det ble innledningsvis og i lys av praksiseksempelen stilt spørsmål om hvorvidt for mye ansvar er lagt over på samfunnet. Stamsø (2010) og Hjelmtveit (2010) er blant dem som er opptatt av de nye reformene som ble innført på begynnelsen av 1980-tallet. NPM skulle effektivisere offentlig sektor hvor ressursene viste seg ikke å være

tilstrekkelige i forhold til de rettighetene og ytelsene som ble lovet. Max Weber ([1922]2000) mener byråkratiet oppstod for å utjevne økonomiske og sosiale forskjeller. Velferdsstaten Norge preges av økte rettigheter for den enkelte. Flere forskere (Bukve 2012, Øgård 2005) stiller blant annet spørsmål ved om NPM-reformer faktisk holder det de lover og om de er hensiktsmessige i forhold til offentlig styring. Stamsø (2010) hevder at reformene, til tross for gode hensikter, kan føre til et mer kontrollerende, og hierarkisk system, i tråd med Webers fremstilling av byråkratiet. Dilemmaene oppleves, som tidligere beskrevet, mest belastende for de profesjonelle som står nærmest dem som har krav på og rett til hjelp.

Profesjonsetikken til sosialarbeiderne har vært igjennom en utvikling, fra regelorientering mot verdier som forplikter. Lingås og Seim er blant dem som er skeptiske til regelorienteringen, da de mente det økte faren for ansvarsfraskrivelse som vel også kan sies å føre til større avstand mellom sosialarbeider og klient (Eide, 2008). Dagens yrkesetiske retningslinjer poengterer at den enkelte er forpliktet til å handle til beste for «den mest utsatte part» (FO, 2010). Dette innebærer hensynet til den hjelpesøkendes autonomi og medbestemmelse, som igjen forutsetter kontakt mellom disse. Eide (2008) er opptatt av at profesjonsetikken nettopp må ha sin basis i praksis, og går ett skritt videre i diskusjonen hvor blant andre Nordtvedt (2005) og Grimen (2005) er sentrale. Eide mener det ikke er nok å forankre ansvaret sosialarbeideren har i mandatet fra samfunnet og i politikken (Parsons og Grimen), i profesjonen selv (Weber), eller i allmenmoral (Nordtvedt blant andre). Faren for at den hjelpesøkendes autonomi svekkes, synes større der ansvaret blir forankret uavhengig og fjernt fra praksis. I praksiseksempelen opplevde klientene å bli møtt slik at deres autonomi ble styrket, det oppstod en gjensidighet hvor de opplevde seg mer likeverdige i det fellesskapet og i samhandlingen som oppstod. Levinas mener at det er nettopp i møtene at ansvaret vekkes, men han er ikke opptatt av det gjensidige i møtet. Dersom sosialarbeideren ikke forventer et gjensvar, synes faren for paternalisme og maktovergrep å være stor. Irene Levin poengterer det som vektlegges av Den Internasjonale Sosialarbeiderorganisasjon (IFSW), men også i Yrkesetisk grunnlagsdokument for sosialarbeidere, vernepleiere, barnevernspedagoger og velferdsarbeiderne: Hensikten og formålet med sosialt arbeid er å fremme likeverd og respekt, og å bidra til at mennesker blir møtt på sine behov og får brukt sine ressurser. I lys av dette kommer en ikke utenom at ansvaret også må vekkes hos klienten i møtet med sosialarbeideren. Hvordan man evner å svare på appellen som oppstår er som vi har sett avhengig av hvilke dyder den enkelte innehar. Med et slikt utgangspunkt, en slik holdning, og

for å kunne forstå mer av hva ansvar betyr, kan det «å se innover» gi større innsikt. Levinas er altså opptatt av det allmenne i kraft av å være menneske, om valget vi har for å svare eller ikke å svare den andre når ansvaret vekkes. Sosialarbeideres oppgave er også å styrke og å lete fram klientenes egne ressurser. Å kreve et gjensvar nettopp for at klientene selv skal kunne oppleve mening og få styrket håp.

8.4 Hvor kommer ansvaret fra?

I lys av praksiseksempelen og forskningen blir det tydelig at begrensninger blir satt for hvorvidt møter finner sted, ansikt til ansikt. Men dersom en ikke ser og ikke hører, dersom en ikke får mulighet til dette, hvor kommer da ansvaret fra?

Når avstanden blir større, når møtene blir færre, så kan en også være en omsorgsfull sosialarbeider. Det handler, slik Vetlesen (2001) hevder, om evne til å utvikle egenskaper eller dyder som kreves for å vise omsorg. Møtene forsterker, aktiverer eller stimulerer til å forplikte seg i omsorgsrollen over tid. Når møtene derimot ikke skjer, så blir den enkeltes egenskaper eller dyder av vel så stor betydning. Da vekkes ansvaret uten det Levinas mener er en forutsetning, nemlig møtet, ansikt til ansikt. Når mange sosialarbeidere opplever å få dårlig samvittighet og en følelse av utilstrekkelighet, er det vel egenskaper hos den enkelte som gjør at nettopp disse kjenner sterkere på dilemmaene. Dersom sosialarbeiderne ut ifra egen overbevisning og personlige egenskaper ikke får handle slik de mener er riktig, er det forståelig at noen ikke lenger makter å bli værende i det begrensede handlingsrommet. Som Christoffersen (2011) sier, er det en tydelig spenning mellom mandatet fra samfunnet og etikken i profesjonsutøverens faglige skjønn. Hvordan den enkelte sosialarbeider utøver sitt faglige skjønn kan sies å avhenge av hver enkelts dyder eller egenskaper. Dersom mandatet fra samfunnet er overordnet og tar det meste av oppmerksomheten i det daglige arbeidet, så er det nærliggende at den enkeltes egenskaper eller dyder ikke blir stimulert og utnyttet til beste for klienten. Ansvaret for den andre vekkes ikke på samme måte dersom ikke blikket rettes mot den andre i like stor grad.

8.5 Hvordan kan sosialarbeideren forstå ansvar?

Det er noen hovedtrekk som har utmerket seg gjennom arbeidet med spørsmålene om forståelsen av ansvar.

De ulike perspektivene i denne oppgaven har vist at sosialarbeidere har hatt en utfordrende dobbeltrolle gjennom tidene. En krevende dobbeltrolle som preger sosialarbeidere like fullt i dag. Dersom sosialarbeideren blir bevisst på og holder fast på betydning og verdien av det enkelte møtet, ansikt til ansikt, kan dette være en hjelp til å velge nærhet til klientene. Økt forståelse av ansvar kan da innebære at en ikke slår seg til ro med og godtar tingenes tilstand, men tvert imot blir styrket i det å kreve den svakestes rett. Å også tydeligere kunne skille mellom det sosialarbeideren kan eller ikke kan gjøre noe med i den praktiske hverdagen. En slik forståelse av ansvar, kan dermed bidra til at sosialarbeideren står sterkere i «advokatrollen». En slik forståelse innebærer at ansvaret ikke utelukkende kan forankres i mandatet fra samfunnet, i profesjonen eller i relasjonen alene. Ansvaret må komme innenfra, forstås innenfra og praktiseres med utgangspunkt i egne dyder, egenskaper og ressurser.

Solveig Eide (2008) sier at nærhet kan gi beskyttelse mot destruktive impulser. Det fruktbare samspillet som kan oppstå i rommet hvor den profesjonelle og klienten møtes kan som Vetlesen (2001) sier bidra til å stimulere og styrke de egenskapene som må til for å gi omsorg til andre. At sosialarbeideren velger å gi et gjensvar og å bruke sine dyder og egenskaper til beste for den andre. Dersom den profesjonelle også krever et gjensvar tilbake blir klienten bekreftet som menneske på en annen måte enn kun en som mottar hjelp. En beskyttelse mot at klienten skal oppleve følelsen av avmakt, og mot at sosialarbeideren skal skille mellom verdige og uverdige klienter. Å forstå ansvar på denne måten vil kunne bety at klientene blir styrket i å ta ansvar for eget liv, og til å hente frem de ressursene den enkelte har og på den måten styrke deres håp. Filosofen Gabriel Marcel beskriver håpet slik:

”Håpet er det stoff vårt liv er laget av.

Det kan være ille tilredt og medtatt,

men det ligger likevel i sjelens kjerne

og kan bare utryddes sammen med livet selv.”

(Hummelvoll, 1997:39)

Det kan være nærliggende for sosialarbeidere som opplever store utfordringer i praksis å kritisere strukturelle forhold i samfunnet og i organisasjonen en jobber i. En holdning om at nødvendige forandringer må skje der, at ansvaret må tas der. Det er viktig ikke å slå seg til ro

med kritikkverdige forhold, arbeidsforhold som undergraver sosialt arbeids verdigrunnlag. Ved å være bevisst på betydningen og verdien av det som skjer i relasjonen, uavhengig av hvor ofte møtene skjer, vil det kunne styrke sosialarbeiderens opplevelse av mening. Opplevelsen av mening som er en viktig bærebjelke i det relasjonelle arbeidet.

9 Avslutning

Spørsmålet om *hvordan sosialarbeideren kan forstå individuelt ansvar i dag* er temaet for denne oppgaven. Ved å ta utgangspunkt i et praksiseksempel og drøfte dette ut ifra ulike analytiske perspektiver har jeg hatt mulighet til å få en utvidet og mer nyansert forståelse av ansvar i yrkesrollen. Mitt utgangspunkt var den særegne dobbeltrollen sosialarbeidere står i; som «portvakt» for velferdsstaten og som klientens «advokat».

Funn i oppgaven viser at det ikke alltid er samsvar mellom samfunnets høye ambisjoner om hva velferdsstaten skal kunne bidra med og de begrensede ressursene som stilles til rådighet. Den historiske fremstillingen av sosialt arbeid viser at spenningen mellom det å forvalte samfunnets ressurser på en forskriftsmessig måte og det å ivareta hensynet til klientens beste har preget sosialt arbeid siden det ble et eget fag. Dilemmaene er ikke av ny dato. Det samme kan sies om diskusjonen om hvem som skal ha ansvaret for de hjelpetrequende og hvorvidt man skal kreve noe tilbake fra dem som mottar hjelp. Det er også en fare for å skille mellom dem som gjennom historien har blitt betegnet som verdige og uverdige trengende. På den ene siden har samfunnet behov for kontroll og en form disiplinering, samtidig er det viktig å vise til den enkeltes ansvar for eget liv. Det er en allmenn tvetydighet i omsorg som gis.

Sosialt arbeid som fag ble utviklet da staten overtok ansvar for å gi omsorg til hjelpetrequende. Godt sosialt arbeid avhenger av gode systemer. Ettersom velferdsstaten har utviklet seg har det blitt behov for stadig flere profesjonelle til å forvalte de økte rettighetene i et omfattende regelverk. Sentralt i oppgaven er byråkratiets rolle i organisasjoner i dag. Kapasitetsproblemer i velferdsstaten har ført til et fokus på effektivisering og resultatorientering, og reformer med bakgrunn i New Public Management er blitt innført for å effektivisere velferdsstaten. Med utgangspunkt i Webers analyse av byråkratiet kan det se ut til at det ikke er så viktig hvem som utfører og forvalter ressursene så lenge vedkommende følger de føringene som blir lagt.

Sosialarbeidere har et stort etisk ansvar i kraft av sin yrkesrolle, da handlinger kan ha store konsekvenser for klientenes liv. I dagens helse- og sosialsektor kan det bli mindre rom for det relasjonelle. Levinas forståelse av ansvar utfordrer det byråkratiske systemet fordi avstanden

mellom sosialarbeider og klient synes å bli større. Levinas mener opplevelsen av ansvar vekkes i møte med den Andre, ansikt til ansikt, men dagens helse- og sosialsektor preges av organisering og byråkratisering setter begrensninger i forhold møtene. En måte å forstå ansvar på når møtene ikke skjer er at ansvaret må vekkes ved at sosialarbeideren er bevisst og tar i bruk sine egenskaper og dyder til beste for klienten. Levinas er ikke opptatt av det gjensidige i møtet, han skiller heller ikke mellom allment og profesjonelt ansvar. Viktigheten av gjensidighet i møtet mellom klient og sosialarbeider er likevel et sentralt funn i oppgaven. Gjensidighet er avgjørende for at klienten skal oppleve respekt og verdighet, men også for at sosialarbeideren skal oppleve mening i arbeidet. At sosialarbeideren opplever mening kan forebygge en disiplinierende og paternalistisk praksis, hvor det er lettere å holde avstand til klienten.

Den formelle yrkesetikken til sosialarbeidere er nedtegnet i «Profesjonsetisk grunnlagsdokument», og har gjort en dreining de siste tiårene fra regelorientering til *verdier som forplikter* den enkelte sosialarbeider. Dokumentet kan bli oppfattet kun som fine ord på papiret, og lite til nytte i den praktiske hverdagen dersom krav om målbare resultater overskygger ens egne faglige overbevisninger. Samtidig fremkommer det at dersom sosialarbeideren retter oppmerksomheten innover, mot egne verdier og holdninger, så vil grunnlagsdokumentet kunne være til hjelp og støtte i den praktiske hverdagen.

For en sosialarbeider vil det å få økt forståelse av ansvar være viktig for å kunne stå i en krevende praksishverdag. Jeg mener ikke at dilemmaene vil forsvinne eller bli færre, men at en utvidet og mer nyansert forståelse av ansvar vil kunne bidra til å få en økt opplevelse av mening i arbeidet.

Det har vært en selvreflekterende og analytisk prosess å skrive denne oppgaven.

Utgangspunktet var egne utfordringer i praksis, hvor kritikk av system og organisering var nærliggende. Det ble vanskelig ikke bare å forstå, men også å ta ansvar – ansvaret ble utydelig. Utfordringene berørte meg både som profesjonsutøver, men også som medmenneske i forhold til klientene. Søken etter forståelse av ansvar gjennom arbeidet med oppgaven har ført til at oppmerksomheten gradvis har blitt flyttet fra et kritisk blikk mot system og samfunnsstrukturer, til å bli mer rettet mot sosialarbeideren som person. Å forstå ansvar kan innebære å bli mer bevisst egne dyder og egenskaper, og å ta i bruk disse til beste for

klientene. En slik forståelse, at ansvar kommer «innenfra», vil kunne bidra til en økt erkjennelse av hva en kan gjøre noe med i den praktiske hverdagen, og hva en ikke kan gjøre noe med. Økt bevisstgjøring og refleksjon rundt strukturelle prosesser i samfunnet og hvordan disse kan påvirke en selv som profesjonell sosialarbeider er også viktig. Samtidig er det nødvendig at sosialarbeideren erkjenner den faktiske dobbeltrollen som er et særtrekk ved sosialt arbeid.

Det er noe allmennmenneskelig ved det *å ta* ansvar. Det gir mening som menneske. Men det er også noe allmennmenneskelig ved det *å bli tatt* ansvar for. I oppgaven blir det tydelig at individuelt ansvar må komme innenfra, forstås innenfra og praktiseres med utgangspunkt i egne dyder, egenskaper og ressurser. En slik forståelse av ansvar innebærer ikke å slå seg til ro med kritikkverdige forhold, men det kan styrke sosialarbeideren til å bli værende i den krevende dobbeltrollen, og å tale klientens sak. Jeg opplevde at sirkelen på en måte ble sluttet, ved at utgangspunktet og avslutningen viste seg å handle om sosialarbeideren som person.

Litteraturliste

Aamodt, Laila G. (2010): «Hvem var vi, hvem er vi, hvem blir vi. En profesjon i utvikling».

<http://www.fo.no/getfile.php/Filer/01%20FOsentral%20filer/Sosionomene/Sosionombok%202010/0.pdf> . [10.03.12]

Aarnes, Bjørn (1996a): ”Innledning”. I: E. Levinas, *Den Annens Humanisme*. ([1972]1996). S.9-16. 2.utg. Oslo: H. Aschehoug og Co. I samarbeid med Thorleif Dahls kulturbibliotek og det norske akademi for sprog og litteratur.

Aarnes, Bjørn (1996b): ”Asbjørn Aarnes. Emmanuel Levinas – liv og verk”. I: E. Levinas, *Den Annens Humanisme*. ([1972]1996). S. 191-220. 2.utg. Oslo: H. Aschehoug og Co. I samarbeid med Thorleif Dahls kulturbibliotek og det norske akademi for sprog og litteratur.

Aftenposten (2012). «Leder» s.2 Kultur og meninger. 24.september 2012.

Brochmann, Grete (2006): *Hva er innvandring*. Oslo: Universitetsforlaget

Bukve, Oddbjørn (2012): *Lokal og regional styring i eit institusjonelt perspektiv*. Oslo: Samlaget

Christiansen, Kikkan U. (1977): ”Klientarbeid i sosialomsorgen. Forvaltning eller behandling”. I: *Sosionomen*, 9/1977.

Christoffersen, Svein A. (1997): *Handling, person, samfunn. En innføring i grunnlagsetikk for helse- og sosialarbeidere*. Otta: Tano Aschehoug.

Christoffersen, Svein A., red. (2011): *Profesjonsetikk. Om etiske perspektiver i arbeidet med mennesker*. 2.utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Damsgaard, Hilde L. (2010): *Den profesjonelle sosialarbeider, Profesjonalitetens mange ansikter*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag

Damsgaard, Hilde L. og Ketil Eide (2012): ”Utfordringer i velferdsstatens yrker – slik nyutdannede profesjonsutøvere ser det”. I: *Fontene Forskning* 1/2012 s. 69-81.

Dictionary.com (2012): "respond" i: Online Etymology Dictionary. Dictionary.com.
<http://dictionary.reference.com/browse/respond> [11.09.12].

Eide, Solveig, Hans H. Grelland, Aslaug Kristiansen, Hans I. Sævareid og Dag G. Aasland (2003): *Fordi vi er mennesker: en bok om samarbeidets etikk*. Bergen: Fagbokforlaget

Eide, Solveig B. (2008): "Profesjonsetikkens Basis. En drøfting med utgangspunkt i endringer av norske sosionomers profesjonsetiske kodekser". I: Fontene Forskning 1/2008.

<http://www.fo.no/getfile.php/Filer/01%20FO-sentralt%20filer/Sosionomene/Sosionombok%202010/02%20Sosionomboka.pdf> [25.05.12]

Englund, Thomas og T. Solbrekke (2011): "Bringing professional responsibility back in". I: *Studies in Higher Education*, 7/2011, s. 847- 861.

<http://dx.doi.org/10.1080/03075079.2010.482205> [20.08.2011].

Eriksen, Erik O. og Anders Molander (2008): "Profesjon, rett og politikk". I: A. Molander og L.I. Terum (red.): *Profesjonsstudier*. S. 161-176. Oslo: Universitetsforlaget.

Fivelstad, Egil (2000): «Om Max Webers sosiologi. En innledning ved Egil Fivelstad» i: Max Weber: *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. 3.utg. s. IX-XXV. Oslo: Gyldendal.

FO (2010) "Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernpedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsarbeidere". <http://www.fo.no/>

Fossestøl, Bjørg (2012): *Kunnskapsbasert praksis i sosialtjenesten. Om profesjonalitet og dømmekraft i sosialt arbeid*. Avhandling (ph.d.). Universitetet i Oslo.

Grimen, Harald (2005): Profesjonsetikken sitt grunnlag. SPS arbeidsnotater nr.6:

<http://www.hioa.no/nor/content/download/21761/274630/file/6-2005,%20Grimen,%20Profesjonsetikken%20sitt%20grunnlag.pdf> [06.10.12]

Grimen, Harald (2011); «Profesjonelt ansvar og gode ansvarspraksisar» i: Første Steg 2/2011, s.30-33. http://www.utdanningsforbundet.no/upload/Forste%20steg/FS_2-11/1/Fs_2_2011_30-33.pdf [05.06.12].

Grønningsæther, Arne B. (2005): «Ubuntu, et nytt perspektiv på menneskelighet» i: Arne B. Grønningsæther (red.): *Rett eller galt – eller noe midt i mellom? Et studiehefte om yrkesetikk fra Fellesorganisasjonen (FO)*, s.32-35, 2007. LO media.
<http://www.fo.no/getfile.php/Filer/01%20FO-sentralt%20filer/Trykksaker/rettellergalt.pdf>
[28.05.12]

Halvorsen, Knut (2010) *Grunnbok i helse- og sosialpolitikk*. 4. utgave. Oslo. Universitetsforlaget

Hansen, Inger L.S. og Arne B. Grønningsæther (2010): *Nye Velferdssignaler. En analyse av stortingsmeldinger og offentlige utredninger om velferdspolitikken*. Fafo-rapport 2010.
<http://www.faf.no/pub/rapp/20184/20184.pdf> [05.08.12]

Hanssen, Jan-Inge (2010): ”Kommunal sosialpolitikk” i: Mary-Ann Stamsø (red.): *Velferdsstaten i endring. Norsk sosialpolitikk ved starten av et nytt århundre*. s.200-230. 2.utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Hjelmtveit, Vidar (2010): «Sosialpolitikk i historisk perspektiv», i: Mary-Ann Stamsø (red.): *Velferdsstaten i endring. Norsk sosialpolitikk ved starten av et nytt århundre*. s. 29-66. 2.utg. Oslo: Gyldendal Akademisk

Hovland, Beate I. (2011): *Narrativ etikk og profesjonelt hjelpearbeid*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Hudson, Julie D. (1997): “A model of professional knowledge for social work practice”. I: *Australian Social work*, 3/1997.
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03124079708414096> [11.9.12]

Hummelvoll, Jan K. (1997): *HELT – ikke stykkevis og delt*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Hutchinson, Gunn S. og Siv Oltedal (1996): *Modeller i sosialt arbeid. Fra ulike røtter til samme felt*. Tano Aschehoug. Otta.

IFSW, International Federation of Social Workers (1994): "Statement of Ethical Principles". <http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles/> [20.05.12]

IFSW, International Federation of Social Workers (2000): "Definiton of Social Work". <http://ifsw.org/resources/definition-of-social-work/> [06.03.12]

Kahl, Sigrun (2009): «Religious Doctrines and Poor Relief: A Different Causal Pathway» s. 267-296 i: K. v. Kersbergen og P. Manow (red.), 2009. *Religion, Class Coalitions and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press

Kokkinn, Judy (2005): *Profesjonelt sosialt arbeid*. 2. utg.. Oslo. Universitetsforlaget.

Kroken, Randi (2006): "Dersom moralsk ansvar omformes til teknisk ansvar". Nordisk sosialt arbeid, 2/2006 s.155-166.

Levin, Irene (2004) *Hva er sosialt arbeid*. Oslo. Universitetsforlaget.

Levinas, Emmanuel ([1972]1996): *Den annens humanisme*. 2.utg. Oslo: H. Aschehoug og Co. I samarbeid med Thorleif Dahls kulturbibliotek og det norske akademi for sprog og litteratur.

Levinas, Emmanuel (1996): *Totalitet og uendelighet*. Hans Reitzels Forlag. København.

Lingås, Lars Gunnar (1993): *Etikk i sosialt arbeid, fra regler til diskurs*. Avhandling (ph.d.). Gøteborgs Universitet.

Lingås, Lars Gunnar (1998): *Legg ned sosialkontorene!* Oslo: Kommuneforlaget AS.

Lov om sosiale tjenester (sosialtjenesteloven) (1991). <http://www.lovdatab.no/oll/hl-19911213-081.html#map001> [15.09.12]

Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen (Lov om sosiale tjenester i Nav) (2009). <http://www.lovdatab.no/all/hl-20091218-131.html> [15.09.12]

Løgstrup, K.E. (2010): *Den etiske fordring*. 4. utg. Århus: Forlaget Klim

Martinsen, Kari (1991): *Omsorg, sykepleie og medisin: Historisk filosofiske Essays*. Oslo: Tano.

Martinsen, Kari (2001) "Huset og sangen, gråten og skammen. Rom og arkitektur som ivaretager av menneskets verdighet", i: T. Wyller (red.): *Skam, Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Oslo: Fagbokforlaget, 167-190.

Molven (2012): «Ansvar» I: *Store norske leksikon*. http://snl.no/sml_artikkel/ansvar [07.02.2012]).

Måseide, Per (2008): «Profesjonar i interaksjonsteoretisk perspektiv» I: A. Molander og L. I. Terum (red.): *Profesjonsstudier*. S. 367-385. Oslo: Universitetsforlaget.

Nordby, Halvor (2012): *Etiske dilemmaer i helse- og omsorgsarbeid*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Nordtvedt, Per (2005): Profesjonsetikkens grunnlag. Sps arbeidsnotater nr.7: <http://www.hioa.no/content/download/21762/274635/file/7-2005,%20Nortvedt,%20Profesjonsetikkens%20grunnlag.pdf> [15.09.12]

NOU (Norsk offentlig utredning) 2001:22 *Fra bruker til borger*.

Olsen, Benedicte C.R. (2010): «Om å vite best...sammen – klientmedvirkning i helse- og sosialsektoren». I: M.A. Stamsø (red.), *Velferdsstaten i endring. Norsk sosialpolitikk ved starten av et nytt århundre*. s.144-143. 2.utg. Oslo: Gyldendal Akademisk

Olsvold, Nina (2010): *Ansvar og yrkesrolle: om den sosiale organiseringen av ansvar i sykehus*. Avhandling (ph.d.), Universitetet i Oslo.

Vike, Halvard (2004): *Velferd uten grenser. Den norske velferdsstaten ved et veiskille*. Oslo: Akribe

Repstad, Pål (1998): *Nærhet og distanse*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ruyter, Knut (2001): «Omsorg i praksis- ideer og problemer i fortid og nåtid». I: K. Ruyter og A.J. Vetlesen (red.): *Omsorgens tvetydighet- egenart, historie og praksis*. S. 66-89. Oslo: Gyldendal Akademisk

Røysum, Anita (2010): "Sosialarbeidernes profesjon utfordres". I: Fontene forskning, 1/2010, s.41-52. <https://oda.hio.no/jspui/bitstream/10642/589/2/340473.pdf> [22.10.12]

Salvesen, Paul L. (2002): ”Profesjonsetiske Perspektiver - Overordnet kodeks eller lokale løsninger”. S. 184-198. I: B. Nyhlen. og M. Støkken (red.): *De profesjonelle. Relasjoner, identitet og utdanning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Seip, Anne-Lise (1994): *Veiene til velferdsstaten. Norsk sosialpolitikk 1920–75*. Oslo. Gyldendal norsk forlag.

Skorstad, Berit (2008): «Profesjonsetikk» i: S. B. Eide og B. Skorstad (2008) *Etikk – til refleksjon og handling i sosialt arbeid*. s.167-193 Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Solbrekke, Tone (red.) og Ciarani Sugrue (red.) (2011): *Professional Responsibility: New horizons of praxis*. London: Routledge.

Stamsø, Mary-Ann (2010): «New Public Management – reformer I offentlig sektor», kap. 2 s.67-85 i: M.A. Stamsø (red.) ([2009] 2010) *Velferdsstaten i endring. Norsk sosialpolitikk ved starten av et nytt århundre*. 2.utg.: Oslo: Gyldendal Akademisk

St.meld.nr.9 (2006-2007), *Arbeid mestring og mulighet*

St.meld.nr.25 (2005-2006) *Mestring, mulighet og mening*.

Strand, Torodd (2007): *Ledelse, organisasjon og kultur*. 2.utg. Bergen: Fagbokforlaget.

Svensson, Lennart G. og Annette Karlsson (2008): ”Profesjon, kontroll og ansvar”. I: A. Molander og L.I. Terum (red.): *Profesjonsstudier*. S. 261-278. Oslo: Universitetsforlaget.

Terum, Lars Inge (1996): *Grenser for sosialpolitisk modernisering: om fattighjelp i velferdsstaten*. Oslo: Universitetsforlaget.

Terum, Lars Inge (2003) *Portvakt i velferdsstaten. Om skjønn og beslutninger i sosialtjenesten*. Oslo. Kommuneforlaget.

Thomassen, Åse (1995): *Sosialkontoret i endring : nye strukturer og yrkesroller siden 1986*. Oslo: Vidarforlaget

Tranøy, Knut Erik (2011): «ansvar» i. *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <http://snl.no/ansvar> [20.08.2012]

- Underlid, Kjell (2005): *Fattigdommens psykologi: oppleving av fattigdom i det moderne Noreg*. Oslo: Samlaget.
- Undset, Sigrid ([1915]1953): "Fortellinger om Kong Arthur og ridderne av det runde bord". Oslo: H.Aschehoug og CO. (W.Nygaard).
- Utdannings- og forsknings departementet (2005): *Rammeplan for 3-årig sosionomutdanning*. Tilgjengelig fra: http://www.regjeringen.no/upload/kilde/kd/pla/2006/0002/ddd/pdfv/269389-rammeplan_for_sosionomutdanning_05.pdf [15.08.12]
- Vetlesen, Arne J. (2001): «Dydenes gjenkomst og omsorgens grunnlag».I: K. Ruyter og A. J. Vetlesen (red.): *Omsorgens tvetydighet- egenart, historie og praksis*. s. 282-322Oslo: Gyldendal Akademisk
- Vike, Halvard., H. Haukelien, R. Bakken, A. Brinchmann og R. Kroken. 2002: *Makt- og demokratiutredningen 1998–2003. Maktens samvittighet: om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Vike, Halvard (2004): *Velferd uten grenser. Den norske velferdsstaten ved et veiskille 1*. Oslo: Akribe
- Villadsen, Kaspar og Trygve Wyller (2009) "The Heterotopic Citizen? From the Spatial Heterotopos to the Deterritorialised (Heterotopic) Hope" i: T. Wyller (red.), *Heterotopic Citizen, New Research on Religious Work for the Disadvantage*. s.218 -230. Tyskland: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Weber, Max ([1922]2000): «Byråkrati» i: Max Weber: *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. 3.utg. Oslo: Gyldendal.
- Weber: Max ([1920]1995): *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Oslo: Pax Forlag.
- Weihe, Hans-Jørgen W. (2004): *Sosialt arbeid. Bakgrunn og historie*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Weihe, Hans-Jørgen W. (1997): *Relasjonsarbeid og kommunikasjon*. Oslo: Tano Aschehoug.

Wilks, Tom (2005): «Social Work and Narrative Ethics». I: *British Journal of Social Work* 35/2005, s.1249-1264.

<http://www.csun.edu/~mg640721/Fall%2006/swrk501/presentation/article%20on%20swrk.pdf> [10.01.12].

Øgård, Morten (2005): «New Public Management – fornyelse eller fortapelse av den kommunale egenart?». I: Balderheim og Rose (red.) *Det kommunale laboratorium: teoretiske perspektiver på lokal politikk og organisering*. s. 25-47 Bergen: Fagbokforlaget